

RECHTSKUNDIG WEEKBLAD

REDACTIE: RIDDER RENÉ VICTOR, HOOFDREDACTEUR

E. BOONEN, C. CAENEPEEL

REDACTIEADRES: PROF. MR. RIDDER RENÉ VICTOR, BRITSELEI 40, 2000 ANTWERPEN

VERDER BOUWEN AAN DE STAD BELGIE ? JURIDISCHE EN STEDEBOUWKUNDIGE BESCHOUWINGEN OVER DE RUIMTELIJKE ORDENING IN BELGIE *

Wanneer men een onderwerp over stedenbouw aankondigt, verwachten de meeste toehoorders onwillekeurig een bespreking van de wetgeving inzake stedenbouw, nl. de organieke Wet van 29 maart 1962 (met haar wijzigingen), tot organisatie van de ruimtelijke ordening en de stedenbouw.

Het is echter belangrijker over de werkelijke *inhoud* van het stedenbouwkundig beleid in dit land te spreken. Ik zal het derhalve maar zeer bondig hebben over de wetgeving die nochtans allen aangaat, hetzij als een der 2.000.000 eigenaars van de ongeveer 4.000.000 percelen, hetzij als advocaat, magistraat, architect of deskundige, die er rechtstreeks mede te maken hebben, hetzij gewoon als enkeling, die met het behoud of het herstel van de leefbaarheid in dit land begaan is.

Elke kritiek of bespreking heeft slechts zin als men het onderwerp in een ruimer verband kan plaatsen.

Onze organieke wetgeving is nu twaalf jaar oud, en komt in 1962 als laatste uit een reeks die ingezet werd in 1874 (Zweden), 1901 (Nederland), 1904 (Duitsland), 1909 (Engeland), 1919 (Frankrijk).

In 1962 waren onze wetgevers er zich wel van bewust dat zij een grote achterstand in te lopen hadden, en het blijkt wel dat deze wet op een ernstige wijze voorbereid werd, waarvan de neerslag nog terug te vinden is in de memorie van toelichting en de parlementaire handelingen¹.

* Lezing gehouden voor het Vlaams Pleitgenootschap te Brussel op 29 november 1974.

¹ *Parl. Besch., Senaat*, 1958/59, nrs 124 en 240 (ontwerp en amendementen), 1959/60, nrs 275 (verslag) en 329 (amendement art. 37).

Het is niet verwonderlijk dat in de voorbereidende teksten een reeks definities van "stedenbouw" zijn opgenomen². Hierin wordt opnieuw verwezen naar het in 1893 verschenen boek van de Brusselse burgemeester Karel Buls, *L'esthétique des villes*, een werk dat kenschetsend is voor de wijze waarop hoofdzakelijk om esthetische redenen aan stede-

² We verwijzen hiervoor naar het verslag. Verschillende van deze definities komen uit de standaardwerken ter zake: ROBERT AUZELLE, *Technique de l'Urbanisme*, Que sais-je? Parijs, 1965; GASTON BARDET, *L'Urbanisme*, Que sais-je?, Parijs, 1963; LE CORBUSIER, *Manière de penser l'Urbanisme*; prof. dr. W. STEIGENGA, *Moderne Planologie*, Aula, Utrecht, 1964. De meest typische definities in het verslag aan de Senaat zijn: "Stedenbouw is de algemene studie van de voorwaarden en de vormen van bestaan en ontwikkeling der steden" (definitie Lavedan, Parijs, 1926); "Het is het samenstel van de vraagstukken betreffende de ordening, de verfraaiing en de gezondheid van de steden. Stedenbouw, zijnde de kunst van het inrichten der agglomeraties om ze aan te passen aan de behoeften van de mens, die erin woont en werkt, heeft tot doel een oplossing te geven aan de talrijke problemen die de ontwikkeling van de steden heeft doen rijzen: de rationele inrichting van de openbare wegen, van de vervoerdienst, van de particuliere gebouwen, gezondheid en salubriteit van de wijken, luxe zelfs van de stad, in overeenstemming met het moderne schoonheidsgevoel, zonder de getuigen van de vroegere schoonheidsidealen prijs te geven" (*Dictionnaire-encyclopédie Quillet*, 1953); of meer algemeen: "Stedenbouw kan wellicht het kortst worden omschreven als het vak waarbij van overheidswege leiding wordt gegeven aan de ruimtelijke ontwikkeling van steden, dorpen en landstreken, overeenkomstig tevoren daarvoor vastgelegde plannen en voorschriften, waarin de toekomstige bestemming van de bodem en daardoor karakter, inrichting en vorm van de menselijke nederzetting worden bepaald" (Uit *Bouwkundige Winkler Prins* trefwoord "Stedenbouw"); "Stedenbouw betekent ordening van de bodem op alle niveaus, de studie van alle vormen van de menselijke nederzetting" (GASTON BARDET, *L'Urbanisme*). Een soortgelijke definitie vinden we ook in het geciteerde werk van STEIGENGA (blz. 10), die hierbij verwijst naar het oud-nederlandse woord "stede-" = plaats.

bouw gedaan werd op het einde van de vorige eeuw en in het begin van deze eeuw. De stad was één groot decor voor de architect, de kunstenaar en de decorateur (pas sinds de wetten van 1939 en 1963 zijn de architecten echte technici geworden, wat niet steeds een verbetering is).

Het esthetische aspect heeft natuurlijk ook zijn belang en de inspanningen die de nederlandstalige Commissie van Cultuur thans te Brussel levert om precies het waardevolle dat rond de eeuwwisseling tot stand kwam te onderzoeken en voor de toekomst te bewaren, zijn zeker niet overbodig. Elke bewustwording op dit gebied is een stap in de goede richting.

Van de definities citeer ik enkel die van Le Corbusier (niet opgenomen in de voorbereidende teksten): "L'urbanisme est l'aménagement des lieux et des locaux qui doivent abriter le développement de la vie matérielle, sentimentale et spirituelle dans toutes ses manifestations, individuelles ou collectives. Il embrasse aussi bien les agglomérations urbaines que les groupements ruraux."

"L'urbanisme ne saurait plus être exclusivement soumis aux règles d'un esthétisme gratuit. Par son essence il est d'ordre fonctionnel. Les trois fonctions fondamentales à l'accomplissement desquelles l'urbanisme doit veiller sont: 1° habiter; 2° travailler; 3° se récréer. Ses objets sont: a) l'occupation du sol; b) l'organisation de la circulation; c) la législation"³.

Bij vergelijking van deze en de andere definities en van de geraadpleegde werken met de tekst van de wet, of de manier waarop in dit land aan stedenbouw gedaan wordt, kan men een gevoel van wrevel of op zijn minst van onvoldaanheid niet van zich afzetten: de werkelijke problemen waarmee we *vandaag* geplaagd zitten worden niet aangeduid.

De problemen van onze westerse beschaving en de stedenbouw op het einde van de vorige eeuw zijn bekend en vormen de *basis* van het stedenbouwkundig beleid in verschillende landen.

Samen met een industriële revolutie kende Europa een nooit eerder geziene *bevolkingsexplosie*, daar het gedurende twaalf eeuwen, van de 6e eeuw tot omstreeks 1800, nooit een bevolking heeft gehad die meer dan 180 miljoen bedroeg, terwijl die bevolking in één eeuw (van 1800 tot 1914) tot 460.000.000 steeg, zonder daarbij rekening te houden met de ongeveer meestal naar Amerika uitgeweken 100.000.000 mensen.

Het is vanuit deze bevolkingsexplosie, gepaard gaande met de industrialisering, dat in onze westerse wereld het begrip "verstedelijking" gegroeid is.

In een tijd van slechts drie generaties werd het begrip "groep" vervangen door dat van "massa". Het was dan ook niet verwonderlijk dat ideeën als collectivisme ingang vonden en uit de ontstane chaos de eerste vernieuwers op stedenbouwkundig gebied naar voren traden.

Zij reageerden tegen de fabriekssteden van de vorige eeuw, waarin ook de spoorwegen een voorname rol speelden en waarbij de stations de nieuwe stadspoorten werden.

In de 20e eeuw en zeker op dit ogenblik, is het bevolkingsprobleem, althans voor Europa, bijkomstig geworden (aangezien in de meeste Europese landen de bevolking niet meer toeneemt, maar zelfs afneemt).

In de 20e eeuw kenden we echter wel enkele andere problemen; de verschillende vroegere pogingen in dit land met het oog op een stedenbouwkundig beleid dragen welsprekende data: 1914, 1940, en 1946, en waren telkens bedoeld om de gevolgen van het oorlogsgeweld weg te werken en aan wederopbouw te doen. (Hierbij zij aangestipt dat wij sedert de laatste oorlog meer van ons bouwpatrimonium verwoest hebben dan in de beide oorlogen te zamen).

De Belgische wetgeving op de stedenbouw kwam dan in 1962 tot stand op een ogenblik dat de huidige problemen wel konden voorzien worden; de ernst van die problemen en de omvang die zij aangenomen hebben werden echter blijkbaar niet onderkend.

Het stadsbeeld van vandaag wordt gekenmerkt door de vele torengedebouwen waarvan de eerste enkele tientallen jaren geleden met bewondering en fierheid onthaald werden (cfr. "Boerentoren" Antwerpen 1936) terwijl nu pas, eindelijk, enige kritische houding ontstaat tegen deze nieuwe torens van Babel die elke menselijke maat verloren hebben. Daarnaast — daar moeten we het straks opnieuw over hebben — is er de *auto*, die pas enkele jaren geleden op grote schaal is doorgebroken, en die ons voor het eerst sedert eeuwen weer tot een nomadenvolk heeft gemaakt en die er de hoofdschuldige van is dat onze steden en gemeenten, of moeten we voortaan spreken van onze kampplaatsen, thans voor 100 % onveilig en grotendeels onbewoonbaar zijn geworden.

Het is *daarom* dat ik meen dat het belangrijker is aandacht te geven aan de inhoud van een stedenbouwkundig beleid meer dan aan de juridische kritiek van bestaande teksten.

Toch kan ik niet nalaten enkele voorname en algemene opmerkingen te formuleren wat de huidige wetgeving betreft.

De *belangrijke leemte* in de wetgeving op de stedenbouw en de ruimtelijke ordening is *het ontbreken van een werkelijk grondbeleid*.

Het is immers duidelijk dat op lange termijn elk

³ LE CORBUSIER, *La Charte d'Athènes*, heruitgave Parijs, 1971, blz. 120.

ernstig beleid van ruimtelijke ordening moet mislukken, indien niet *gelijktijdig* een werkelijke bodembeleid ingevoerd wordt.

Dit beleid vertoont twee aspecten :

Het is niet voldoende dat men, na grondige studies, de bestemming van bepaalde gebieden gaat *aanduiden* ; men moet tevens over de middelen en mogelijkheden kunnen beschikken opdat de grond de aangeduide stemming ook *krijgt*.

Een dergelijke ingreep mag, wanneer hij geschiedt door verkrijging van de grond door de overheid, bovendien geen eenmalig karakter hebben, zodat de overheid, na de gronden terug ter beschikking van de gemeenschap gesteld te hebben, eventueel in de toekomst een nieuwe bestemming moet kunnen aanduiden, zonder opnieuw grote kosten voor de gemeenschap te moeten maken⁴.

In zijn meest extreme vorm betekent dit natuurlijk de verkrijging van alle gronden door de overheid, of minstens het onttrekken van "de grond" uit het klassieke idee van "eigendomsrecht" door er een soort "res nullius" van te maken waarvan het gebruik geregeld wordt door de overheid.

Het zou ook voor iedereen duidelijk moeten worden dat het niet langer aangaat de grond het voorwerp bij uitstek te laten blijven van speculaties ; hij is te schaars (schaarser nog dan de energie, waarvoor alternatieven bestaan) om afhankelijk te blijven van louter individuele belangen en beslissingen.

Jammer genoeg zijn er in ons land geen olie-sjeiks om deze evidente waarheid voor iedereen duidelijk te maken.

Hoewel het klassieke eigendomsrecht elk jaar meer van zijn pluimen verliest, weert het zich nog goed, en het is misschien daarom dat het *ontwerp van bodemwet* reeds jaren in de la ligt en niemand eraan denkt het er weer uit te halen, behalve dan de schuchtere pogingen van knappe ambtenaren (zie onlangs de TV-uitzending in de R.T.B.)⁵ of de louter verbale proefballonnetjes van de vorige minister van Openbare Werken, tot vastlegging van de prijzen van bouwgronden⁶. De goedkeuring van dit ontwerp-bodemwet, dat zeker niet zo ver gaat als de zoëven geschetste extreme oplossing, maar in hoofdzaak een oplossing zoekt, uitgaande van bestaande juridische technieken (recht van opstal, wederinkoop enz.) zou beslist een stap in de goede richting betekenen, liefst samen met een symbolische

doch principiële aanpassing van art.. 544 B.W., om het tweede lid van dit artikel niet langer als de uitzondering te beschouwen⁷.

Zolang men immers voor het probleem van het grondbeleid geen oplossing vindt, verrot de situatie steeds verder en zullen de bestaande distorsies en sociale ongelijkheden steeds groter worden, in de hand gewerkt trouwens door de goedkeuring van de nieuwe plannen.

Dit is dan het *tweede aspect*, dat niet rechtstreeks onder grondbeleid valt maar er wel mee te maken heeft, *het probleem der vergoedingen* zowel van de *meer-* als van de *minderwaarde* der gronden door overheidsplannen.

Ik herinner eraan dat in het oorspronkelijk artikel 37 van de Wet op de stede-bouw, dat na lange discussie in het parlement aangenomen werd, een regeling tot schadevergoeding uitgewerkt werd voor wat men in Nederland "planschade" noemt. In hoofdzaak kwam dit hierop neer dat de overheid een schadevergoeding zal uitbetalen wanneer een eigenaar van een stuk grond dat de objectieve kenmerken van een "bouwgrond" heeft, hierop ingevolge een overheidsbeslissing niet meer mag bouwen⁸.

Dit artikel heeft echter geen werkelijke toepassing gevonden, daar men er bij de laatste wetswijziging, onder het mom van sociale overwegingen, een lid aan toegevoegd heeft, waarbij de overheid het recht heeft om in plaats van schadevergoeding te betalen, de grond in te kopen voor de prijs die de eigenaar betaald heeft.

Iedereen weet immers dat het in de huidige omstandigheid gewoon onmogelijk is na enkele jaren nog voor dezelfde prijs een gelijkwaardig stuk grond te kopen, juist omdat door de plannen en het schaarser worden van de werkelijke "bouwgronden" de waarde ervan pijlsnel de hoogte is ingegaan, en de wet evenmin in enige vergoeding voor de gemeenschap voorziet, voor de meerwaarde die een particulier ontvangt door de inspanningen van de overheid, of door het feit dat zijn perceel wel en dat van de buur niet in de bouwzone ingedeeld werd.

Is het dan te verwonderen, dat door dit ontbreken van grondbeleid en van de spreiding van de lasten en baten van het beleid van stede-bouw en ruimtelijke ordening, deze sector behoort tot die waarin de grootste wantoestanden heersen ?

⁴ Een typisch voorbeeld : de aanleg van een nieuwe weg. De overheid onteigent doch zal nadien, wanneer het nodig is de weg te verbreden, bij nieuwe onteigening de meerwaarde moeten bijbetalen die zij zelf gecreëerd heeft.

⁵ Uitzendingen T.V.-Droit, uitzending op 4 oktober 1974 (R.T.B.) - syllabus uitgegeven door de Nationale Orde der Advocaten.

⁶ Toespraken van minister De Saeger op Colloquia te Gent en Leuven (Centrum voor Adm. recht K.U.L. & Seminarie voor Bouwrecht R.U.G.) (17 oktober 1972, zie verslagboek 1974, blz. 80 e.v.).

⁷ Dit absoluut karakter is o.m. niet meer aanwezig in het Zwitsers Burgerlijk Wetboek, art. 641 : "Le propriétaire d'une chose à le droit d'en disposer librement, dans les limites de la loi". Zie ook de studie van prof. FLATTET, Fac. droit Lausanne, "Le statut actuel de la propriété foncière est-il un frein pour l'aménagement du territoire ?", *Rev. éc. et soc.*, Lausanne, blz. 83.

⁸ Zie mijn studie *Beperkingen van het Eigendomsrecht en artikel 37 van de Wet op de Stede-bouw en de Ruimtelijke Ordening*, Licentiaatsverhandeling, Gent, 1969.

En dan wil ik het hier zeker niet hebben over actieve of passieve corruptie waar men op andere gebieden de mond van vol heeft, maar gewoon de vraag stellen aan de politieke mandatarissen of het personeel met relaties op het Ministerie van Openbare Werken of de diensten van Stedebouw, hoeveel tijd zij doorbrengen met het trachten lospeuteren van bouwvergunningen, waarbij de niet door de wet voorziene tussenkomsten schering en inslag zijn⁹.

Ik zal op dit probleem niet verder ingaan. Het besef van de ernst ervan is misschien de oorzaak dat na twaalf jaar men er nog steeds niet toe gekomen is de gewestplannen definitief goed te keuren.

Een *tweede belangrijke algemene kritiek* betreft het *ontbreken van globale visie* op het stedebouwkundig beleid.

In de ons omringende landen wordt op dit vlak uitgegaan van een nationaal plan, zoals in Nederland de tweede nota inzake ruimtelijke ordening van 1966 (thans vervangen door een oriënteringsnota of derde nota met zeer terecht de nadruk op de stadsvernieuwing)¹⁰.

De Belgische wetgever heeft gemeend, dat een beleid van ruimtelijke ordening mogelijk en voldoende was door uit te gaan van streekplannen^{11,12}.

Er werden echter geen streekplannen opgesteld; men ging enkel over tot het opmaken van gewestplannen, op dit ogenblik zeer actueel door de ministeriële goedkeuring van het groot aantal ervan¹³, waarbij men kans zag om het land te versnipperen tot niet minder dan 48 gewesten (want ze hebben niet alle de grootte en omvang van dat van Halle-Vilvoorde).

Daarnaast is er ook de versnippering op het vlak van de uitvoerende macht. Niet alleen is de minister waarvan sprake in de wetgeving (de minister die krachtens art. 4, lid 2, de ruimtelijke ordening en de stedebouw tot zijn bevoegdheid heeft) in feite nu reeds een H. Drievuldigheid. Wij hebben staatssecretarissen voor Ruimtelijke Ordening in Vlaan-

deren en in Wallonië en nu ook in Brussel; het beleid ter zake is voor hen echter maar een soort bijjob naast hun hoofdbekommernis van economische, culturele, of gewoon maar Brusselse aard. Het klassieke departement voor het basisbeleid van stedebouw en ruimtelijke ordening, dat van Openbare Werken, blijft gewoon verder bestaan, een nieuwkomer, "leefmilieu", is daar aan toegevoegd, blijkbaar nog steeds een plaats zoekende tussen de verschillende andere departementen (zie de moeilijkheden i.v.m. de installatie van de hoge raad voor het natuurbehoud).

Het is overbodig daarbij nog te verwijzen naar de andere bevoegde departementen (Arbeid, Verkeerswezen, Cultuur, enz.)^{13a}.

Bovendien werd door de culturele autonomie de mogelijkheid geschapen van afwijkende regelingen in Vlaanderen en Wallonië, wat voor Vlaanderen reeds uitgevoerd werd door het Decreet van 19 juli 1972 inzake de wetgeving van monumenten en landschappen¹⁴.

De regionalisatie met de betwiste voorlopige gewestraden laten we verder nog buiten beschouwing, al zal men ook daar wel een bevoegdheid inzake ruimtelijke ordening en stedebouw opeisen.

Wel moet vermeld worden dat door de Wet van 26 juli 1971 op de agglomeraties en de federaties de wetgeving inzake stedebouw impliciet gewijzigd werd, daar, in strijd met artikel 9 van de Wet op de stedebouw, in het Arrondissement Halle-Vilvoorde de gemeenten helemaal niet meer de bevoegdheid hebben nog hun advies uit te brengen op het gewestplan dat een dezer dagen aan een openbaar onderzoek wordt onderworpen¹⁵.

Het is duidelijk dat de wetgeving bij een eerstvolgende gelegenheid aan deze nieuwe toestand moet aangepast worden.

En zo zouden wij verder kunnen gaan, stof is er genoeg, maar het zou niet ernstig zijn dit binnen dit zeer korte tijdsbestek te doen.

⁹ Zie ook prof. SUETENS in *Juridische aspecten van het bouwbedrijf*, Leuven, 1970, blz. 87.

¹⁰ De "Oriënteringsnota" werd sedert 15 februari 1974 ter visie neergelegd, met daarnaast en gelijktijdig ook een ontwerp van Wet op de Stadsvernieuwing. Een uitgebreid commentaar met verslag van een op 21 februari 1974 gehouden "Studiedag oriënteringsnota" vindt men in *Stedebouw en Volkshuisvesting*, orgaan van het Nederlands Instituut voor ruimtelijke Ordening en Huisvesting (NIROV), jaargang 1974, blz. 122 en 181 (verslag W.A.R.S.).

¹¹ Mogelijk kan het nieuwe vijfjarenplan (1976-1980) hierin enige verandering brengen. Zie hieromtrent ook prof. ANSELING, "De regionalisering van het economisch vijfjarenplan in België", in STERO, *Publikatie voor Stedebouw en Ruimtelijke Ordening*, Gent, 1973, nr. 8.

¹² Zie de voorbereidende teksten: memorie van toelichting (124) blz. 45; alsook het amendement PIERSON (573/11) i.v.m. het nationaal plan.

¹³ Oudenaarde, St.-Truiden, Veurne, Brugge, Oostende, Mechelen, Leuven, Halle-Vilvoorde in het Vlaamse landsdeel en Stavelot, Dinant, Verviers, Wavre etc. in het Waalse landsdeel.

^{13a} Zie ook STERO (*op. cit.*), 1972, nr. 7, blz. 8: "Konsequenties van nieuwe administratieve hervormingen".

¹⁴ Zie ook Raad van State, arrest nr. 16.236 van 8 februari 1974 (3e Kamer), inzake Huriaux-Ponselet: "De Wet van 29 maart 1962 heeft de Wet van 7 augustus 1931 niet opgeheven en beide wetten hebben, uitgaande van een zelfde esthetische bekommernis, geen voorrang de ene boven de andere". In dit arrest wordt, mijn inziens voor het eerst, een verband gelegd met de andere wetgevingen, daar tot dan toe de Raad steeds geweigerd had rekening te houden met afwijkende beslissingen die bv. in het kader van een andere wetgeving werden genomen (exploitatievergunningen enz.).

¹⁵ De bevoegdheid van de gemeenten om advies uit te brengen werd immers overgedragen aan de federaties en agglomeraties (art. 4, § 2, 3°). De gouverneur der provincie Brabant heeft op 13 september 1974 een rondschrijven aan de betrokken gemeentebesturen gestuurd waarin hij voorstelt dat deze als particuliere entiteit hun opmerkingen in de vorm van bezwaren zouden indienen in de periode van het openbaar onderzoek.

Ik wil alleen nog vermelden : de *betwiste beroeps-procedure*, waarbij na de tweede graad (de Bestendige Deputatie) een derde trap blijft, nl. de hiërarchische overste, verder de *gebrekkige inspraakregeling* bij het opmaken van de plannen (onvoldoende regeling inzake de commissies voor advies), of de eigenaardige regeling van de tussenkomst van de overheid en de particulieren in de *strafprocedures*...¹⁶.

Tot daar de juridische kant van de zaak, en *nu aandacht voor de stedenbouwkundige aspecten*.

Ook hier moeten we onze landsgrenzen iets overschrijden, en bij de analyse van de huidige toestand vaststellen dat in dit gedeelte van West-Europa, met als middelpunt het grootste gedeelte van ons land, een totale *stedelijke beschaving* (?) aangeland is, of anders gezegd, waar er vroeger in onze streken duidelijk afgescheiden gebieden bestonden, zoals de *stad* en het *platteland*, met eigen kenmerken en leefgewoonten, dan is dit nu niet meer het geval en moet als meest typerend fenomeen de *suburbanisatie* aangehaald worden, met uitgestrekte wijken van eengezinswoningen, zonder dat er nog een aanwijsbaar centrum bestaat.

Deze woonwijze heeft dan wel alle nadelen van het stedelijk samenleven zoals verontreiniging, lawaai, huisvuil, enz., maar niet de voordelen aangezien door de eeuwen heen het steeds de steden zijn geweest, die culturele, sociale en economische groeipolen waren.

Wanneer we dan in ons land rondrijden, van Oostende tot Luik, en van Antwerpen tot Bergen, ziet men dat er één grote stedelijke structuur groeit, en kan men slechts vaststellen dat we bezig zijn in recordtempo alle beschikbare ruimte vol te bouwen tot één grote stad, waarvan het geografische centrum, maar niet het hart, en dus slechts de plaats waar de grote lanen of straten (nu nog autowegen en staatswegen) samenkomen, nog wel Brussel-hoofdstad heet, maar dat we, in overeenstemming met de groothedswaanzin die er toch al heerst, misschien best volledig "Manhattan" zouden noemen liver dan deze benaming aan één wijk te geven.

De vraag die dan ook onmiddellijk rijst is de volgende : moeten we verder gaan met het bouwen van deze stad België ?

Of met andere woorden, is de huidige evolutie werkelijk onomkeerbaar wat sommige studies reeds vooropstellen, zoals in een recente Engelse studie : "Logically, the first prediction is that in the twenty-first century Europe will become a single unit for

planning (...) most of England and Belgium would be accepted as primarily industrial"¹⁷.

Om een antwoord te kunnen geven op deze vraag moeten we de oorzaken van het fenomeen onderzoeken, het waarom van het uitdeinen van onze steden in deze tijd en de gevolgen ervan.

Nauwelijks enkele jaren geleden werd de nadruk nog volledig gelegd op het *bevolkingsprobleem*, en dit grote *misverstand* bestaat nu nog steeds bij vele gezagsdragers.

De reeds geciteerde Tweede Nota in Nederland (1966) is hier een goed voorbeeld van, een nota die ge vulgariseerd voorgesteld werd als : "Zicht op straks — 20 miljoen Nederlanders op 34.000 m"¹⁸.

De diagnose was echter verkeerd, want eens te meer hebben we hier te doen met een *welvaartsverschijnsel*, zodat we bij het beschrijven van de stedenbouwkundige toestand ook gerust van *ruimteconsumptie* kunnen spreken.

Op stedenbouwkundig gebied zegt het waarschijnlijk niet zoveel dat er in ons land in 1960 613.000 TV-toestellen waren, 1.660.000 in 1966 en 2.289.000 in 1972 (al is de wijziging in het culturele gedragspatroon, de achteruitgang van het bioscoopbezoek, de nieuwe normen inzake familiale relaties, de afzondering en de passieve cultuurbeleving, ook een gegeven om mee rekening te houden)¹⁹.

Het wordt misschien wel iets duidelijker als men hoort dat de cijfers voor het aantal *personenauto's* in dit land ongeveer dezelfde zijn : 753.136 in 1960, 1.503.117 in 1966 (een verdubbeling), 2.273.163 in 1972 (een verdriedubbeling)^{19a}.

Het breekpunt in heel deze situatie ligt blijkbaar in 1965/66, het hoogtepunt in de periode 64/68, tijdens welke het aantal personenwagens toenam met 700.000.

Dit wordt ook bevestigd door recente in Nederland uitgevoerde sociologische studies, waar men met in België vergelijkbaar cijfermateriaal vastgesteld heeft dat in 1965/66 inderdaad dat punt in de welvaarts-groei bereikt werd, waarbij een massale motorisering kon plaatsvinden²⁰.

De gevolgen van dit fenomeen zijn op dit ogenblik nog niet volledig te overzien, maar ze waren in elk geval zeer ingrijpend en fundamenteel.

In de eerste plaats : *ontwrichting en verloedering* van onze steden en gemeenten, die totaal onveilig en onleefbaar geworden zijn. Geen enkele was erop voorzien om dit motorgeweld op te vangen en men

¹⁷ R. ARVIL, *Man and Environment - Crisis and the Strategy of Choice*, Penguin Books, Londen, 1967, blz. 284.

¹⁸ Uitgegeven door de Staatsuitgeverij (Nederland), 1967.

¹⁹ N.I.S. Statistisch jaarboek 1973, blz. 155.

^{19a} *Ib.*, blz. 139.

²⁰ R. RONTELTAP en J. FUNKEN, *Ruimteconsumptie of bouwconsumptie? Sociale kosten van de wijze van wonen en verplaatsen 1970-2000*, Kluwer, Deventer, 1972, blz. 17.

¹⁶ Waarbij de overheid niet eens ter zitting moet verschijnen en evenmin zich burgerlijke partij moet stellen. Zie wetswijziging 1970; verslag Hambye Senaat 6 juni 1970, stuk 525. Een eenvoudige brief volstaat (blz. 73); zie ook Cass., 17 september 1974, R.W., 1974-75, 752.

heeft sindsdien slechts koortsachtig getracht de stad aan de auto aan te passen met snelwegen tot in het hart van de stad, een aanpassing van bijna alle straten, lanen en pleinen voor koning auto, zodat ook het nog weinige groen bijna volledig uit ons stadsbeeld verdwenen is, wat opnieuw een element van onleefbaarheid geworden is.

Dit is inderdaad de tweede vaststelling: *het uitdeinen van al onze steden en gemeenten* is een rechtstreeks gevolg van de onleefbaarheid van het centrum door de gevolgen der motorisering. Deze uitdeiningen zijn niet alleen het gevolg van individuele nieuwbouw, wat enkele jaren geleden nog voor een grote groep mogelijk was, maar ook door de planning van steeds verder gelegen nieuwe wijken. Door de stijging der bouwgrondprijzen ging men immers steeds verder deze gronden opzoeken, terwijl ook de industrie en zelfs de tertiaire sector naarmate de verbindingen in de stad slechter werden, op hun beurt het stadsmidden verlieten om zich aan de rand van de stad te gaan vestigen, zodat de uitdeining volgens grote concentrische cirkels verloopt, in de hand gewerkt door de grote infrastructuurwerken van de overheid.

Verder hoort ook in deze analyse *de plaag der weekendhuisjes* thuis. De pers citeerde hier een totaal van niet minder dan 300.000 weekendverblijven die alle zonder vergunning her en der opgericht werden, doch vooral in die gebieden die helemaal niet geschikt waren om bebouwing te ontvangen, nl. de afgelegen gebieden zonder noemenswaardige infrastructuur, of in de groene zones. Het is duidelijk dat ook deze plaag in rechtstreeks verband staat met de toestand in de stad, doch vooral met het bezit van een wagen, daar het weekendverblijf dikwijls het doel wordt tot gebruik ervan.

Bij deze gevolgen is het nuttig ook even de *schade* te ontleden die toegebracht wordt door de auto:

1) *de verkeersongevallen*: hieraan moet men in de eerste plaats denken.

Onnodig U hier opnieuw alle cijfers te citeren; ze zijn bekend en worden door ons elk jaar met een zeker cynisme of onverschilligheid geïncasseerd — en velen onder ons danken er zelfs hun broodwinning aan.

Wat ik alleen maar even wil onderlijnen is dat bij de gemiddelde 1.800 doden (ter plaatse) die op onze wegen vallen, er niet minder dan 375 voetgangers zijn, de *enige geweldlozen in het verkeer*.

Bovendien kan dit cijfer verder onderverdeeld worden in 149 doden van +65 jaar en 67 doden van —9 jaar (soortgelijke cijfers wat zwaargewonden betreft²¹).

Ik citeer deze cijfers omdat dit precies de groepen in de bevolking zijn die zich niet (nog niet, of niet meer) *kunnen* aanpassen aan het verkeer.

We zouden er eindelijk van doordrongen moeten worden dat er een *absolute onverenigbaarheid* bestaat tussen verkeer en voetgangers, daarbij bedenken dat alle automobilisten onder ons toch ook voetgangers blijven (vanaf het ogenblik dat zij hun wagen verlaten);

2) *de verontreiniging*: ook dit aspect is belangrijk en wordt de laatste tijd misschien tot vervelens toe herhaald, zonder dat men er blijkbaar ook wat aan wil gaan doen;

3) *de energievoorziening*: dat de auto een energieverlinder bij uitstek is, is dank zij de bereidwillige medewerking van de Arabische sjeiks voor niemand nog een geheim: door deze medewerking is het studiewerk dat o.m. door de Club van Rome verricht werd en deze crisis op een min of meer lange termijn voorspelde, plots acuut geworden; ze is er mede de oorzaak van dat eindelijk de auto zelf en zijn gebruik ter discussie gesteld wordt;

4) *de esthetische schade*: dit is een minder vermeld aspect, dat toch zijn belang heeft. Het beste voorbeeld is hier vlakbij gelegen, daar Brussel tot voor kort de mooiste parking van heel Europa had, nl. de Grote Markt. Gelukkig is er hier dan toch ook een kentering gekomen;

5) *de ruimteconsumptie*: een eveneens belangrijke te vermelden post, de ruimteconsumptie door de auto: niet alleen de plaats die hijzelf inneemt, maar ook de infrastructuur die hij vereist. Uit dit alles blijkt dat de enkeling die thans in de stad *werkt*, maar verkiest ver van het centrum te wonen en dagelijks heen en weer naar dit centrum te rijden met zijn wagen, moet beseffen dat hij alzo het grootste gedeelte van de kostprijs van deze keuze afwentelt op een andere, op de gemeenschap.

De kosten verbonden aan bepaalde woonplaatskeuze zijn een element waarmee wij rekening *moeten* houden bij het bepalen van stedenbouwkundige opties²²;

6) last not least: *de geluidshinder*, die naast de veiligheid en de luchtverontreiniging, een der voornaamste oorzaken van de onleefbaarheid van de steden is geworden.

Was de huidige evolutie dan niet te voorzien? Toch wel, doch daar de eerder beschreven problemen, hoewel van recente datum, zich niet op één dag, zoals een catastrofe hebben voorgedaan, doch veeleer langzaam en over enkele jaren verspreid, en een werkelijke sluipmoord op onze steden en gemeenten hebben uitgevoerd, zijn wij ons mis-

²¹ Nationaal Instituut Statistiek "Verkeersongevallen op de openbare weg in 1972".

²² Zie ook *Ruimteconsumptie...* (op. cit.) en *Ruimtelijk beleid in Nederland*, Wiarda Beekman Stichting, Kluwer, Deventer, 1972, blz. 23.

schien te laat bewust geworden van de ernst van de toestand.

Het is *hoog tijd* dat wij uit onze *welvaartsroes* ontwaken. Het volstond om, eens te meer, naar de overzijde van de oceaan te kijken waar sinds enkele decennia, zowel langs de oostkust als langs de westkust van de Verenigde Staten enorme "megapolissen" gegroeid waren, d.w.z. één groot stedelijk gebied, waarin de vroegere stedelijke kernen aan elkaar gegroeid zijn.

Planologen en stedenbouwkundigen waarschuwen reeds jaren voor deze evolutie, al deden ze het misschien met iets te weinig overtuiging, wat niet zo verwonderlijk is, daar zelfs Le Corbusier het probleem van het autoverkeer, en de conflictsituatie met de voetgangers onderschat heeft.

Op dit ogenblik zijn er zelfs in Amerika nog weinig planologen die gelukkig zijn met de toestand in hun land, al wil ik omwille van de objectiviteit, en wegens het kenschetsend karakter ervan wel één *positieve getuigenis* aanhalen, al gaat het dan ook over Los Angeles (7 miljoen inwoners), dat volgens de auteur de *vervulling* van de grote Amerikaanse droom zou zijn: "The houses and the automobiles are equal figments of a great dream, the great dream of the Urban Homestead, the dream of a good life, outside the squalors of the European type of city ..."²³.

Wat verder worden onze Europese kunststeden dan met een pennetrek weggeveegd, en betwist hij de nochtans voor Europa evidente waarheid van Le Corbusier: "Un rêve x 1.000.000 = le chaos".

Ik zal niet trachten de beweringen van deze Amerikaanse professor over de stad Los Angeles te weerleggen, al kan ik misschien volstaan met eenvoudig naar recente vaststellingen te verwijzen, waaruit blijkt dat precies Los Angeles op dit ogenblik een der meest verontreinigde steden ter wereld is (luchtverontreiniging). In elk geval gaat de vergelijking met ons land of dit gedeelte van Europa niet op (afgezien van het klimaat), aangezien deze droom, die we in de Amerikaanse lectuur over stedenbouw wel meer ontmoeten, als basisprincipe de "acre-city" heeft^{23a} (zie F. Lloyd Wright, *Broad Acre City*), waarbij elk individu over zijn "acre" grond, dit wil zeggen 4.000m² of 40 aren zou beschikken.

Zelfs een kind kan bij ons vaststellen dat hier een dergelijke oplossing niet haalbaar is en de droom om elke Belg zijn "huisje met zijn tuintje" te geven, ook verder een droom zal blijven.

Ook inzake het verkeer bestaan er reeds jaren zeer interessante studies, zoals het Buchanan-rapport, *Trafic in Towns*, dat als hoofddoel voor elk beleid aangeeft dat "the first priority is that the

motor can be reduced from a necessity to a luxury", daar als iedereen een wagen *nodig* heeft om te gaan werken, winkelen enz., er van een "stad" geen sprake meer kan zijn.

Dit rapport dat voor het verkeer opnieuw een totale segregatie voorstelt, sluit hierbij aan bij de C.I.A.M. beweging en het Charter van Athene²⁴, waarbij reeds in 1933 een totale scheiding der verschillende verkeersstromen werd voorgestaan, wegens totale onverzoenbaarheid van de snelheid van de voetganger, en de mechanische snelheden.

Het aanvaarden van de huidige evolutie, brengt duidelijk met zich dat wij ook in de Amerikaanse situatie zullen verzeild geraken, bij ons zeker alleen met alle *nadelen*, zoals het verder leeglopen en verpauperiseren van de stadscentra, waarin nog de minoritaire groepen zullen aan bod komen, met steeds stijgende criminaliteit en getto-vorming (bij ons zullen het dan misschien geen negers of Portoricanen zijn, maar de toestand van de ± 200.000 gastarbeiders in het Brusselse begint er wel aardig op te lijken).

Onze steden zullen dan ook verstikken, of rotten in hun eigen vuil, terwijl ook in het verstedelijkt platteland de milieuproblemen dermate belangrijk en onoplosbaar zullen worden dat dit gebied onbruikbaar wordt voor het doel waarvoor men er naar uitgeweken is.

Wij zullen dan ook aan deze zijde van de oceaan geen *gewone megalopolis* bouwen, maar werkelijk wat men in de literatuur de "cacotopie" of slechte plaats genoemd heeft (zie studie C.A. Doxiades, *Ecumenopolis To-morrow's city*, 1968)²⁵.

Er kan dan ook geen twijfel over bestaan dat de vraag: *Verder bouwen aan de Stad België?* negatief moet beantwoord worden. Er moet dus dringend wat aan gedaan worden en met deze vaststelling staan we in Westeuropees verband natuurlijk niet alleen.

Ook in de ons omringende landen is men tot die overtuiging gekomen en kunnen verschillende soortgelijke oproepen vermeld worden. Wat dan meer specifiek Frankrijk betreft, kan ik een studie vermelden die de situatie goed samenvat: *Une image de la France en l'an 2000 - Scénario de l'inaccepta-*

²⁴ C.I.A.M. (Congrès Internationaux d'Architecture Moderne): het ontstaan ervan in 1928 wordt beschouwd als de academische fase der moderne architectuur. De beslissende impuls tot de vorming ging uit van Hélène de Mandrot. Op haar slot te La Sarraz in Zwitserland belegde zij een romantische bijeenkomst van scheppende kunstenaars waarop door het werk van Siegfried Giedion en Le Corbusier praktische resultaten geboekt konden worden. Wat het onderwerp der lezing betreft is vooral C.I.A.M. IV (1933) te vermelden (thema "De functionele stad"), congres dat gedomineerd werd door Le Corbusier en dat aanleiding gaf tot het opstellen van het "Athens Charter" (daar het congres plaatsvond aan boord van de "Patris" varende op de Middellandse zee tussen Marseille en Athene).

²⁵ Geciteerd in *Stedenbouw en Volkshuisvesting*.

²³ REYNER BANHAM, *Los Angeles - The architecture of Four Ecologies*, Pelican Book, Londen, 1973, blz. 238.

^{23a} Zie *Broad Acre City* van FRANK LLOYD WRIGHT.

ble, waarbij niet alleen aandacht wordt gegeven aan de stedenbouwkundige toestand in Frankrijk met het waterhoofd Parijs, maar waarin ook de hele maatschappelijke evolutie betrokken wordt.

In Nederland wordt ook reeds van overheidswege ingegrepen, nu men tot de vaststelling is gekomen dat de grote "lege" ruimte die men in het midden van Nederland voorzag als bufferzone voor de grote verstedelijkte "Randstad", op dit ogenblik helemaal niet meer zo "leeg" is maar een gemiddelde bevolkingsdichtheid van 222 inw./km² heeft.

Korte tijd geleden werd op een internationaal congres in Wenen²⁶ de toestand en de noodzaak er wat aan te doen, als volgt samengevat: "Wijst men deze politieke beslissing af, dan is het alternatief: voordeel voor weinigen, nadeel voor velen, en op het einde chaos voor allen"²⁷.

Goed, we stellen dus voor er wat aan te doen, maar *wat*?

De Engelsen meenden reeds enkele jaren geleden het antwoord gevonden te hebben in het *oprichten van "new towns"*²⁸.

Voor de verantwoording daarvan, gingen ze wel erg ver terug, en wel naar de stichting van de oude Griekse steden, zoals Milete, naar de concepties van Aristoteles, die overeenstemden met die van Leonardo Da Vinci, die een plan had (waar had dat genie geen plan voor!) om Milaan, dat ook reeds in de Middeleeuwen stedenbouwkundige problemen had, te verdelen in een tiental steden van elk 30.000 inwoners, om also een meer leefbaar geheel te maken.

De plannen van de eerste "new towns", in Engeland dateren van na de laatste wereldoorlog²⁹, maar sluiten in feite aan bij de vroegere idealistische projecten om een einde te maken aan de chaos die ontstaan was in de fabriekssteden en de ontvolking van het platteland, met als pionier Ebenezer Howard en zijn "Garden city"³⁰.

De vraag blijft echter open of deze nieuwe steden wel, zoals de Engelse auteurs beweren, een antwoord zijn op de "megalopolis" aangezien de meest geanimeerde plaats in deze steden blijkbaar nog steeds die is waar de autobussen of verbindingen met Londen toekomen, terwijl de "new towns" van de nieuwe generatie (de derde nl. opgericht tussen 1965 en 1970) in feite geen werkelijke nieuwe steden meer zijn maar gewoon de uitbouw van

bestaande centra waarvan men de economische groei wil bevorderen³¹.

Ook de Engelse "new towns" blijven, zoals de Franse projecten rond Parijs slechts *slaapsteden*, en veeleer dan een antwoord te zijn op de megalopolis zullen zij op de lange duur de verwezenlijking ervan nog in de hand werken.

En dan wil ik het hier nog niet hebben over sommige gevolgen van de verkeerde planologische conceptie, die zich dikwijls voordeden in de nieuw opgerichte steden of wijken, zoals de toenemende jeugdcriminaliteit.

Ook in Nederland kan men hier van meespreken en kwam men o.m. wat de nieuwe woonwijken rond Rotterdam betreft tot de vaststelling dat er een duidelijk verband bestaat tussen de jeugdcriminaliteit en de "fysieke omgeving".

Misschien is hier het anekdotisch verhaal op zijn plaats van prof. Hoefnagels, criminoloog, die bij dit onderzoek van 1973 betrokken was, en de advocaten van de jeugdige criminelen de raad zou gegeven hebben "ontslag van rechtsvervolgning te pleiten wegens *architectonische en planologische ontoerekenbaarheid*"³².

Nederland kent nochtans enkele projecten van "new towns" die nog steeds bewondering in binnen- en buitenland opwekken, aangezien men daar, wat bij ons uitgesloten is, nog stroommondingen en een binnenzee had die men meende te moeten afsluiten en inpolderen.

Met een prognose van 20.000.000 Nederlanders in het jaar 2000 in het vooruitzicht (een prognose die echter intussen totaal verkeerd blijkt) werd midden in het IJsselmeer, in de nieuwe polder een stad van 100.000 inwoners gepland, Lelystad, thans nog in opbouw³³, en iets verder in dezelfde polder, het kleinere Dronten, vooral bekend om zijn prachtig cultureel centrum, de Meerpaal, naar het Griekse agoravoorbeeld werkelijk het centrum van deze gemeente.

In eigen land kan deze oplossing moeilijk overgenomen worden, want het is duidelijk dat de stichting van nieuwe *steden*, gewoon uitgesloten is, op enkele oogverblindende projecten na, zoals "Louvain-La-Neuve", dat echter gezien zijn structuur en bevolking veeleer een anti-stad is.

Geen nieuwe steden dus: enerzijds omdat zonder fusies dit land nog steeds 2.500 gemeenten en steden telt, maar bovendien, en dit kan niet genoeg herhaald worden, omdat op dit ogenblik het bevolkingsprobleem niet meer bestaande is, zodat de

²⁶ Congres Internationale Federatie Stedenbouw 18-24 augustus 1974 te Wenen.

²⁷ Drs. GIEBELS, "Nationale en regionale doelstellingen van het verstedelijkingsbeleid, in *Stedenbouw en Volkshuisvesting*, 1974, blz. 318.

²⁸ Sir FRED. OSBORN and ARN. WHITTICK, *New Towns - The answer to Megalopolis*, Londen, 1965.

²⁹ New Town Act - 1946.

³⁰ EBENEZER HOWARD, *The garden city of to-morrow*.

³¹ Zie ook het artikel "De Britse New-Towns", *Bouwrecht*, 1974, blz. 326.

³² *Stedenbouw en Volkshuisvesting*, 1974, blz. 326 e.v.

³³ Zie in dit verband het artikel in *Openbaar Kunstbezit*, 1973, blz. 133, dat handelt over de leefbaarheid van Lelystad.

enige noodzakelijke nieuwbouw, vervangingsnieuwbouw is. Hetzelfde geldt voor de weginfrastructuur, nu de uitbreiding van het wagenpark ook tot staan is gebracht, zodat de verdere uitbreiding van steden zinloos is.

Het is daarom dat een oplossing enkel moet komen van een verbetering en een *vernieuwing van ons bestaand patrimonium, een vernieuwing van onze bestaande steden*.

De vernieuwing houdt vanzelfsprekend ook een *herwaardering* in. Is het niet uit overtuiging, dan is het minstens uit noodzaak. Een hele reeks auteurs hebben zich hiermee ingelaten en de literatuur over dit onderwerp is de laatste jaren en maanden gewoon niet meer bij te houden. Alle auteurs zijn het erover eens dat de "stad" als fenomeen een nieuwe toekomst moet en zal krijgen³⁴. Ik vermeld thans slechts enkele van de meest kenschetsende werken, zoals: *Plaidoyer pour la ville — Pour un urbanisme qui réconcilie la ville et la vie*; *Le droit à la ville*; *Op zoek naar de stad van morgen*; *Architecture: City sense*; *People and Plans*, enzovoort³⁵.

In al deze werken is er één zelfde bekommernis; de stad is er voor de "mens", zowel de werkende als de niet (meer) werkende; de stad moet in de eerste plaats een leefruimte zijn (waarin zowel *werken* als *wonen* thuishoort).

Het grootste probleem bij stadsvernieuwing bestaat op dit ogenblik in het *herdenken van de plaats van de auto in de steden*.

Alle andere problemen, zoals het behoud van het

³⁴ De reeds geciteerde studie "Une image de la France en l'an 2000", bevat hieromtrent een interessante analyse. Dit werk stelt voorop dat na een crisisperiode in de jaren 1980-1985, de steden opnieuw hun belangrijkheid zullen herwinnen, en de stedelijke maatschappij met de hulp van de industriële opnieuw uit haar as zal rijzen. Dit zal dan mede het gevolg zijn van de pogingen die op dit ogenblik slechts door marginale groepen "vernieuwers" worden ondernomen die trachten de stad te vernieuwen ("humaniser la ville") en groene zones te creëren, in plaats van woestijnen van beton (blz. 63). De analyse vervolgt met een aantal beschouwingen over de invloeden van de multinationals, de veranderende maatschappelijke structuren, familie, vakbonden, vrijetijdsbesteding enz. Het begrip "droit à la ville" zou vervolgens in de periode 1985-2000 volop actueel worden.

³⁵ BERNARD OUDIN, *Plaidoyer pour la ville*, Edit. Laffont, Parijs, 1972, HENRI LEFEBVRE, *Le droit à la ville*, Parijs, 1968. De eerste auteur vraagt zich terloops af waar wij de waaidee hebben gehaald dat de stad dient om zich met de wagen te verplaatsen en het platteland om erin te wandelen. De tweede van zijn kant vraagt vooral dat de stad zou gemaakt worden voor de werkende en de niet (meer) werkende mens. De verkorting van de arbeidsduur is immers ook een gegeven van de evolutie, verkorting die op dit ogenblik volledig ongedaan gemaakt wordt door de steeds langere verplaatsingen (om korte afstanden af te leggen).

Op zoek naar de stad van morgen - Europa 2000, door verschillende auteurs, uitgeverij Kluwer, 1972; boeiend werk waarin een ganse reeks prominenten hun visie op dit onderwerp uiteenzetten.

THEO CROSBY, *Architecture: City Sense*, Ad. John Lewis, Londen, 1969.

HERBERT J. GANS, *People and Plans - Essays on Urban Problems and Solutions*, Pelican Books, Londen, 1972.

culturele erfgoed, groenvoorziening, integratie tussen verschillende sectoren, infrastructuur, openbaar vervoer en administratieve en culturele structuren, moeten wijken voor dit basisprobleem, waarvan de oplossing alle andere problemen een stap dichterbij naar een redelijke oplossing zal brengen.

Dé klassieke oplossing van de stedenbouw voor dit probleem bestaat sinds de C.I.A.M.-beweging erin de totale scheiding van de verschillende verkeersstromen te verwezenlijken (voetgangers/auto's/openbaar vervoer).

Deze ideeën zijn reeds veertig jaar oud, en het is bedroevend vast te moeten stellen hoe zelfs deze, voor de verkeersveiligheid essentiële beginselen bijna nergens uitgevoerd zijn.

Essentieel wil daarom echter nog niet zeggen alleenzaligmakend, want ik meen dat zelfs de pioniers op stedenbouwgebied te veel in bewondering stonden voor deze nieuwe vervoermiddelen, en bereid waren de stad van de toekomst aan te passen aan de auto en niet omgekeerd.

En dat is het enige wat men inderdaad gedaan heeft, nl. *de stad zelf zoveel mogelijk "aan te passen" aan de auto*, waarbij geen enkel belang meer gehecht werd aan de betekenis van de "straat" als integrerend deel van een stad, als monument, als speelruimte voor kinderen en ontmoetingsplaats voor anderen, kortom als een wezenlijk bestanddeel van ons leefmilieu^{35a}.

De scheiding van de verkeersstroken lost verder in feite slechts één probleem op, nl. dat der veiligheid; de overige: luchtverontreiniging, geluidshinder, ruimteconsumptie, schade aan gebouwen door trillingen en esthetische schade, worden er niet door opgelost.

Op het eerste gezicht is er voor de toekomst dan ook maar één werkelijke en radicale oplossing, nl. het verwijderen uit de stadscentra van het autoverkeer, zoals we dit nu kennen.

Vanzelfsprekend kan dat niet in één dag verwezenlijkt worden. Het zou ook psychologisch verkeerdt zijn de verwende kinderen die we zijn zo maar hun meest geliefd stuk speelgoed af te nemen.

En vooral ook niet omdat wij, kortzichtig als we

^{35a} Met "straat" bedoel ik natuurlijk slechts de horizontale straten, want in het stedenbouwkundige jargon kent men thans ook verticale straten, dit zijn dan de torenggebouwen, die uiteraard de vermelde functie van "straat" niet kunnen vervullen. Ze zijn mijns inziens trouwens een overbodige luxe en werken verstorend in elk stedelijk milieu. Naast de bekende versterking wil ik bijzonder de klimatologische verminderen omdat het natuurlijk niet voldoende is technisch in staat te zijn gebouwen van 100 of 500 m. hoogte op te richten als men niet in staat is er de weerslag op meteorologisch vlak van te berekenen, ik denk hier aan de windhozen die elk groot torenggebouw veroorzaakt, met als meest drastische voorbeeld een torenggebouw in Boston, dat half leeg staat omdat de helft van de ramen er bij de minste wind gewoon uitgegrukt worden.

waren in de roes van de stijgende welvaart, zelfs geen geldig alternatief behouden hebben.

Het openbaar vervoer hebben we laten verkommeren, trams werden afgeschaft, sporen uitgebroken, alles moest verdwijnen voor de auto. De eerste pre-metroplannen in dit land zijn trouwens tot stand gekomen om de trams, die lastige logge vaartuigen van de openbare weg te verwijderen om zo genaamd een vloeiender verkeer mogelijk te maken (of vervanging door bussen).

Men kan hierbij echter ook zeer terecht opmerken dat men in feite het minst lawaaiërig en minst vervuilende element van het verkeer in de grond stopt.

De geplande metrowerken zijn bovendien zo irrealistisch opgesteld dat zij pas tegen de eeuwwisseling een geldig alternatief kunnen bieden. Blijkbaar geloofden de verantwoordelijke personen zelf niet in de mogelijkheden, zodat ze nu moeten vaststellen dat de enige reeds bestaande lijn in Brussel (oost-west) reeds meer dan tien maal de verwachte bezetting heeft.

Het is dan ook geen wonder dat men nu, wat de noord-zuid-verbinding betreft, deze dan toch in een versneld tempo uitvoert.

Het hele programma moet echter dringend herzien worden, niet alleen voor wat onder de grond zit, maar ook voor dat erboven, en het is duidelijk dat in de reorganisatie van onze steden het openbaar vervoer een belangrijke plaats inneemt.

Naast het gemeenschappelijk openbaar vervoer moet ook aandacht besteed worden aan het *individuele* openbare vervoer, waaraan in Frankrijk en Duitsland gedokterd wordt, zoals de elektrische cabines voor drie personen, die een rationeler wijze zijn dan de Amsterdamse "witkarren", om de bestaande taxi's aan te vullen of te vervangen.

Privaat autoverkeer in de steden moet echter zo veel mogelijk geweerd, of minstens ontmoedigd worden. Dit is niet zo irrealistisch als men weet dat het in steden als Londen en New-York slechts 10 % van het totaal verkeer uitmaakt, en nieuwe overheidsgebouwen in Londen bv. gewoon geen parking meer hebben.

Bovendien moet met alle macht geholpen worden aan de vervanging in de toekomst van de "klassieke" automobiel door een nieuw soort elektrische wagen, klein en functioneel.

Het is onbegrijpelijk dat de grote automobiel-fabrikanten deze unieke kans die zij thans hebben, nu een verzadigingspunt is ingetreden wat de automarkt betreft en hun verkoop achteruitgaat met de ermee gepaard gaande produktievermindering en werkloosheid, niet aangrijpen om op grote schaal de bestaande proto-types van elektrisch vervoer uit te werken.

De overheid kan hier ongetwijfeld een handje

toesteken, door in deze tijd van inflatie en besparingen een vrijwel niets kostende maatregel uit te vaardigen waarbij elektrisch aangedreven auto's van verkeersbelasting vrijgesteld zouden zijn. Op die wijze zou de vraag naar dergelijke auto's kunnen gestimuleerd worden, zoals we ook omgekeerd de impact van de fiscale maatregelen van de overheid in deze sector hebben kunnen vaststellen.

De verschillende verkeersstromen moeten uiteraard, en dit blijft steeds een minimum, afgescheiden van elkaar blijven.

Eventueel zal men derhalve bij vernieuwingen, naast het klassieke stratenpatroon, parallelle dienstwegen kunnen aanleggen voor bevoorradings enz.

In elk geval moeten er in afwachting van omschakeling van het vervoer dringende maatregelen getroffen worden om *onmiddellijk* iets te verhelpen aan de *hinder* van het verkeer.

Wat *verontreiniging* en geluidshinder betreft, kan men strengere normen voorschrijven en ze ook toepassen.

Geluid zal echter ook bij elektrische aandrijving nog een probleem blijven door het lawaai voortgebracht door de banden, doch wat de steden betreft is dit een bijkomstig probleem daar dit geluid slechts bepaald storend wordt bij snelheden van meer dan 70 km per uur, wat theoretisch in steden uitgesloten is (om de snelheid te laten respecteren wordt door sommigen voorgesteld, om naar Oosteuropa's voorbeeld een soort valkuilen in de weg aan te leggen, die de automobilisten verplichten er met een bepaalde snelheid over te rijden, willen zij geen brokken maken).

Wat het *geluid* betreft, beschikken wij verder over de nodige kennis en technieken om de hinder ervan te verminderen, en dit door het plaatsen van schermen, zoals nu reeds op de luchthavens gebruikt worden, of door het verkeer op lager gelegen beddingen te laten voorbijgaan (waarvan de zijanten liefst met isolerend materiaal bekleed zijn)³⁶.

Op technisch gebied is de hele problematiek van het verkeer en de stadsvernieuwing in feite één grote uitdaging, die met beide handen zou moeten worden aangegrepen.

De kostprijs van eventuele investeringen in de steden is belachelijk laag wanneer we ze vergelijken met de miljarden die door de huidige toestand verspild worden, en op lange termijn werkt ze, door de besparingen, duidelijk anti-inflatoir. Ze maakt

³⁶ Zie het "Atheens Charter", artikelen 52 en 53 :

(52) : "Les grandes voies de communication ont été conçues pour recevoir des piétons ou des charrois, elles ne répondent plus aujourd'hui aux moyens de transport mécaniques".

(53) : "Le dimensionnement des rues, désormais inapproprié, s'oppose à l'utilisation des nouvelles vitesses mécaniques et à l'essor régulier de la ville".

het bovendien mogelijk een belangrijk gedeelte van de industrie te heroriënteren naar nieuwe mogelijkheden.

Een laatste voorstel om zonder kosten de mens en de voetganger in de stad principieel te erkennen, kan erin bestaan hem een absolute voorrang toe te kennen, minstens op de voor hem bedoelde oversteekplaatsen, wat in het buitenland misschien als vanzelfsprekend wordt aanvaard, doch hier nog steeds in de artikelen 26 en 48 van het Algemeen Verkeersreglement kan verduidelijkt worden³⁷.

Deze wijziging heeft mijn inziens meer belang dan de voorrang van autobussen bij het verlaten van hun standplaats, omdat iedereen weet dat de autobuschauffeurs deze voorrang toch nemen, terwijl de voetganger dit slechts kan als hij kandidaat-zelfmoordenaar is.

En zo ben ik, juristen zijn tenslotte onververbeterlijk, terug bij de wetteksten beland.

Hoe wordt de stadsvernieuwing in onze wetgeving aangepakt?

Voor een buitenstaander is het misschien onbegrijpelijk maar in onze wetgeving op de stedenbouw en de ruimtelijke ordening wordt over stadsvernieuwing zelf met geen woord gerept. Vanzelfsprekend zijn de gewone algemene technieken (A.P.A. - B.P.A.) en zelfs de stedelijke ruilverkaveling bruikbaar, doch de vraag blijft of zij wel *volgende* zijn³⁸. In de praktijk blijkt bovendien dat er niet veel in huis komt van A.P.A.'s of B.P.A.'s (behalve dan misschien in Brussel waar men bijna voor elk torengedebouwen een B.P.A. goedkeurt). De in het begin geciteerde versnippering van bevoegdheden is ook hier een ernstig probleem: Ministerie van Openbare Werken: wegenbouw; Ministerie van Cultuur: monumentenzorg; Ministerie van Volksgezondheid: salubriteit; Ministerie van Arbeid: hinderlijke bedrijven; Ministerie van Streekeconomie en R.O.: plannen... enz.

Dit heeft zijn belang omdat de stadsvernieuwing duidelijk een opdracht van de overheid is en niet van particulier initiatief afhangt.

Als er één gebied in de stedenbouw is waar een coördinatie zinnig is, dan is het dus wel op het vlak van de stadsvernieuwing.

Meteen zou men van de gelegenheid gebruik kunnen maken om de inspraakformules te versoepelen, wat in de huidige stedelijke plannen onvoldoende is geregeld.

Ook de financiering van het beleid blijft in de huidige regeling een open vraagstuk, wat misschien de inertie van vele steden en gemeenten verklaart.

Tenslotte ontbreekt het ook hier aan samenspraak en is er integendeel een duidelijke tegenwerking tussen overheden van verschillend niveau (gemeente tegenover hogere overheid), wat misschien iedereen wist maar onlangs in een sociologisch onderzoek op wetenschappelijke wijze aangetoond werd³⁹.

In de gewestplannen zoekt elke burgemeester zoveel mogelijk *woongebied* te vinden voor zijn gemeente, en in de steden wil iedereen eveneens een zo groot mogelijk aantal inwoners, met conflict-situaties tussen het centrum en de randgemeenten, terwijl het duidelijk is dat de stadsproblemen op het niveau van de stadsregio moeten behandeld worden.

De enige werkelijke initiatieven die thans op gebied van stadsvernieuwing plaatsvinden, gaan uit van het Ministerie van Cultuur (dienst Monumentenzorg), met aanduiding van pilootsteden, waarvan Brugge het bekendste voorbeeld is.

Een dergelijke vernieuwing is wel iets, maar dan toch onvolledig.

Dus toch een nieuwe wetgeving?

Op dit vlak is Nederland ons weerom een stap vooruit.

Na vastgesteld te hebben dat de vastgelegde opties in de Tweede Nota (1966) niet meer juist waren, en om het hoofd te kunnen bieden aan de daarstraks geschetste verstedelijking, stelt men op dit ogenblik in Nederland een nieuwe nota op en werkt men aan een wetgeving inzake stadsvernieuwing⁴⁰.

Deze wet moet volgens staatssecretaris J.L.N. Schaefer (toespraak "Naar een wet op stadsvernieuwing", 3 mei 1974) "een organisatie bieden van alle aspecten van de stadsvernieuwing die vanuit één samenhangende visie op de stad naar voren worden gebracht".

Deze wet bevat opnieuw de verschillende procedures van planning en regeling van de inspraak tijdens de planning (met o.a. wijkcomités).

Alles wat daar over deze wetgeving gezegd wordt, is bijna zonder meer op ons land toepasselijk.

In ons land is men blijkbaar nog niet toe aan deze stap en wordt alle energie blijkbaar nog verspild aan het opstellen en goedkeuren van de *gewestplannen*, iets wat al sinds jaren had moeten

³⁷ Een en ander bleek ook tijdens het colloquium in november 1974 ingericht te Strombeek door de Stichting Lod. De Raet "Openbaar Vervoer".

³⁸ Zie MYNCKE, "Lawaaiproblemen en stedenbouw", *STERO*, 1970, nr. 5, blz. 42 e.v.

³⁹ De huidige voorrangregel voor voetgangers bestaat immers slechts theoretisch voor de voetgangers die zich reeds op het zebrapad bevinden (als er een is), en zelfs niet voor die welke nochtans duidelijk te kennen geven de weg op een voor hen bestemd zebrapad te willen oversteken.

⁴⁰ Een interessante studie werd gepubliceerd in 1970 door P. VANDEN BORRE, *La législation belge en matière de rénovation urbaine*.

gebeuren. Nu wij op een cruciaal ogenblik beland zijn, niet alleen door de economische crisis, maar ook op stedenbouwkundig gebied, en nu het voor het eerst voor iedereen duidelijk moet zijn dat er bij ons geen bevolkingsprobleem meer bestaat, en ook de explosieve groei van het autopark tot stand is gebracht, deels door de energiecrisis, maar ook door de verzadiging op dit stuk, is het ogenblik aan gebroken, om met alle macht de huidige nefaste evolutie en ruimteconsumptie om te buigen, om in ons land tot een menswaardiger samenleving te komen.

Op het eerste gezicht zijn we echter eens te meer bezig deze kans te missen, en zullen we, weerom, hopeloos achterna hinken.

Zijn er dan geen gunstige voortekens? Toch wel.

In de eerste plaats kan de enorme *sensibilisering voor alle problemen van het leefmilieu* worden vermeld.

Daar *stadsvernieuwing* in de eerste plaats moet geschraagd worden door een werkelijke *mentaliteitsverandering*, kan een dergelijke sensibilisering slechts ten goede komen.

Stedenbouw en leefmilieu blijven trouwens innig verweven. Tot nu toe kwam het echter evenmin tot een globale aanpak van de leefmilieuproblematiek (en werd er slechts een staatssecretaris aangewezen, die dit alles nu maar eens moet gaan uitzoeken), terwijl ook de privé acties zeer verspreid gevoerd worden en vooral een invloed op lokaal vlak hebben: een vuilnisbelt hier, een bedreigde boom of vuile beek daar, een stinkfabriek ginder. Vele van deze acties worden bovendien zonder voldoende kennis van achtergrondinformatie, of zonder grondige studie uitgevoerd wat het voor technocraten gemakkelijk maakt ze zonder meer af te wippen. We moeten echter vaststellen dat ook dergelijke kleinere acties, zoals (voorlopig) tot het behoud van de "Marollen" (Brussel), of tot het autovrijmaken van het Consciencepleintje (Antwerpen), resultaat hebben opgeleverd en de overheid nadien trouwens haar toegevingen ter zake als een pluim op haar hoed zal steken⁴¹. Voor een collectieve bewustwording blijven acties op kleinere schaal dan ook zeer zinvol.

In hetzelfde perspectief zijn ook de verschillende acties die rond het Jaar van het Bouwkundig Erfgoed (1975 werd door de Raad van Europa als dusdanig uitgeroepen) even zoveel positieve elementen en het blijkt trouwens dat op de verschillende voorlichtingsvergaderingen het debat rond "monu-

mentenzorg" steeds weer uitdraait op het probleem van de leefbaarheid van de steden⁴².

Steeds in dezelfde optiek moeten ook de hele reeks tentoonstellingen vermeld worden die zowel door de overheid als door het privé initiatief ontrent "stedenbouw" ingericht worden, tentoonstellingen die soms één stille aanklacht zijn zoals de tentoonstelling "Metamorfose" in de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis (Brussel) met een beeld van de metamorfose van zeven Belgische steden⁴³.

Op een ander vlak, maar niet minder belangrijk is er, eindelijk, een *kritische benadering van de auto* waar te nemen.

In Nederland werd dit van overheidswege reeds vastgesteld bij de bespreking van de nieuwe nota over R.O. waarbij vastgesteld werd dat er voor het eerst sedert jaren weer een toeneming is van het voetgangers- en fietsverkeer. Wanneer men dan weet dat deze vaststelling neergeschreven werd net voor de energiecrisis, dan wint ze nog aan belangrijkheid.

Nadien hebben de oliesjeiks er immers voor gezorgd dat het verslag van de Club van Rome, waarin de basisproblematiek van de energievoorziening uiteengezet werd, en dat slechts in intellectuele onderonsjes circuleerde, plots en dan vooral voor het autogebruik zeer scherp en actueel gesteld werd.

De vraag naar kleinere auto's die niet alleen minder energie maar ook minder ruimte gebruiken, is een element te meer in de goede richting.

Het is duidelijk dat er een sensibilisering is, en het is de dringende taak van de overheid deze aanwezige sensibilisering en bestaande kritische houding te steunen en aan te moedigen.

Dit werd trouwens voorzichtig vastgesteld bij de reeds vermelde bespreking in Nederland: "Het autoverbruik wordt wegens zijn nadelen voor het milieu negatief benaderd, hetgeen grote consequenties kan krijgen, wanneer dit bij het grote publiek weerklank gaat krijgen"⁴⁴.

Bij latere besprekingen werd dit herhaald, en stelt men dat "nu het autobezit veralgemeend is en het heilige-koesyndroom niet meer algemeen geldend is, er een genuanceerd normen- en waardenpatroon is ontstaan"⁴⁵.

⁴² *Stedenbouw en Volkshuisvesting*, 1974, blz. 219.

⁴³ Zie o.m. *Binnenstad Antwerpen — Stedenbouwkundig onderzoek — Structuurschets*, Uitgave Stad Antwerpen, december 1973.

⁴⁴ Wat Brussel betreft namen de beide Commissies voor Cultuur (franstalige en nederlandstalige) een reeks initiatieven. In de meeste gemeenten van de agglomeratie werden voorlichtingsavonden georganiseerd, met naast diamontages over Brussel ook een film over stadsvernieuwing, zodat het probleem toch ook in een ruimer kader geplaatst werd.

⁴⁵ Enkele recente tentoonstellingen: W.T.C. zomer 1974: *Leefmilieu 1974* (ingericht door de Provincie Brabant), id.

⁴¹ *Les responsables belges & l'environnement — Résultats d'une enquête*, Université de Bruxelles, 1973. Zie ook J. PATTYN, "Enkele reacties van de gemeentebesturen op de ontwerpen van gewestplannen", STERO, 1971, blz. 23.

Al deze overwegingen werden opnieuw bevestigd, enkele tijd geleden toen op 10 oktober 1974 het Amsterdamse stadscentrum werd lamgelegd door een fietstocht die het centrum terug opeiste voor voetgangers en fietsers.

Ook in eigen land zijn we nu wel zeer ver af van de betogingen die enkele jaren geleden nog gehouden werden tussen Antwerpen en Gent en waarbij de onmiddellijke aanleg van de autoweg E3 geëist werd: het volstaat thans om over de aanleg van een nieuwe autosnelweg te praten, om onmiddellijk een actie tegen dit plan te ontketenen.

Ook in Frankrijk blijkt men het thans ernstig te nemen en wil men voortaan de auto gaan aanpassen aan de stad, en niet langer meer omgekeerd. Omleidingswegen zullen worden gelegd, gemeenschappelijk vervoer gestimuleerd, en de meest geanimeerde straten voor de voetgangers voorbehouden⁴⁶.

Voorts, en dit is zeer belangrijk voor de verdere praktische uitwerking van het beleid inzake "stadsvernieuwing", komt er een kentering in de opleiding van stedenbouwkundigen en planologen. De uitwerking en het opstellen van plannen kan immers niet langer het werk van een enkeling zijn, doch moet het resultaat van "team-work" zijn.

Onlangs werd door de Federatie van Stedenbouw en R.O. een inventaris opgesteld van verschillende mogelijkheden om in dit land een opleiding tot stedenbouwkundige te bekomen, en het bleek dat dit volgens een verbluffende waaier van mogelijkheden kan, gaande van een eenvoudig uurtje per week (zelfs met avondschoon) tot een universitaire opleiding, met licentiaatsverhandeling enz.

Het feit dat nu ook het Nationaal Hoger Instituut voor Bouwkunde en Stedenbouw besliste de opleiding in de zin van "team-work" te veranderen en alzo haar opleiding ook open te stellen voor niet-architecten, met een opleidingsduur van drie jaar na het behalen van een andere basisdiscipline, is beslist een stap in de goede richting.

Ook op het universitaire niveau, waar de verschillende instituten tot stand kwamen na de wetgeving van 1962, zijn de kinderziekten thans voorbij en begint men zich over de inhoud van de opleiding zelf ernstig te bezinnen.

Voor de toekomst is immers niet zozeer meer het stedenbouwkundig *plan*, dit is de neerslag op kaart, maar wel het *plan-proces* belangrijk, dit wil zeggen de consultaties en het tot standkomen van het plan, daar het menselijk proces in de ruimte nog steeds het belangrijkste is.

In Nederland beleven we op dit gebied trouwens ook een zelfde evolutie.

(Stad Brussel), Tentoonstelling door de Agglomeratieraad van Brussel, door de gemeente St.-Joost-ten-Node (Koningsstraat), de actie rond de Malle Munt (de stad van het volk) enz.

Een voorlaatste opmerking: de overheid blijkt thans op dit gebied al dan niet schoorvoetend, maar in elk geval openlijk, een aantal van haar stedenbouwkundige vergissingen toe te geven.

Ook hier kan ik opnieuw naar onze twee grootste steden verwijzen, met wat Antwerpen betreft⁴⁷, het ontwerp-structuurplan (opgemaakt december 1973) en waarin men o.m. toegeeft dat de in 1960 nog met fierheid aangehaalde krotopruijing⁴⁸ in het hart van de stad een mislukking en een fout was, terwijl er zich ook pas in 1970 een belangrijke wijziging heeft voorgedaan in de bestemming van pleinen en ruimten, die tot dan toe hoofdzakelijk gebruikt (of verbruikt) werden voor de aanleg van nieuwe wegen en parkeerplaatsen⁴⁹.

Wat Brussel betreft kunnen we verwijzen naar de hele reeks mededelingen van de minister van Brusselse Zaken, die, na voorheen de oprichting van het onmenselijke Manhattan-project gesteund te hebben, thans achtereenvolgens liet weten, dat voortaan de oprichting van gebouwen van meer dan tien verdiepingen vermeden moet worden, er geen kantoorgebouwen meer opgericht moeten worden, geen gebouwen meer mogen worden afgebroken (zonder vervanging) en tenslotte dat hij om een wetgeving inzake stadsvernieuwing vraagt.

Tenslotte, last but not least, zijn er de verschillende *gewestplannen*, die thans aan de goedkeuringsprocedure onderworpen zijn.

In het begin van mijn uiteenzetting heb ik erop gewezen dat ze slechts een halve oplossing zijn, en ook dat zij reeds sedert jaren hadden moeten goedgekeurd zijn, doch op het vlak van de stedenbouw en de ruimtelijke ordening, zijn ze *het enige concrete* wat we op dit ogenblik hebben, zodat ze, zelfs onvolledig (zolang er niet aan grondbeleid gedaan wordt) in elk geval een stap in de goede richting zijn, te meer daar ze dan toch eindelijk op dit gebied aan elke burger enige vorm van rechtszekerheid geven.

De spoedige definitieve goedkeuring is dringend noodzakelijk om de nodige energie en tijd vrij te maken om eindelijk ook aan *actieve* stedenbouw te kunnen doen, in plaats van de negatieve defensieve, van dit ogenblik. Het wordt hoog tijd om al het "rode" in de plannen, nl. de bouwzones en de stadscentra zelf, zinnvoller in te delen.

⁴⁶ Citaat uit de *Oriënteringsnota*, artikel van HUPKES in *Stedenbouw en Volkshuisvesting*, 1974, blz. 139.

⁴⁷ *Ib.*, blz. 138.

⁴⁸ Zie berichtenblad van het Nationaal Instituut voor de Huisvesting, Brussel, 1974, blz. 24.

⁴⁹ Zie het reeds geciteerde ontwerp Structuurplan Binnenstad Antwerpen.

⁵⁰ Tijdschrift *Wonen*, bijzonder nummer 1960.

⁵¹ Persconferentie van de minister van Brusselse zaken, verslag in *Mededelingen NIH*, september 1974, blz. 28.

Van de wijze waarop deze plannen definitief tot stand zullen komen en hoe ze verder zullen gerespecteerd worden, zal veel afhangen wat de geloofwaardigheid van het beleid inzake stedenbouw betreft. Op dit ogenblik bestaan er verschillende testcases, zoals de "regularisering" van de duizenden illegale weekendhuisjes, de schorsing van verkavelingen (zoals Frankveld te Beersel), enz...

De goedkeuring van de gewestplannen krijgt wat Halle-Vilvoorde betreft bovendien een politiek aspect, wat op zichzelf misschien te betreuren is, doch

in elk geval eens te meer het bewijs levert dat de stedenbouw de essentie van de samenleving zelf aanbelangt.

Het is dan ook slechts door dit besef, en door een ernstige aanpak van het beleid ter zake, dat welvaart voor allen, ook welzijn voor allen kan betekenen, en tegelijk zal also dit land niet langer meer het lelijkste ter wereld blijven.

Karel van ALSENOY

RECHTSPRAAK

HOF VAN JUSTITIE VAN DE EUROPESE GEMEENSCHAPPEN

15 MEI 1975

President : de h. R. Lecourt

Kamerpresidenten : de hh. J. Mertens de Wilmars en A.J. Mackenzie Stuart

Rechters : de hh. A.M. Donner, R. Monaco, F. Pescatore, H. Kutscher, M. Sorensen en A. O'Keeffe (rapporteur)

Advocaat-generaal : de h. J.-P. Warner

Europese gemeenschappen—1. E.E.G.-mededingingsregels voor ondernemingen—Toepasselijkheid op landbouwprodukten—Procedure van vaststelling conform Vo. 26 en/of 17—2. Kennisneming van mededeling van punten van bezwaar—Waarde van een brief van de directeur-generaal Concurrentie—3. Doelstellingen van het gemeenschappelijk landbouwbeleid—Art. 39 E.E.G.—Bijdrage tot de verwezenlijking ervan door een overeenkomst betreffende produkten uit derde landen—4. Art. 85, 1e lid—Toepasselijkheid op overeenkomsten tussen verenigingen—Onmisbaarheid van contractuele clausules.

1. Bij het nemen van een beschikking van toepassing van art. 85 E.E.G. op landbouwprodukten behoeft de Commissie niet over te gaan tot de raadpleging van de Lid-Staten in die gevallen waarin de niet-toepasselijkheid van de in vo. 26 bedoelde uitzonderingen voor haar boven elke twijfel is verheven.

2. M.b.t. de toezending door de commissie van de mededeling van punten van bezwaar aan de leden van verenigingen i.v.m. een overeenkomst tussen de verenigingen die de leden bindt kan men bezwaarlijk voorwenden dat de verenigingen door hun leden hierover niet zijn ingelicht.

Het gebruiken van door de veilingen medegedeelde prijzen als statistische gegevens voor onderzoeken ter vaststelling van referentieprijs in het kader van het gemeenschappelijk landbouwbeleid houdt geen goedkeuring, bub. van mededingingsrechtelijk oogpunt, in van

de overeenkomst die de veilingsvoorwaarden vastlegt.

Een brief van de directeur-generaal Concurrentie kan, in bepaalde bewoordingen gesteld, niet de indruk wekken een toezegging te zijn van de Commissie, te minder waar de brieveschrijver niet bevoegd was zodanige toezegging te doen.

3. De Commissie kon terecht oordelen dat de uitzondering van art. 2 vo. 26 niet toepasselijk was op een overeenkomst die betrekking heeft op produkten uit derde landen, nu de overeenkomstsluitende partijen niet duidelijk hebben gemaakt in welk opzicht hun overeenkomst vereist zou kunnen zijn voor de eerste twee doelstellingen van het gemeenschappelijk landbouwbeleid.

4. Artikel 85, lid 1, E.E.G. is van toepassing op verenigingen, voor zover hun eigen activiteiten of die van de aangesloten ondernemingen ertoe strekken de in die bepaling bedoelde gevolgen te weeg te brengen; aldus valt een overeenkomst, gesloten tussen verenigingen van ondernemingen, onder art. 85, lid 1.

Een beding dat de vrijheid van ondernemingen tot rechtstreekse invoer in Nederland beperkt, is geëigend de natuurlijke oriëntatie van de handelsstromen om te buigen en aldus de handel tussen de Lid-Staten te beïnvloeden. Mede gelet op de beoordelingsvrijheid van de Commissie, heeft deze terecht kunnen besluiten dat de argumenten van verzoeksters dat het opleggen van een verplichting voor de werking van het veilingstelsel nuttig was, haar er niet van hebben overtuigd dat deze clausule tevens onmisbaar was voor de werking van het stelsel.

Nederlandse Vereniging voor de Fruit- en Groentenimporthandel en Nederlandse Bond van Grossiers in Zuidvruchten en ander geïmporteerd fruit "Frubo"
t/ Commissie van de Europese Gemeenschappen en Verenigde Fruitcommissie (interveniënte)

Zaak 71/74

TEN AANZIEN VAN HET RECHT

1. Overwegende dat de Nederlandse Vereniging voor

de Fruit- en Groentenimporthandel en de Nederlandse Bond van grossiers in zuidvruchten en ander geïmporteerd fruit "Frubo" bij verzoekschrift, op 23 september 1974 ingekomen ter griffie van het Hof, hebben verzocht om nietigverklaring van de beschikking van de Commissie van 25 juli 1974, waarin hun wordt verweten inbreuk te hebben gemaakt op artikel 85, lid 1, E.E.G.-Verdrag ;

2. Overwegende dat verzoeksters in 1952 een overeenkomst zijn aangegaan betreffende de instelling van een veilingstelsel voor in Nederland geïmporteerde verse zuidvruchten van buiten de Gemeenschap en niet-Europese appels en peren, in welke overeenkomst sedertdien verscheidene wijzigingen van ondergeschikt belang zijn aangebracht en waarover een Nederlandse grossier op 8 februari 1968 een klacht heeft ingediend overeenkomstig artikel 3, lid 2, sub b, van verordening nr. 17 over de toepassing van de artikelen 85 en 86 van het Verdrag ;

3. dat artikel 9 van bedoelde overeenkomst — het enige dat thans in geding is — de grossiers verplicht de betrokken produkten via een importveiling te verhandelen, tenzij die produkten zijn gekocht van een grossier-importeur in een andere Lid-Staat van de E.E.G., waar zij werkelijk zijn aangevoerd, gelost en gededouaneerd — met dien verstande dat de voorwaarde van lossing in het laatste door verzoeksters aan de Commissie gedane wijzigingsvoorstel van 24 juni 1974 is vervallen ;

4. dat de betrokken bepaling — ondanks de voorziene uitzondering en de voorgestelde wijziging — in de bestreden beschikking als een schending van artikel 85 wordt aangemerkt ;

Ten aanzien van de eerste formele grief

5. Overwegende dat, naar verzoeksters stellen, weerster geen beslissing heeft genomen over de toepasse-lijkheid van verordening nr. 27 van de Raad van 4 april 1962 inzake de toepassing van bepaalde regels betreffende de mededinging op de voortbrenging van en de handel in landbouwprodukten, overeenkomstig de bij die verordening vastgestelde procedure ;

6. dat verweerster betoogt dat indien zij bij een beschikking tot toepassing van artikel 85 op landbouwprodukten de procedure van verordening nr. 17 volgt en vaststelt dat de overeenkomst waarvoor ontheffing wordt gevraagd, niet onder verordening nr. 26 valt, dit geen inbreuk maakt op de rechten van verzoeksters ;

7. Overwegende dat artikel 1 van verordening nr. 26 met toepassing van artikel 42 van het Verdrag bepaalt dat artikel 85 geldt voor de voortbrenging van en de handel in landbouwprodukten ;

8. dat evenwel artikel 2, lid 1, van verordening nr. 26 bepaalt dat "artikel 85, lid 1, van het Verdrag niet van toepassing is op de in het voorgaande artikel bedoelde overeenkomsten, besluiten en gedragingen die een wezenlijk bestanddeel uitmaken van een nationale marktorganisatie of die vereist zijn voor de verwezenlijking van de in artikel 39 van het Verdrag omschreven doelstellingen" ;

9. dat naar luid van lid 2 van hetzelfde artikel 2 "onder voorbehoud van het toezicht van het Hof van Justitie uitsluitend de Commissie bevoegd is om, na de Lid-Staten te hebben geraadpleegd en de belanghebben-

de ondernemingen of ondernemersverenigingen, alsmede elke andere natuurlijke of rechtspersoon waarvan zij het noodzakelijk acht de mening in te winnen, te hebben gehoord, in een te publiceren beschikking vast te stellen welke overeenkomsten, besluiten en gedragingen aan de in lid 1 bedoelde voorwaarden voldoen" ;

10. dat volgens lid 3 van hetzelfde artikel "de Commissie tot deze vaststelling overgaat, hetzij ambtshalve, hetzij op verzoek van een bevoegde autoriteit van een Lid-Staat of van een belanghebbende onderneming of ondernemingsvereniging" ;

11. Overwegende dat men de Commissie tot overdreven formalisme en onnodige vertraging bij het onderzoek van de betrokken zaken zou dwingen indien zij de Lid-Staten ook in die gevallen zou moeten raadplegen, waarin de niet-toepasselijkheid van de in verordening nr. 26 bedoelde uitzonderingen voor haar boven elke twijfel is verheven ;

Ten aanzien van de tweede formele grief

12. Overwegende dat verzoeksters de Commissie verwijten, enerzijds haar eerste mededeling van punten van bezwaar van 12 november 1969 slechts aan haar leden te hebben gezonden en niet aan henzelf, en anderzijds, na de tweede mededeling van punten van bezwaar van 19 november 1973, de procedure te hebben voortgezet op basis van de nieuwe versie van artikel 9 van de overeenkomst, zoals dit luidde na de wijziging van 21 februari 1974 ;

13. Overwegende dat verzoeksters bezwaarlijk kunnen voorwenden door de aangesloten ondernemingen niet te zijn ingelicht, aangezien hetgeen door de mededeling van de punten van bezwaar in geding werd gebracht, juist de overeenkomst tussen beide verenigingen was ;

14. dat voorts de wijziging van 21 februari 1974 naar haar aard geen nieuwe mededeling van punten van bezwaar vereiste ;

Ten aanzien van de derde formele grief

15. Overwegende dat verzoeksters betogen dat de Commissie vanaf 1961 de Nederlandse veilingen heeft gebruikt voor onderzoeken ter vaststelling van de referentieprijzen voor groenten en fruit ;

16. dat zij mitsdien geen bezwaren zou kunnen maken tegen de overeenkomst zonder de beginselen van behoorlijk bestuur te schenden en zich schuldig te maken aan détournement de pouvoir ;

17. Overwegende dat de Commissie de door de Rotterdamse veilingen medegedeelde prijzen als statistische gegevens bij het beheer van het gemeenschappelijk landbouwbeleid kon gebruiken, zonder daardoor de voorwaarden die de overeenkomst stelde aan de werkzaamheid van de bij de veilingen aangesloten grossiers, goed te keuren ;

Ten aanzien van de vierde formele grief

18. Overwegende dat verzoeksters de Commissie verwijten geen rekening te hebben gehouden met de verzekeringen van de directeur "Mededingingsregelingen en machtsposities" in diens brief van 21 december 1971,

betreffende de verenigbaarheid van een gewijzigde versie van de overeenkomst met de eisen van artikel 85, lid 3 ;

19. Overwegende dat de directeur-generaal Concurrentie, na kennisneming van een zekere wijziging in de overeenkomst, die verzoeksters bereid waren te aanvaarden, in die brief verklaart dat de aldus gewijzigde overeenkomst, ondanks de nog bestaande concurrentiebeperking, zijn inziens in aanmerking zou kunnen komen voor ontheffing overeenkomstig artikel 85, lid 3 ;

20. dat de in deze bewoordingen tot uiting gebrachte mening niet de indruk kon wekken een toezegging te zijn van de Commissie, te minder waar de briefschrijver niet bevoegd was zodanige toezegging te doen ;

21. Overwegende dat mitsdien de formele grieven moeten worden verworpen ;

Ten aanzien van de eerste materieelrechtelijke grief

22. Overwegende dat, volgens verzoeksters, de beschikking zowel artikel 2 van verordening nr. 26 als de artikelen 39, 40 en 85 van het Verdrag heeft geschonden door genoemd artikel 2 niet op de litigieuze overeenkomst van toepassing te verklaren, op grond dat zij niet is vereist door de verwezenlijking van de in artikel 39 omschreven doelstellingen ;

23. dat de in artikel 39 genoemde stabilisering van de markten niet slechts zou zien op de onderlinge aanpassing van vraag en aanbod ter verzekering van de afzet van de communautaire produktie, maar dat de alinea's sub c, d en e van genoemd artikel ook betrekking hebben op de handel in geïmporteerde produkten uit derde landen ;

24. dat de overeenkomst immers het gunstige gevolg zou hebben de vraag naar en het aanbod van geïmporteed fruit uit derde landen op de Rotterdamse importveilingen te concentreren en aldus de stabiliteit van de markt, de zekerheid van de voorziening en het streven naar redelijke prijzen bij de levering aan verbruikers te verzekeren ;

25. Overwegende evenwel dat de in artikel 2, lid 1, van verordening nr. 26 bedoelde ontheffing slechts geldt voor overeenkomsten "die vereist zijn voor de verwezenlijking van de in artikel 39 van het Verdrag omschreven doelstellingen" ;

26. dat verzoeksters niet duidelijk hebben gemaakt in welk opzicht hun overeenkomst, welke betrekking heeft op produkten uit derde landen, vereist zou kunnen zijn voor de eerste twee doelstellingen van het gemeenschappelijk landbouwbeleid, namelijk "de produktiviteit van de landbouw te doen toenemen" en "de landbouwbevolking een redelijke levensstandaard te verzekeren" ;

27. dat de Commissie mitsdien terecht kon oordelen dat artikel 2 van verordening nr. 26 niet toepasselijk was ;

Ten aanzien van de tweede materieelrechtelijke grief

28. Overwegende dat verzoeksters betwisten dat de tussen hen gesloten overeenkomst een overeenkomst tussen ondernemingen in de zin van artikel 85, lid 1, zou zijn, zoals in de bestreden beschikking wordt gezegd ;

29. dat volgens hen een overeenkomst tussen vereni-

gingen slechts onder deze bepaling kan vallen, als daaruit dadelijk tussen de aangesloten ondernemingen rechtstreeks afdwingbare verplichtingen ontstaan, hetgeen in casu niet het geval is, omdat de uit hoofde van de overeenkomst aan de leden opgelegde verplichtingen slechts door de verenigingen zelve kunnen worden afgedwongen ;

30. Overwegende dat artikel 85, lid 1, van toepassing is op verenigingen, voor zover haar eigen activiteiten of die van de aangesloten ondernemingen ertoe strekken de in die bepaling bedoelde gevolgen teweeg te brengen ;

31. dat een uitlegging in andere zin aan artikel 85, lid 1, iedere reële betekenis zou ontnemen ;

32. dat verzoeksters in haar hoedanigheid van vereniging van ondernemingen derhalve aan de bepalingen van artikel 85 zijn onderworpen ;

Ten aanzien van de derde en de vierde materieelrechtelijke grief

33. Overwegende dat verzoeksters opkomen tegen het in de bestreden beschikking gestelde dat artikel 9 van de overeenkomst ten doel en ten gevolge heeft dat de mededinging binnen de gemeenschappelijke markt wordt beperkt en de handel tussen Lid-Staten ongunstig wordt beïnvloed ;

34. dat volgens hen de bij de vereniging aangesloten grossiers zelf buiten de veilingen om in Nederland zuidvruchten kunnen importeren, die door derden in andere Lid-Staten op de markt zijn gebracht en die, indien uit derde landen afkomstig, daar zijn gededouaneerd ;

35. dat in de andere Lid-Staten gevestigde importeurs toegang hebben tot de veiling in Rotterdam ;

36. Overwegende dat verweerster, evenals interveniënte, de vereniging de Fruitunie waarin grossiers zijn verenigd die een verzoek overeenkomstig artikel 3, lid 2, sub b, van verordening nr. 17 hebben ingediend, tal van voorbeelden hebben gegeven ten bewijze dat de Nederlandse grossiers wordt belet een zelfstandige rol als importeur te vervullen en dat de in andere landen der Gemeenschap gevestigde importeurs niet buiten de veilingen om groenten en fruit mogen verzenden aan een Nederlandse grossier die aan de bepalingen der overeenkomst is onderworpen, hetgeen bijzonder schadelijk is voor nabij de Nederlandse grens gevestigde importeurs en grossiers ;

37. Overwegende dat de overeenkomst elke aan de importveilingen deelnemende Nederlandse grossier verbiedt zuidvruchten te kopen die niet reeds door derden zijn ingevoerd in een andere Lid-Staat der Gemeenschap, waar zij zijn gededouaneerd ;

38. dat dit beding, waardoor de vrijheid der leden tot rechtstreekse invoer in Nederland wordt beperkt, geëigend is de natuurlijke oriëntatie van de handelsstromen om te buigen en aldus de handel tussen Lid-Staten ongunstig te beïnvloeden ;

39. dat mitsdien alle materiële grieven moeten worden verworpen ;

Ten aanzien van de eerste subsidiaire materieelrechtelijke grief

40. Overwegende dat volgens verzoeksters de beschikking schending oplevert van artikel 85, lid 3, door te

stellen dat de verplichting niet onmisbaar is voor de aan de overeenkomst verbonden voordelen, namelijk een vermindering van de transport- en afzetkosten en lagere invoerprijzen ;

41. dat immers deze voordelen slechts door middel van de omstreken verplichting zouden zijn te verkrijgen ;

42. Overwegende dat verzoeksters weliswaar argumenten hebben voorgedragen waaruit zou kunnen blijken dat de betrokken voordelen worden versterkt door de verplichting in artikel 9 der overeenkomst, maar daarmee nog niet hebben aangetoond dat de verplichting onmisbaar is voor de werking van het in de overeenkomst neergelegde stelsel en dus ook voor de eventueel daaraan verbonden voordelen ;

43. dat derhalve, mede gelet op de beoordelingsvrijheid van de Commissie ten deze, niet is komen vast te staan dat de bestreden beschikking onjuist is gemotiveerd ;

Ten aanzien van de tweede subsidiaire materieelrechtelijke grief

44. Overwegende dat volgens verzoeksters de beschikking schending oplevert van artikel 85, lid 3, door ten onrechte te stellen dat de overeenkomst de mogelijkheid heeft de mededinging voor een wezenlijk deel der betrokken produkten uit te schakelen ;

45. dat volgens hen de in de overeenkomst neergelegde verplichting de rechtstreekse mededinging op de Nederlandse markt niet belemmert en er dus geen sprake is van een zodanige belemmering van een wezenlijk deel van het aanbod van de betrokken produkten ;

46. Overwegende dat waar deze grief in wezen een herhaling vormt van de derde en vierde materiële grief die zijn verworpen, het niet nodig is deze opnieuw te behandelen ;

Ten aanzien van de kosten

47. Overwegende dat ingevolge artikel 69, § 2, van het Reglement voor de procesvoering de in het ongelijk gestelde partij in de kosten wordt verwezen ;

48. dat verzoeksters in het ongelijk zijn gesteld en derhalve in de kosten moeten worden verwezen ;

Het Hof van Justitie,

rechtdoende,

1. verwerpt het beroep ;
2. verwijst verzoeksters in de kosten van het geding.

NOOT

Inleiding

De Frubo-zaak draait rond een twintigtal groothandelaren in fruit die zich courant op de veiling te Rotterdam bevoorraden doch voor Spaanse merksinaasappelen exclusieve verkoopcontracten hebben lopen, en deze vruchten tijdens het seizoen rechtstreeks in Nederland importeren.

Bij de Commissie werd door een van hen in 1968 klacht neergelegd tegen de overeenkomst die tussen de vereniging van (negen) invoerders en de vereniging van (350) groothandelaren in 1952 was gesloten en sedertdien al enige malen was gewijzigd. Na punten van bezwaar vanwege de Commissie werd de overeenkomst nog twee maal aange-

past ; later hebben tweeëntwintig groothandelaren de Commissie verzocht de overeenkomst in strijd met art. 85 te verklaren en de partijen ervan te verplichten aan de inbreuk op de mededingingsregels een einde te maken (art. 3, 2 sub b vo. 17). De Commissie deed aldus bij beschikking van 25 juli 1974¹.

Beschikking van de Commissie

Haar bezwaren golden voornamelijk het feit dat het de grossiers, die aan de veilingen wensten deel te nemen, werd verboden, ook beperkte, importactiviteiten uit te oefenen tenzij ingeval zij het door hen, en dan nog onder bepaalde voorwaarden, van buiten de Gemeenschap ingevoerd fruit via de veiling te Rotterdam voor Nederlandse consumptie in de handel zouden brengen. Aldus werd de verticale integratie van groothandelaren — hun toegang tot importactiviteiten — verhinderd, althans bemoeilijkt, door het artificieel inlassen van een bijkomend handelsstadium — waardoor de groothandelaren-invoerders door hen ingevoerde partijen fruit op de veiling van zichzelf zouden moeten terugkopen. Praktisch schijnt het probleem vooral te bestaan met betrekking tot fruit dat niet per schip, bijvoorbeeld uit Spanje, wordt aangevoerd, en voor grossiers die in de grensstreken zijn gevestigd en voor wie rechtstreekse import goedkoper kan uitvallen.

De Belgische fruitzaak

In de Belgische exotisch-fruitzaak ging het niet om de aanvoer van vruchten doch om de organisatie der veilingen, en stond de Bond die alle groothandelaars-afnemers verenigde tegenover de invoerders-ondernemingen die de veilingen eigenmachtig organiseerden². Europeesrechtelijk is op de strikte organisatie der veilingen allicht niet zo veel aan te merken ; hier gaat het evenwel om de invoer en distributie op het grondgebied van een Lid-Staat van uit derde landen afkomstige produkten, waarvoor de vrije circulatie als regel geldt in zover het voortschrijdend gemeenschappelijk landbouwbeleid daardoor wordt bevorderd (eerste "overwegende" vo. Raad 26, 4 april 1962, PB., 993/62).

Het veilingstelsel

Veilingen kunnen door een concentratie van vraag en aanbod de transport- en afzetkosten doen verminderen ; zij ontleen dan ook hun economische waarde aan de besparingen die zij kunnen teweeg brengen in vergelijking met een gespreid optreden der belanghebbenden (Besch. Comm., gec., onder IV. 1 en 3). Veilingen zijn een mededingingsregeling van een bepaald type dat mededingingspolitiek tot op zekere hoogte positief kan gewaardeerd worden ; uit de Belgische en Nederlandse ervaring zou nu evenwel de les kunnen getrokken worden dat het een riskant mededingingsstelsel betreft, vooral wanneer het door de grote (oligopolioïde) ondernemingen uit de sector wordt opgezet (al waren daarvoor in België méér aanwijzingen dan in deze Nederlandse zaak).

Een dergelijke genuanceerde evaluatie treft men steeds aan ten aanzien van samenwerkingsovereenkomsten die altijd een zekere mededingingsbeperking inhouden maar onder omstandigheden een actieve rivaliteit van de samenwerkende ondernemingen met andere kunnen bevorderen en aldus de mededinging op middellange termijn kunnen ten goede komen³.

De procedure voor de Commissie

De eerste formele grief betreft de vaststelling van de toepasselijkheid van de mededingingsregels voor ondernemingen,

¹ PB., L237/17 van 29 augustus 1974.

² K.B. van 7 november 1973, B.S., 9 november 1973, in toepassing van de Wet van 27 mei 1960 tot bescherming tegen misbruik van economische machtspositie : R.W., 1973-74, 1214-1232, met bespreking van LEO NEELS.

³ Zie het tweede waarde-oordeel bij W. VAN GERVEN, "Verleden en toekomst van het Europees kartelrecht in een waardengeoriënteerd perspectief", in *Europees kartelrecht anno 1973*, 1973, p. 175-218.

althans van art. 85, lid 1, op een sector die, volgens de ondernemersverenigingen, onder het communautair landbouwbeleid valt; verzoeksters voeren aan dat de Commissie hen daarover apart had moeten horen, de Lid-Staten over dit vraagstuk had moeten raadplegen en bij afzonderlijke beschikking de gelding der mededingingsregels op de betrokken feiten had moeten vaststellen — zoals art. 2 vo. Raad 26 vereist⁴.

Een stelsel van niet-vervalste mededinging en een gemeenschappelijk landbouwbeleid staan in art. 3 E.E.G. op gelijke hoogte; art. 42 E.E.G. brengt een rangorde tussen beide aan: de verwezenlijking van het Europees landbouwbeleid is van zodanig belang dat de toepassing der mededingingsregels er desnoods moet voor wijken, ook al geldt het uitgangspunt der onvervalste markteconomie ook voor de landbouw⁵: "Im Rahmen der Bestimmungen des Gemeinschaftsrechts nimmt der Wettbewerb insofern eine besondere Stellung ein, als es die wesentliche Aufgabe der Wettbewerbspolitik ist, durch gemeinsame Regeln oder Massnahmen bzw. durch Beschränkungen und Verbote nationaler Einzelaktionen ein Höchstmass an Chancengleichheit für alle am Wirtschaftsleben Beteiligten zu ermöglichen"⁶.

Het is wellicht nuttig een gedeelte van de tekst van art. 2 vo. 26 in herinnering te brengen:

"1. Artikel 85, lid 1, van het Verdrag is niet van toepassing op de in het voorgaande artikel bedoelde overeenkomsten, besluiten en gedragingen die een wezenlijk bestanddeel uitmaken van een nationale marktorganisatie of die vereist zijn voor de verwezenlijking van de in artikel 39 van het Verdrag omschreven doelstellingen (...). 2. Onder voorbehoud van het toezicht van het Hof van Justitie is uitsluitend de Commissie bevoegd om, na de Lid-Staten te hebben geraadpleegd en de belanghebbende ondernemingen of ondernemersverenigingen, alsmede elke andere natuurlijke of rechtspersoon waarvan zij het noodzakelijk acht de mening in te winnen, te hebben gehoord, in een te publiceren beschikking vast te stellen welke overeenkomsten, besluiten en gedragingen aan de in lid 1 bedoelde voorwaarden voldoen".

De enige uitzondering die aldus op lange termijn op de toepassing van art. 85, lid 1, op landbouwaangelegenheden zal blijven bestaan, is de hypothese dat een mededingingsregeling noodzakelijk is om de doelstellingen van art. 39 E.E.G. te realiseren, en zulks beter doet dan bij afwezigheid van de regeling het geval zou zijn geweest⁷. Toch blijft het een aanzienlijke uitzondering: "Mit dieser sehr weitgehenden Ausnahmevorschrift hat der Rat praktisch alle Absprachen oder abgestimmten Verhaltensweisen im Agrarsektor für kartellrechtlich unbedeutlich erklärt, soweit sie nicht eine Preisbindung zum Inhalt oder zur Folge haben"⁸. Hieruit zou vol-

gens GROEBEN-BOECKH het gering aantal beschikkingen in de sector te verklaren zijn⁹.

Nu kan men art. 2 vo. 26 op verschillende wijzen opvatten, en over die opvattingen gaat het voornaamste formele middel. In een minimalistische visie zou men kunnen aannemen dat art. 2 slechts negatief aangeeft op welke overeenkomsten enz., art. 85, lid 1, E.E.G. niet van toepassing is, zonder veel verdere positieve aanwijzingen. Een tweede opvatting, die meer recht doet aan het tweede lid van art. 2, vo. 26, gaat uit van de gemeenschapsverantwoordelijkheid voor het landbouw- en het mededingingsbeleid, en ziet in art. 2 mede een competentieregel die de bevoegdheid van de nationale autoriteiten op dit terrein uitsluit en exclusief de Commissie bevoegdheid verleent, ten bate van een communautaire landbouwpolitiek en een homogeen mededingingsbeleid¹⁰. De derde opvatting, die meer de nadruk legt op de rechtsbescherming van de betrokken ondernemingen, ziet in art. 2, lid 2, een autonome administratieve procedure die in voorkomend geval afzonderlijk georganiseerd moet worden alvorens over de toepassing van art. 85, 1ste lid, beslist kan worden. De preambule van vo. 26 wijst op beide hier genoemde objectieven: "Overwegende dat zowel om de ontwikkeling van een gemeenschappelijk landbouwbeleid niet in gevaar te brengen als om de rechtszekerheid en de niet-discriminerende behandeling van de betrokken ondernemingen te waarborgen, onder voorbehoud van het toezicht van het Hof van Justitie uitsluitend de Commissie bevoegd moet zijn (...)".

Dat art. 2 vo. 26 een aparte beslissing vergt, moge blijken uit de opvatting dat het, impliciet, een dispositie van prejudiciële vraagstelling inhoudt, in de zin dat nationale autoriteiten respectievelijk rechtbanken die een vraag van toepassing van art. 85, lid 1, E.E.G. krijgen voorgelegd, vanwege de exclusieve bevoegdheid van de Commissie om over de toepassing van art. 85, lid 1, te oordelen, aan het Hof de beantwoording van die vraag moeten overlaten alvorens zijzelf over het geschil ten gronde een uitspraak kunnen doen, respectievelijk de voor hen aanhangige zaak moeten schorsen tot daarover door de Commissie een uitspraak is gedaan¹¹. Dit laat echter de vraag nog open of in voorkomend geval de procedure ex art. 2 vo. 26 geheel moet worden afgewerkt vóór die ex vo. 17 kan worden aangevangen, dan wel of de gemene delen van de beide procedures — het horen der betrokkenen en de te publiceren beschikking — mogen samenvallen respectievelijk het bijkomend gedeelte — de raadpleging der Lid-Staten — mag worden overgeslagen.

De Commissie heeft hier in één en dezelfde beschikking de toepasselijkheid van art. 85, lid 1, E.E.G. vastgesteld overeenkomstig vo. 26 én art. 85, lid 1, in toepassing gebracht overeenkomstig vo. 17; zij geeft er in die beschikking geen blijk van de betrokken ondernemingen of ondernemersverenigingen apart te hebben gehoord conform art. 2, lid 2, vo. 26 — uiteraard wel conform art. 19, lid 1, vo. 17 — noch de Lid-Staten te hebben geraadpleegd. Zij besteedt geen afzonderlijke beschikking aan het probleem. Wel moet men de Commissie toegeven dat zij uitvoerig de argumentatie van de betrokken ondernemingen en ondernemersverenigingen sub art. 2, lid 2, vo. 26 in haar beschikking beantwoordt, zij het pas na de bespreking van de toepassingsvoorwaarden van art. 85, lid 1, en dus niet in de meest logische volgorde (evenzo in de Beschikking Europese Suikerindustrie).

Verzoeksters waren echter van oordeel dat art. 2, lid 2,

⁴ Vo. Raad 26 van 4 april 1962 in uitvoering van de artt. 42 en 43 E.E.G., PB., 993/62, gew. bij vo. Raad 49 van 29 juni 1962, PB., 1171/62.

⁵ Arrest H.v.J., 13 mei 1971, N.V. International Fruit Company/Commissie, *Jurispr.*, 1971, 411; S.E.W., 1972, 589-592, met noot van KAPTEYN; zie voorts KAPTEYN en VERLOREN VAN THEMAAT, *Inleiding tot het recht van de Europese Gemeenschappen*, 1974, p. 323; M. VON DER GROEBEN en H. VON BOECKH, *Handbuch für Europäische Wirtschaft, Kommentar zum EWG-Vertrag*, Baden-Baden, 1958, I A44, p. 16 e.v.; MESTMAECKER, *Europäisches Wettbewerbsrecht*, 1974, p. 667-673.

⁶ GROEBEN-BOECKH, a.w., I A44/1, p. 134; vgl. WOHLFAHRT-EVERLING-GLAESNER-SPRUNG, *Die Europäische Wirtschaftsgemeinschaft*, 1960, pp. 112-118.

⁷ A. RIES en R.-M. GUIDA, "L'application des règles de concurrence du traité de la C.E.E. à l'agriculture", *Cah. dr. eur.* 1968, 60-68 en 165-193; A. DERINGER, *Das Wettbewerbsrecht des EWG*, Düsseldorf, 1962-64 bij de bespreking van art. 2 Vo 26.

⁸ GROEBEN-BOECKH, a.w., I A44/1, p. 140; het gaat hier om een *exception légale*, in tegenstelling tot de *exemption administrative* ex art. 85, 3e lid: BRAUN-GLEISS-HIRSCH, *Droit des ententes de la C.E.E.*, 1967, randnr. 614.

⁹ Besch. Europese Suikerindustrie van 2 januari 1973, PB. L140/17 van 26 mei 1973 en Frubo (noot 1).

¹⁰ Vgl. art. 9, 1e lid, vo. 17; zie MEGRET-LOUIS-VIGNE-WAELBROECK, *Le droit de la C.E.E., 2. Agriculture*, 1970, randnr. 375. De inperking van de bevoegdheid der nationale autoriteiten was, tot voor kort en met name tot aan het "Haecht II"-arrest, de tendens in het Europees kartelrecht; zie ons "Overzicht van Rechtspraak Europees Kartelrecht (juli 1970 - december 1973)", T.P.R., 1974, 643-786, randnr. 49.

¹¹ GANSHOF VAN DER MEERSCH e.a., *Droit des C.E., Les Nov.*, 1969, randnrs. 948 en 1015; BRAUN-GLEISS-HIRSCH, a.w., randnr. 618.

vo. 26 een volledige prealabele procedure inhoudt; het Hof heeft dit inzicht niet gevolgd, en de Commissie voor "overdreven formalisme en onnodige vertraging" (ovw. 11) gevrijwaard door haar de niet-raadpleging van de Lid-Staten in gevallen die voor haar boven elke twijfel zijn verheven te vergeven. Daardoor heeft het Hof de breed geformuleerde grief van verzoeksters versmald tot het enig verschilpunt in de procedures, de raadpleging der Lid-Staten — geen spoor meer van een aparte hoorzitting, die vanwege de Commissie wellicht andere gesprekpartners tegenover de ondernemingsverenigingen zou hebben geplaatst, en een aparte beschikking — en de toch belangrijke vraag of art. 2, lid 2, vo. 26 een prealabele procedure inhoudt niet principieel beantwoord; tevens is het voor betwisting vatbaar of de raadpleging der Lid-Staten beperkt moet blijven tot twijfelgevallen in hoofdte der Commissie. "Ter verontschuldiging" zou men kunnen aanvoeren dat de verenigingen allicht hun standpunt hebben kunnen uiteenzetten over de toepasselijkheid van art. 85, lid 1, toen ze gehoord werden conform vo. 17 en dat zij volle beroepsmogelijkheid behouden tegen zowel de toepasselijkheid als de toepassing van de mededingingsregel.

De drie overige formele grieven wegen o.i. wel iets minder zwaar; de punten van bezwaar zijn de grondslag der procedure en zij moeten niet alle uiteindelijke bezwaren der Commissie weergeven — voldoende is dat zij de belangrijkste feiten vermelden waarop de Commissie zich beroept¹²: i.c. moest de Commissie aldus na wijziging der litigieuze overeenkomst niet de procedure met nieuwe punten van bezwaar heropenen. Het doel ervan is de betrokkenen in staat te stellen zich behoorlijk te verdedigen¹³; aldus doet het er weinig toe of ze zijn meegedeeld aan de ondernemingen of hun verenigingen omdat het Hof geredelijk aanneemt dat deze laatste door hun leden wel zullen zijn ingelicht over een geding dat hen aanging (zie nog verder).

Verder houdt het gebruiken van de veilingen voor het opnemen van statistische gegevens, i.c. referentieprijzen, geen enkel verband met het oordeel dat de Commissie vanuit kartelrechtelijk standpunt over de opzet van die zelfde veilingen kan hebben. Tenslotte is het evident dat een toezegging vanwege de Commissie niet te verwarren is met een schriftelijk geuite opinie van de directeur-generaal, al is enige voorzichtigheid in diens mededelingen allicht aangevoelen (ovw. 20).

De materieelrechtelijke grieven

De eerste materiële grief slaat op de bewering van verzoeksters dat hun overeenkomst bijdraagt tot de doelstellingen van het gemeenschappelijk landbouwbeleid (art. 39 E.E.G.) en aldus van de toepasselijkheid van art. 85, lid 1, zou zijn uitgesloten (art. 2, sub. 1, vo. 26), in tegenstelling tot wat de Commissie in haar beschikking hierover had aangenomen. De door de Commissie gevolgde redenering, bevestigd door het Hof, is eenvoudig: het gemeenschappelijk landbouwbeleid heeft uitsluitend te maken met de communautaire produktie en aangezien het hier gaat om uit derde landen ingevoerd fruit kan men niet aannemen dat de verhandeling daarvan op een veiling bijdraagt tot de produktiviteit van de landbouw (art. 39, sub. 1a) — van de landbouw van de Gemeenschap zegt de beschikking — of tot de verhoging van de levensstandaard van de landbouwbevolking (art. 39, sub. 1b). Evenmin worden de markten erdoor gestabiliseerd (art. 39, sub. 1c) — de afzet van de communautaire produktie luidens de beschikking —, wordt de voorziening veilig gesteld (art. 39, sub. 1d) — de behoeftendeckking van de Gemeenschap door eigen middelen volgens de beschikking — of wordt aan de verbruikers een redelijk prijspeil verzekerd (art. 39 sub 1e) — omdat dergelijke doelstelling, aldus de Commissie, niet uit haar agrarisch verband kan worden losgemaakt¹⁴ en de litigieuze clausules er overigens niet toe

bijdragen. Opvallend in de beschikking van de Commissie is aldus een zekere protectionistische, quasi-autarchische, gerichtheid; of deze geheel verenigbaar is met het oogmerk van art. 110 E.E.G. is niet onmiddellijk duidelijk¹⁵. Wat het Hof betreft, valt de zuinigheid op waarmee het dit middel afdoet door slechts op de eerste twee voorwaarden in te gaan en de interpretatie van de Commissie zonder bedenkingen over te nemen.

De overeenkomst die de Rotterdamse veiling beheerst was gesloten tussen ondernemersverenigingen; nu spreekt art. 85 alleen van overeenkomsten tussen ondernemingen en besluiten van ondernemersverenigingen. Verzoeksters ontlene hieraan hun tweede materieelrechtelijk middel en trachten gebruik te maken van de onvolledigheid van de tekst om aan de toepasselijkheid van art. 85, lid 1, te ontkomen. Zeker brengt de overeenkomst naar klassiek verbintenissenrecht geen contractuele band tot stand tussen de ondernemingen; maar deze vaststelling is niet relevant, zoals kan blijken uit de toepasselijkheid van art. 85, lid 1, op *gentlemen's agreements*¹⁶. Het komt er slechts op aan te weten of de litigieuze overeenkomst de ondernemingen werkelijk bindt tot naleving, ook al is zij niet tussen hen aangegaan; zulks blijkt hier ten overvloede uit de uitgebreide strafclausules die rechtstreeks tot de ondernemingen zijn gericht. Het Hof heeft dan ook weinig moeite om het lek (*if any...*) in art. 85 te dichten (*plugging the loophole*), en stelt daarbij (ovw. 31) gemotiveerd te zijn door de vaststelling dat een uitlegging in andere zin aan art. 81, lid 1, iedere reële betekenis zou ontnemen¹⁷.

Hierbij kan het inzicht van FOCSANEANU relevant zijn, volgens hetwelk het Hof in zijn arresten inzake mededinging een beroep doet op alle mogelijke interpretatietechnieken, indien deze kunnen leiden tot een uitspraak die kan bijdragen tot de Europese integratie, in zover het stelsel waarin de mededinging niet wordt vervalst daarvan een wezenlijk onderdeel vormt¹⁸.

Hier zouden we dan te maken hebben met een techniek van het Hof die getuigt van enige soepelheid in het hanteren van juridische begrippen, en die aangewend wordt om, zoals door het Hof hier duidelijk wordt aangegeven, ondanks de afwezigheid van een letterlijk in de wettekst aanwezig middel, toch een beoogd objectief, i.c. een succesvol kartelrechtelijk optreden, te kunnen bereiken.

Opmerkelijk is nog, tenslotte, dat het Hof bij de afwijzing van het middel dat de veilplicht wezenlijk onderdeel was van het veilingstelsel en dat de Commissie door het nalaten van een concreet onderzoek dienaangaande haar beschikking onvoldoende had gemotiveerd, terloops wijst op de beoordelingsvrijheid van de Commissie (ovw. 41; vgl. art. 1, *in fine*, vo. 26).

Besluit

Deze laatste vaststelling, en de eerder beschreven manier waarop het Hof de grieven, althans voornamelijk de eerste formele en de eerste materiële grief, afwijst, bevestigen dat het Hof aan beleidsjurisprudentie doet. Nu kan men daar,

schappelijk landbouwbeleid gewaagt; GROEBEN-BOECKH, *a.w.*, IA44, p. 19 beklemtonen de hierin besloten onderlinge relatieve waarde der objectieven sub art. 39.

¹⁵ Waar als doelstelling van de handelspolitiek de bijdrage, in overeenstemming met het gemeenschappelijk belang, tot een harmonische ontwikkeling van de wereldhandel wordt genoemd; vgl. MEGRET-LOUIS-VIGNE-WAELBROECK, *a.w.*, randnr. 7.

¹⁶ Zie de kininezaken: Arresten H.v.J., 15 juli 1970, ACF-Chemiefarma, Buchler en Co, Boehringer Mannheim GmbH, *Jurispr.*, 1970, 661-831; vgl. "Overzicht van Rechtspraak", *g.c.*, randnr. 11.

¹⁷ Op vergelijkbare wijze werd in het "Continental Can"-arrest het lek tussen de artt. 85 en 86 gedicht: "Overzicht van Rechtspraak", *g.c.*, randnr. 44.

¹⁸ L. FOCSANEANU, "La Jurisprudence de la Cour de Justice des C.E. en matière de concurrence, II. Méthodes d'interprétation appliquées par la Cour", *Rev. du M.C.*, mai 1975, p. 221-234.

¹² Arrest H.v.J., 15 juli 1970, A.C.F.-Chemiefarma, *Jurispr.*, 1970, 661-732 (ovw. 26).

¹³ Arrest H.v.J., 14 juli 1972, Geigy, *Jurispr.*, 1972, 787-843 (ovw. 11).

¹⁴ Zie de aanhef van art. 39, dat slechts van een globaal doel, niet van verschillende doelstellingen van het gemeen-

gegeven de niet onverdeeld gunstig beoordeelde werking van de officiële rolverdeling in de Gemeenschap, op zich weinig bezwaren tegen hebben¹⁹; maar aan beleidsjurisprudentie moet men wel de eis stellen dat zij steeds en op elk punt voldoende en voldoende duidelijk aangeeft waar naar haar opinie het evenwicht ligt of behoort te liggen tussen een actief (kartel-)beleid en de rechtsbescherming der ondernemingen. Aldus is in dit geval minder het resultaat van 's Hofs uitspraak voor kritiek vatbaar, dan wel de op een aantal punten allicht te summier motivering.

Ten aanzien van de afwijzing der formele grieven is deze vaststelling des te treffender na het arrest in de affaire scheepsverven, waarin was gesteld dat het Europees recht, zelfs niet alleen het Europees kartelrecht, een algemene regel zou bevatten van *audi alteram partem* of *procedural due process*²⁰. Een commentator had hierbij opgemerkt dat het Hof op zeer gelukkige wijze, m.n. bij algemene regel, de rechten van verdediging tijdens de procedure voor de Commissie had versterkt²¹. Men zou graag zien dat het Hof deze richting verder zou volgen, en het, indien naar zijn opinie de Commissie voor overdreven formalisme moet worden gevrijwaard, niet uitsluitend de beoordelingsvrijheid van de Commissie steeds zou beklemtonen doch tevens uitvoeriger en keuriger de weerlegging van de aangevoerde bezwaren tegen zulke procedure zou motiveren, zeker wanneer nieuwe vragen aan zijn jurisdictie worden voorgelegd. Aldus zou het zichzelf kunnen vrijwaren van de smet die het in zijn "poursuite de ce but économique" (FOCSANEANU, zie boven) zou kunnen komen aankleven een te lichtzinnige beleidsjurisprudentie te bedrijven die zijn institutionele rol op de duur zou kunnen ondermijnen. Gegeven 's Hofs actieve en, zeker zonder wijziging der werkzame rolverdeling binnen de Gemeenschap, onmisbare beleidsrol mag en moet men verwachten dat het Hof in de toekomst van een bijzondere waakzaamheid in dit opzicht blijk zal geven.

Leo Neels
Assistent afdeling Publiek Recht K.U.L.

¹⁹ W. VAN GERVEN, a.w., en "Over recht en systeem", *Rechtsphilosophie en Rechtstheorie*, dec. 1973, p. 47-65 (onder 3.6).

²⁰ Arrest H.v.J., 23 oktober 1974, Transocean Marine Paint Association, *Jurispr.*, 1974, 1063-1093, o.v.w. 15; zie de op dit punt uitvoerige conclusie van A.-G. WARNER, t.a.p., pp. 1088-1089.

²¹ J. TEMPLE-LANG, "Observations", *Cahr. dr. eur.* 1975, 280-292.

HOF VAN BEROEP TE BRUSSEL

1e KAMER — 4 SEPTEMBER 1974

Voorzitter: de h. Jans

Raadsheren: de hh. Mahillon en Acherooy

Advocaten: mrs. Martens, Masson loco Houtekier en Cant

1. Rechtsvordering en vordering—Vernietiging in cassatie van een arrest behalve in zover het hoger beroep ontvankelijk wordt verklaard—Gevolgen m.b.t. de ontvankelijkheid van de vordering—2. Onrechtmatige overheidsdaad—Fout van orgaan of aangestelde van de Staat—Aansprakelijkheid van de Staat—Fout die de dood van een persoon ten gevolge heeft gehad—Verjaring—Vordering op grond van door zaken veroorzaakte schade—3. Onrechtmatige daad—Zaak die men onder zijn bewaring heeft—Interneringscentrum.

1. Een vordering werd in eerste aanleg wegens verjaring niet-ontvankelijk, maar door het hof van beroep ontvankelijk en gegrond verklaard. Het arrest werd in cassatie vernietigd behalve in zover het hoger beroep ontvankelijk werd verklaard.

Dit laatste betekent niet, dat het Hof van Cassatie de vordering zelf als ontvankelijk heeft beschouwd. De oorspronkelijke gedaagde is nog steeds gerechtigd om voor het hof van verwijzing de verjaring op te werpen.

2. De door de organen van de Staat in de uitoefening van hun ambtsbetrekking begane fout schept een fout in hoofde van de Staat en zijn aansprakelijkheid blijft van dezelfde aard als die welke verbonden is aan de fout van een fysieke persoon. De Staat is eveneens aansprakelijk voor de fout van zijn aangestelden.

Als een op de artt. 1382, 1383 en 1384 B.W. gebaseerde vordering de aansprakelijkheid van de Staat fondeert op een door zijn organen of aangestelden begane fout, nalatigheid of onvoorzichtigheid die de dood van een persoon hebben veroorzaakt, maken deze feiten uit die door de artt. 418 en 419 Sw. strafbaar worden gesteld.

De vordering verjaart dan volgens de regels van de Wet van 17 april 1878 betreffende de uit een wanbedrijf volgende burgerlijke vordering.

Dit geldt niet voor de vordering die de eiser — ten deze bij wijziging van de vordering overeenkomstig art. 807 Ger.W — grondt op de bepalingen van art. 1384 B.W. betreffende de schade veroorzaakt door zaken die men onder zijn bewaring heeft.

3. Een interneringscentrum maakt een samengesteld geheel uit, dat niet alleen bestaat uit een aantal materiële roerende en onroerende elementen, maar ook de inrichting en het functioneren van diensten omvat met de menselijke tussenkomst die zulks veronderstelt. Een zodanig samengesteld geheel valt niet onder de in art. 1384, lid 1, B.W. bedoelde zaken die men onder zijn bewaring heeft.

Pintelon t/ Belgische Staat

Gezien, in behoorlijke vorm overgelegd, de door de wet vereiste gedingstukken en o.m. de dagvaarding van 22 februari 1973 met betekening van het arrest van het Hof van Cassatie van 21 april 1972;

Overwegende dat de oorspronkelijke vordering op 4 maart 1965 ingesteld, ertoe strekte "de Belgische Staat vertegenwoordigd door 1. de minister van Justitie en 2. de minister van Landsverdediging, zich solidair te horen veroordelen" om aan huidige appellante 1.359.130 fr. te betalen, te vermeerderen met de vergoedende interesten sedert 12 oktober 1944, de gerechtelijke interesten en de kosten;

Overwegende dat appellante in de inleidende dagvaarding betoogde:

— dat wijlen haar echtgenoot, De Vlieger Franciscus Xaverius, die haar door eigenhandig testament tot algemene erfgename en legataris had aangesteld, op 30 september 1944 opgeleid en opgesloten werd in het interneringskamp te Sint Kruis Brugge, onder verdenking lid te zijn geweest van "De Vlag";

— dat hij op 12 oktober 1944 in dit kamp wegens hartswakte schielijk overleden is, bij gebrek aan een aangepast regime en aan insulinetoediening;

— dat hij sinds achttien jaar leed aan diabetes ;
— dat hij in het bezit was van een persoonlijke voorraad insuline, die hij een tijd lang, namelijk tot 10 oktober 1944 heeft kunnen gebruiken ;

— dat echter de toestand in het kamp volkomen onhygiënisch was en dat sedert 26 september 1944 de noodzakelijke geneesmiddelen ontbraken, waaronder insuline ;

— dat De Vlieger de insuline-inspuitingen vanaf 10 oktober 1944 moest ontberen en dat hij tengevolge daarvan en bij gebrek aan voeding op 12 oktober 1944 overleden is ;

— dat zijn overlijden het rechtstreeks en noodzakelijk gevolg is geweest van de nalatigheid en van de onvoorzichtigheid van de Belgische Staat, vertegenwoordigd door de minister van Justitie en door de minister van Landsverdediging en van zijn aangestelden ;

Overwegende dat huidige appellante de Belgische Staat dan ook uitdrukkelijk verantwoordelijk stelde op grond van de artikelen 1382, 1383 en 1384 van het Burgerlijk Wetboek ;

Overwegende dat de eerste rechter bij vonnis van 7 november 1966 vastgesteld heeft dat de vordering strekte tot herstel van de schade veroorzaakt door een feit dat strafbaar was gesteld door de artikelen 418 en 419 van het Strafwetboek en beslist heeft dat zij dan ook als verjaard moest worden beschouwd ;

Overwegende dat het Hof van Beroep te Gent bij arrest van 27 maart 1970 het hoger beroep ontvangen heeft, het bestreden vonnis vernietigd heeft en opnieuw wijzende, de vordering tegen de Staat vertegenwoordigd door de minister van Landsverdediging als ongegrond ontzegt heeft, terwijl het de vordering tegen de Staat vertegenwoordigd door de minister van Justitie gegrond verklaard heeft en de Staat veroordeeld heeft om aan appellante als schadevergoeding 254.012 fr. te betalen vermeerderd met interesten ;

Dat het de Staat tot de kosten van beide instanties heeft veroordeeld met uitzondering van die gevallen op de vordering tegen de Staat vertegenwoordigd door de minister van Landsverdediging, die ten laste van appellante bleven ;

Overwegende dat het Hof van Cassatie bij arrest van 21 april 1972 het hierbovengemeld arrest van het Hof van Beroep te Gent vernietigd heeft, behalve in zover het hoger beroep ontvankelijk werd verklaard en de vordering ingesteld tegen de Staat, vertegenwoordigd door de minister van Landsverdediging, werd afgewezen, en de kosten aangehouden heeft om erover door de rechter in feitelijke aanleg te laten beslissen, en de aldus beperkte zaak naar het Hof van Beroep te Brussel verwezen heeft ;

A. Wat de verjaring van de vordering betreft

Overwegende dat geïntimeerde de verjaring van de vordering opwerpt, zijnde het middel dat aangenomen werd door het bestreden vonnis ;

Overwegende dat appellante staande houdt dat het vonnis a quo "de vordering onontvankelijk verklaarde wegens zogezegde verjaring", terwijl het arrest van het Hof van Beroep te Gent de vordering ontvankelijk verklaard heeft, en dat bewust arrest door het Hof van Cassatie vernietigd werd "behalve in zover het hoger

beroep ontvankelijk werd verklaard en voor zover de vordering werd ingesteld tegen de Belgische Staat in de persoon van de minister van Justitie" ;

Dat zij hieruit afleidt dat de vordering door haar ingesteld voor de Rechtbank van Eerste Aanleg te Brugge in kracht van gewijsde is gegaan wat de ontvankelijkheid betreft en van geen verjaring meer sprake kan zijn ;

Overwegende dat het Hof van Cassatie het arrest van het Hof van Beroep te Gent niet vernietigd heeft voor zover het het hoger beroep ontvankelijk verklaard heeft ;

Dat dit niet betekent dat het Hof van Cassatie de vordering zelf als ontvankelijk beschouwd heeft ;

Dat integendeel, het arrest van het Hof van Beroep te Gent voor het overige vernietigd werd, behalve wat betreft de inzakestelling van de Belgische Staat vertegenwoordigd door de minister van Landsverdediging ;

Dat hieruit blijkt dat geïntimeerde gerechtigd is de verjaring van de vordering op te werpen ;

Overwegende dat de Staat zijn functie vervult door bemiddeling van fysieke personen en zich met deze vereenzelvigt ten aanzien van de uitoefening hunner ambtsbetrekking ; dat de fout van deze organen meteen de fout schept in hoofde van de Staat en dat zijn aansprakelijkheid van dezelfde aard blijft als die welke verbonden is aan de fout van iedere fysieke persoon ;

Dat de Staat eveneens burgerlijk aansprakelijk is voor de door zijn aangestelden begane fouten ;

Dat appellante, naar de dagvaarding de aansprakelijkheid van de Staat vestigt op fouten gepleegd door de Staat en door zijn aangestelden ; dat blijkbaar bedoeld worden de ambtenaren, organen of aangestelden belast met het bestuur van het interneringscentrum ;

Overwegende dat de fouten, onvoorzichtigheden en nalatigheden van deze ambtenaren, organen of aangestelden niet alleen de feiten bedoeld bij de artikelen 1382, 1383 en 1384 eerste lid van het Burgerlijk Wetboek uitmaken, maar ook de feiten die strafbaar worden gesteld door de artikelen 418 en 419 van het Strafwetboek ;

Overwegende dat luidens artikel 21 en volgende van de Wet van 17 april 1878 (van kracht vóór de inwerkingtreding van de Wet van 30 mei 1961) de publieke vordering en de burgerlijke vordering volgende uit een wanbedrijf verjaren na volle drie jaar te rekenen van de dag waarop het misdrijf werd gepleegd ;

Dat de vordering verjaart, in geval van stuiting van de verjaring, ten laatste zes jaar nadat het wanbedrijf gepleegd werd ;

Dat geen onderscheid desbetreffend dient gemaakt te worden tussen de vordering ingesteld tegen de dader van het misdrijf en de eis gericht tegen hem die voor de dader burgerlijk verantwoordelijk is ;

Dat de beweerde strafbare feiten waarop de vordering volgens de dagvaarding is gebaseerd, gepleegd werden vóór 14 oktober 1944 ;

Dat deze feiten die een wanbedrijf zouden uitmaken derhalve verjaard zijn sedert 13 oktober 1950 ten laatste ;

Overwegende dat appellante echter in haar voor het Hof neergelegde conclusie opmerkt dat, gezien het feit dat zij nooit enig misdrijf ten laste heeft gelegd van ge-

intimeerde of een harer organen, zij gerechtigd is haar vordering thans uitsluitend te gronden op artikel 1384, lid 1, van het Burgerlijk wetboek, en dit krachtens artikel 807 van het Gerechtelijk Wetboek ;

Dat zij thans haar vordering baseert op de gebrekkige inrichting en functioneren van het interneringscentrum, hetgeen, naar haar stelling, een met gebreken behepte zaak is, die geïntimeerde onder zijn bewaring had ;

Overwegende dat appellante gerechtigd is haar vordering in die zin te wijzigen ;

Overwegende dat de vordering, voor zover ze op deze nieuwe grond steunt, niet verjaard is ;

B. Ten gronde

Overwegende dat appellante aanvoert dat de dood van De Vlieger toe te schrijven is aan de ontbering qua voeding, verzorging en geneesmiddelen, ter oorzaak van de gebrekkige inrichting en organisatie van het interneringscentrum ; dat het statische element, namelijk het interneringscentrum zelf zo zware gebreken vertoonde dat het één zijner essentiële bestanddelen miste en als zodanig een wezenlijk gebrek in zich droeg, dat tussen het gebrek in de zaak, namelijk de uiterst gebrekkige apotheek-geneesmiddelen depot en de dood van De Vlieger een band bestaat die het karakter van noodwendigheid vertoont ; dat de Staat als inrichter en bewaker van het geneesmiddelen depot of apotheek in het interneringscentrum op grond van art. 1384, lid 1, aansprakelijk is voor de schade door het gebrek van het geneesmiddelen depot of apotheek veroorzaakt ; dat derhalve geïntimeerde gehouden is alle schade te vergoeden op grond van artikel 1384, lid 1, van het Burgerlijk Wetboek ;

Overwegende dat uit de bestanddelen van de zaak blijkt dat bewust interneringscentrum, zoals het ten tijde van het verblijf van De Vlieger was gesteld, ingericht en functioneerde, het uiteraard niet mogelijk maakte de geboden behandeling te verlenen ;

Dat, indien het interneringscentrum tijdens het verblijf van De Vlieger geen mogelijkheid bood om de nodige geneeskundige behandeling te verschaffen, zulks te wijten was aan de gebrekkige wijze waarop de overheid het centrum had ingericht en georganiseerd en niettemin ter beschikking had gesteld en liet functioneren ;

Overwegende dat zulks niet teruggaat op een wezenlijk gebrek of op het ontbreken van een essentieel bestanddeel van een zaak, maar op tekortkomingen in hoofde van de bevoegde organen van de Staat bij het inrichten, organiseren en ter beschikking stellen voor internering van een daartoe onvoldoend uitgerust centrum ;

Dat bedoeld interneringscentrum een samengesteld geheel uitmaakt dat niet alleen bestaat uit een aantal materiële roerende en onroerende elementen, maar ook de inrichting en het functioneren van diensten omvat met de menselijke tussenkomst die zulks veronderstelt ;

Dat dergelijk samengesteld geheel niet valt onder de in artikel 1384, lid 1, van het Burgerlijk Wetboek bedoelde zaken, welke men onder zijn bewaring heeft ;

Overwegende dat het Hof de wet toepast, zelfs indien de lege ferenda een wijziging ervan wenselijk zou blijken ;

Overwegende dat de vordering derhalve ongegrond voorkomt ;

Om die redenen,

Het Hof,

Rechtdoende binnen de perken van de verwijzing door het Hof van Cassatie,

Gelet op de artt. 24 en 29 der Wet van 15 juni 1935 waarvan toepassing werd gemaakt ;

Bevestigt het bestreden vonnis, in zover het de vordering verjaard verklaard heeft in de mate waarin zij gegrond was op de artikelen 1382, 1383 en 1384, lid 1, van het Burgerlijk Wetboek, in zover dit laatste de aansprakelijkheid voor de schade betreft die veroorzaakt wordt door de daad van personen voor wie men moet instaan en het appellante tot kosten veroordeeld heeft ten opzichte van geïntimeerde ;

Doet het te niet voor het overige ;

Wijzigende, verklaart de vordering ontvankelijk doch ongegrond in de mate waarin zij gegrond is op artikel 1384, lid 1, van het Burgerlijk Wetboek in zover het de aansprakelijkheid voor de schade betreft die veroorzaakt wordt door de daad van zaken die men onder zijn bewaring heeft ;

Verwijst appellante in de kosten van hoger beroep en van cassatie ten opzichte van geïntimeerde.

NOOT—Zie Cass., 21 april 1972, R.W., 1972-73, 567, Arr. Cass., 1972, 789, en de noot. Zie ook R.O. DALCO, "L'article 1384, alinéa 1er, du Code civil s'applique-t-il aux biens incorporels ?", R.C.J.B., 1973, 424-430.

HOF VAN BEROEP TE ANTWERPEN

K.I. — 13 JUNI 1975

Voorzitter : de h. E. Paternostre

Raadsheren : mevr. A. de Man en de h. X. Claessens

Substituut-procureur-generaal : de h. A. Vandeplas

Onderzoeksrechter—1. Strijdig bevel—Weigering te onderzoeken—2. Taak.

1. De onderzoeksrechter die, om de vordering van de procureur des Konings af te wijzen, aanvoert dat er in het dossier vooralsnog geen enkele aanwijzing of vermoeden van bestaan van het misdrijf te vinden is, gaat zijn bevoegdheid manifest te buiten, aangezien hij juist tot opdracht heeft zelf die bewijzen aan te brengen of ten minste de nodige opsporingen ertoe te verrichten, het aan de raadkamer toekomt op verslag van de onderzoeksrechter en op vordering van het openbaar ministerie te oordelen of er al dan niet voldoende bezwaren tegen de verdachte bestaan en de onderzoeksrechter door dit zelf te beoordelen een machtsovertreding begaat.

2. De onderzoeksrechter heeft tot taak alle bewijsmiddelen aan te wenden die de waarheid aan het licht kunnen brengen, en bij ontstentenis van enige nuttige onderzoeksdaad komt hij te kort aan de opdracht waarmee hij belast werd.

P.

Vordering

De Procureur-Generaal bij het Hof van Beroep te Antwerpen,

Gezien de stukken van het onderzoek ten laste van P. verdacht van :

aanranding van de eerbaarheid op een kind van minder dan zestien jaar door middel van geweld ;

Gezien de vordering van de heer procureur des Konings te Tongeren van 28 mei 1975 strekkende tot de uitbreiding van het onderzoek wegens verkrachting en aanstelling van een deskundige geneesheer ten einde het slachtoffer te onderwerpen aan een onderzoek aan het lichaam om na te gaan of het al dan niet verkracht werd ;

Gezien de beschikking van de heer onderzoeksrechter van 28 mei 1975 waarbij deze beslist dat er geen aanleiding bestaat gevolg te geven aan de vordering van de heer procureur des Konings ;

Gezien het hoger beroep ingesteld op 28 mei 1975 door de heer procureur des Konings ;

Overwegende dat het hoger beroep ontvankelijk is ;

Overwegende dat de onderzoeksrechter, waar hij om de vordering van de procureur des Konings af te wijzen, aanvoert dat er in het dossier vooralsnog geen enkele aanwijzing of vermoeden van bestaan van deze misdaad te vinden zou zijn, zijn bevoegdheid manifest te buiten gaat (K.I. Gent, 5 maart 1957, R.W., 1957-58, 1196), aangezien hij enerzijds juist tot opdracht heeft zelf die bewijzen aan te brengen of ten minste de nodige opsporingen ertoe te verrichten (Cass. fr., 23 november 1971, *Rec.dr.pén.*, 1973, 151), en het anderzijds aan de raadkamer op verslag van de onderzoeksrechter en op vordering van het openbaar ministerie toekomt te oordelen of er al dan niet voldoende bezwaren bestaan tegen de verdachte en de onderzoeksrechter door dit zelf te beoordelen een machtsverschrijding begaat (K.I. Brussel, 30 januari 1969, *Pas.*, 1969, II, 100) ;

Overwegende dat het helemaal niet onwaarschijnlijk voorkomt dat de verdachte geslachtsbetrekkingen heeft onderhouden met het kind, daar hijzelf toegegeven heeft dat er sprake geweest is van betrekkingen en hij ook verklaard heeft dat hij het voornemen koesterde met het kind te huwen ;

Overwegende dat hij verscheidene malen geld gegeven heeft aan het kind en zulks zelfs in het bijzijn van haar moeder ; dat deze giften ongetwijfeld moeten beschouwd worden als middelen om het stilzwijgen, zoniet de medewerking van de moeder af te kopen ; dat de verdachte reeds eerder in een inrichting voor geestesgestoorden geplaatst werd ; dat ook zijn huidig gedrag redenen geeft om te twijfelen aan een gezonde geestestoestand en hij reeds meermalen blijk heeft gegeven van seksuele obsessies en afwijkingen ; dat er in deze omstandigheden een ernstig vermoeden bestaat dat het in zijn verhouding tot het zevenjarig meisje niet alleen bij onthoutige handelingen gebleven is, maar dat er ook gehele of gedeeltelijke geslachtsbetrekkingen geweest zijn ;

Overwegende dat de onderzoeksrechter tot taak heeft alle bewijsmiddelen aan te wenden die de waarheid aan het licht kunnen brengen en hij, bij ontstentenis van

enige nuttige onderzoeksdaad, te kort komt aan de opdracht waarmee hij belast werd (F. Hélie, *Traité de l'instruction criminelle*, éd. belge, II, nrs. 2082, 2146 en 2150 ; Cass. fr., 23 december 1955, *J.C.P.*, 1956, II, nr. 9102 ; Cass. fr., 21 februari 1968, *Bull. crim.*, nr. 56) ;

Overwegende dat het onderzoek aan het lichaam in het onderhavige geval het enige middel was om vast te stellen of het kind benevens de aanranding van de eerbaarheid, ook het slachtoffer werd van verkrachting ; dat de verkrachting van een kind beneden de tien jaar een misdaad uitmaakt die tot de bevoegdheid van het hof van assisen behoort en deze beschuldiging zo ernstig is dat het risico van nadelige gevolgen voor de gemoedsrust en de geestesgesteldheid van het slachtoffer daar niet tegen opweegt ;

Overwegende bovendien dat ook te T. de deskundige geneesheer de nodige omzichtigheid en kiesheid aan de dag kan leggen om zulk onderzoek te verrichten zonder enige nadelige invloed op het kind uit te oefenen ;

Gezien de artt. 235 van het Wetboek van Strafvordering en 11, 12, 13, 31 tot 37 en 41 van de Wet van 15 juni 1935 ;

Vordert het Hof, kamer van inbeschuldigingstelling, het hoger beroep ontvankelijk en gegrond te verklaren en met eenparige stemmen de beschikking waartegen hoger beroep te vernietigen, te onderzoeken aangaande verkrachting door een deskundige geneesheer aan te stellen belast met het onderzoek van het lichaam van S., ten einde vast te stellen of het kind al dan niet verkracht werd en de rechtspleging verder te verzenden naar de h. Onderzoeksrechter die reeds belast is met het onderzoek.

Arrest

Overwegende dat het hoger beroep ontvankelijk is ;

Overwegende dat het hoger beroep gegrond is om de beweegredenen aangehaald in voorgaande rechtsvordering van de heer Procureur-Generaal ;

(...)

Verklaart het hoger beroep ontvankelijk en gegrond ;

Vernietigt met eenparige stemmen de beschikking waartegen hoger beroep ;

Beveelt het onderzoek van het lichaam van S. ten einde vast te stellen of het kind al dan niet verkracht werd ;

Stelt hiertoe aan (...)

Zegt dat de deskundige de door de wet vereiste eed schriftelijk zal afleggen op het einde van zijn verslag, voor zijn handtekening.

(...)

NOOT—De strijdige beschikkingen van de onderzoeksrechter

Het geannoteerd arrest doet het probleem van de onderscheidene bevoegdheden van de onderzoeksrechter en van de procureur des Konings i.v.m. de strafvordering en de daden van onderzoek rijzen.

1. De rechtspraak is bijna unaniem om te beslissen dat de onderzoeksrechter niet bevoegd is om uitspraak te doen over excepties of gronden van niet-ontvankelijkheid die uit de aard der feiten voortvloeien of tegen de strafvordering worden opgeworpen. Hij mag geen beslissing nemen aan-

gaande zijn eigen bevoegdheid *ratione materiae* of daarop een bevelschrift doen steunen¹.

Aldus werd beslist dat de onderzoeksrechter niet vermag op te werpen dat volgens hem:

- een wezenlijk bestanddeel van het misdrijf afwezig is²;
- de arbeidsauditeur onbevoegd is hem te vorderen³;
- de verdachte onder de bevoegdheid van de militaire gerechten valt⁴.

Slechts twee beslissingen huldigen de opvatting dat de onderzoeksrechter wel bevoegd zou zijn de vordering tot het instellen van het gerechtelijk vooronderzoek af te wijzen⁵. De beschikking van Leuven van 9 april 1882 is echter ver van duidelijk, terwijl het Hof van Cassatie uitspraak deed na het arrest van de K.I. van Brussel van 11 februari 1882 en daarbij de nu algemeen aanvaarde rechtspraak vestigde.

2. De onderzoeksrechter mist de bevoegdheid niet alleen de wettelijkheid van de strafvordering te beoordelen, doch ook de *gepastheid* ervan na te gaan⁶ en aldus te weigeren over te gaan tot het door de procureur des Konings gevorderd strafonderzoek omdat hij meent:

- dat de daden van het onderzoek onnodig en frustrerend zijn⁷;
- dat de uitslag ervan twijfelachtig is⁸;
- dat niet zou blijken dat een onbekende enige schuld heeft aan het als misdrijf beschouwde feit⁹;
- dat geen enkele aanwijzing van enig misdrijf te vinden is¹⁰.

3. Op de aldus vastgestelde regel naar luid waarvan de onderzoeksrechter zijn bevoegdheid te buiten gaat, wanneer hij een vordering tot instellen van een gerechtelijk vooronderzoek afwijst, bestaat er een uitzondering bepaald bij art. 69 Sv., in geval van *onbevoegdheid ratione loci*¹¹, doch de exceptie van onbevoegdheid moet worden opgeworpen alvorens het onderzoek een aanvang heeft genomen¹². In geen geval mag echter de onderzoeksrechter zelf zijn bevoegde ambtgenoot vorderen, maar wel de bevoegde procureur des Konings¹³.

4. De rechtsleer neemt unaniem dezelfde houding als de rechtspraak aan¹⁴.

5. Wanneer de onderzoeksrechter oordeelt dat hij onbevoegd is, moet hij het dossier aan de procureur des Konings overzenden om het hem mogelijk te maken te vorderen¹⁵. Hij

doet vervolgens overeenkomstig artikel 127 Sv. verslag bij de raadkamer. Dat onderzoeksgerecht is bevoegd om uitspraak te doen over excepties of gronden van niet-ontvankelijkheid van de strafvordering en kan een beschikking van onttrekking van de zaak uitspreken of integendeel zijn beslissing opschorten tot het onderzoek beëindigd is¹⁶.

6. Indien de onderzoeksrechter echter zelf een beschikking neemt waarbij hij weigert in te gaan op de vordering tot het instellen van een gerechtelijk onderzoek gaat hij zijn bevoegdheden te buiten en kan het openbaar ministerie hoger beroep aantekenen voor de kamer van inbeschuldigingstelling¹⁷.

De opheffing van het recht op hoger beroep van de procureur des Konings tegen de beschikking van de onderzoeksrechter, waardoor het afleveren van een bevel tot aanhouding door hem geweigerd werd door de Wet van 13 maart 1973¹⁸ heeft aan de bestaande toestand inzake weigering een gerechtelijk onderzoek in te stellen niets gewijzigd omdat deze wet van strikte interpretatie is en het geenszins de bedoeling van de wetgever is geweest de bevoegdheden van het openbaar ministerie i.v.m. het onderzoek op algemene wijze te beperken.

7. De rechtsleer en de rechtspraak zijn het oneens betreffende de termijn tijdens welke het hoger beroep kan worden aangekend. Wel wordt aangenomen dat de termijn van 24 u. bepaald bij artikel 135 Sv. niet van toepassing is¹⁹, doch door sommige rechtsgeleerden wordt beweerd, dat het rechtsmiddel openstaat zolang de zaak aan de onderzoeksrechter niet werd onttrokken²⁰ of, volgens andere auteurs, slechts enkel gedurende de gewone termijn van tien dagen bepaald bij artikel 203 Sv.²¹.

8. De omstandigheid dat de bevoegdheid van de onderzoeksrechter beperkt is tot het onderzoek en hij niet over de strafvordering zelf mag oordelen, heeft geenszins tot gevolg dat hij de *gepastheid* van de door het openbaar ministerie gevorderde daden van onderzoek niet mag nagaan. Indien hij van mening is tot uitvoering ervan niet te moeten overgaan, mag hij een strijdige beschikking uitspreken, waartegen het openbaar ministerie hoger beroep mag instellen voor de kamer van inbeschuldigingstelling²².

9. Zulke strijdige beschikking is wettelijk, doch dit is niet meer het geval wanneer de onderzoeksrechter, zoals in casu, zijn weigering baseert op een reden die de grondslag raakt van de vervolgingen en van de strafvordering. De onderzoeksrechter mag zijn beslissing baseren op de ongepastheid van de door de procureur des Konings gevorderde daad van onderzoek, doch gaat zijn bevoegdheid te buiten wanneer hij steunt op redenen die het normaal verloop van de procedure dreigen te belemmeren²³.

Het geannoteerd arrest sluit aan bij het geval²⁴ waarin de onderzoeksrechter zijn weigering in te gaan op de vordering waarbij gevraagd werd dat hij de raadkamer zou

¹ Cass., 20 maart 1882, *Pas.*, 1883, I, 28; K.I. Brussel, 23 november 1897, *Pas.*, 1898, II, 81; 9 juli 1942, *Pas.*, 1943, II, 5; 24 oktober 1947, *R.D.P.*, 1947-48, 314; K.I. Gent, 30 januari 1946, *J.T.*, 1946, 197; 15 april 1952, *R.W.*, 1952-53, 1189; 5 maart 1957, *R.W.*, 1957-58, 1196.

² K.I. Luik, 7 december 1882, *Pas.*, 1883, II, 117; K.I. Brussel, 5 december 1884 en 17 november 1881, *Pas.*, 1885, II, 54; 11 september 1973, *R.W.*, 1973-74, 546.

³ K.I. Brussel, 5 februari 1971, *R.D.P.*, 1971-72, 750.

⁴ K.I. Brussel, 11 mei 1973, *J.T.*, 1974, 62, *Pas.*, 1973, II, 152.

⁵ Raadk. Leuven, 9 april 1882, *B.J.*, 1882, 1135; K.I. Brussel, 11 februari 1882, *Pas.*, 1882, II, 223.

⁶ K.I. Gent, 18 december 1956, *R.W.*, 1957-58, 962; K.I. Brussel, 5 februari 1971, *R.D.P.*, 1971-72, 750.

⁷ K.I. Brussel, 23 november 1897, *Pas.*, 1898, II, 81.

⁸ K.I. Brussel, 17 november 1898, *Pas.*, 1899, II, 239.

⁹ K.I. Gent, 1 juni 1954, *R.W.*, 1954-55, 1013.

¹⁰ K.I. Gent, 5 maart 1957, *R.W.*, 1957-58, 1196.

¹¹ K.I. Brussel, 24 oktober 1947, *R.D.P.*, 1947-48, 314; K.I. Gent, 5 maart 1957, *R.W.*, 1957-58, 1196.

¹² A. BRAAS, *Précis de procédure pénale*, 1950, I, nr. 439, noot 2; J. SUETENS, *La Chambre du conseil*, in *Les Nouvelles, Procédure pénale*, I, 1, nr. 34, *Pandectes belges*, XXVIII, Tw. *Déclinaire en matière répressive*, nr. 12.

¹³ C. VAN CAMP, *De onderzoeksrechter*, p. 51.

¹⁴ M. CARNOT, *De l'instruction criminelle*, 1830, art. 61, nr. 4; F. HÉLIE, *Traité de l'instruction criminelle*, 1865, II, nr. 2077; G. SCHUIND, *Traité pratique de droit criminel*, 1942, III, p. 183; A. BRAAS, o.c., I, nr. 232; J. SUETENS, o.c., nr. 32; *R.P.D.B.*, Vo *Procédure pénale*, nr. 304; L. PEPIN, "La chambre du conseil en matière répressive", *B.J.*, 1897, 219-226.

¹⁵ K.I. Gent, 15 april 1952, *R.W.*, 1952-53, 1189.

¹⁶ J. HOFFLER, *Traité de l'instruction préparatoire en matière pénale*, nr. 123.

¹⁷ Cass. 20 maart 1882, *Pas.*, 1883, I, 28; K.I. Brussel, 9 juli 1942, *Pas.*, 1943, II, 5; 11 mei 1973, *J.T.*, 1974, 62; J. SUETENS, o.c., nrs. 32 en 33.

¹⁸ Cass., 17 december 1941, *Pas.*, 1941, 458, *Arr. Cass.*, 1941, 256.

¹⁹ K.I. Gent, 30 januari 1946, *J.T.*, 1946, 197; 1 juni 1954, *R.W.*, 1954-55, 1013.

²⁰ K.I. Brussel, 23 november 1897, *Pas.*, 1898, II, 81; F. HÉLIE, o.c., II, nr. 2107; H. BEKAERT, *De rechtsgeleerdheid van de magistratuur en de strafvordering*, *R.W.*, 1952-53, 99; noot van VAN DEN BRANDEN DE REETH, onder K.I. Brussel, 10 april 1940, *R.D.P.*, 1940, 355; A. VAN ROLLEGHEM, "De bevelschriften van de onderzoeksrechter", *R.W.*, 1948-49, 1285.

²¹ G. SCHUIND, o.c., I, p. 184; J. SUETENS, o.c., nr. 33; G. BELTJENS, *Encyclopédie de droit criminel belge*, 1903, II, art. 61, nr. 44.

²² MERLIN, *Répertoire de jurisprudence*, 1826, XVI, Tw. *Juge d'instruction*, p. 128; F. HÉLIE, o.c., II, nr. 2100; Cass., 20 maart 1882, *Pas.*, 1882, I, 28; K.I. Luik, 14 mei 1875, *Pas.*, 1876, II, 310.

²³ K.I. Brussel, 30 januari 1969, *Pas.*, 1969, II, 100.

²⁴ K.I. Gent, 8 november 1923, *Pas.*, 1924, II, 33.

verzoeken een onderzoek aan het lichaam te bevelen, gebaseerd had op de omstandigheid dat "de aanranding van de eerbaarheid waarvan X beweert het slachtoffer te zijn geen sporen heeft gelaten; dat het slachtoffer trouwens verklaart geen seksuele betrekkingen te hebben gehad met de verdachte voordat ze de leeftijd van 16 jaar had bereikt; dat deze betrekkingen slechts strafbaar zijn bij verkrachting; dat de verklaringen van klaagster betreffende de verkrachting onaanvaardbaar zijn; dat er desbetreffend geen bezwaar bestaat; dat de door de procureur des Konings gevorderde daad van onderzoek bijgevolg zonder voorwerp is".

10. Uit de vorderingen van het openbaar ministerie bij het besproken arrest, blijkt dat de Franse rechtspraak dezelfde opvatting als de Belgische huldigt. Daarentegen kan in Nederland de rechter-commissaris die oordeelt dat tot het gevorderd gerechtelijk vooronderzoek geen grond bestaat, dit verklaren bij een met redenen omklede beschikking (artikel 184, lid 9, Ned. Sv.). Weliswaar kan het openbaar ministerie tegen die weigering hoger beroep instellen (artikel 446 Ned. Sv.); doch dit neemt niet weg dat de rechter-commissaris van deze bevoegdheid gebruik kan maken om daarmee een oordeel over de inopportunititeit van de vervolging²⁵ tot uiting te brengen. Volgens A. MINKENHOF²⁶ komt echter een weigering van de onderzoekende magistraat nagenoeg nooit voor.

11. Samenvattend mag gesteld worden dat het geannoteerd arrest de beginselen die F. HÉLIE²⁷ als volgt samenvat, goed toegepast heeft: "Déclarer que l'action publique n'a pas d'objet, qu'elle est repoussée par une exception, qu'elle est éteinte, ce n'est point faire un acte d'instruction, c'est statuer sur l'action elle-même. Mais le juge d'instruction est juge et par conséquent, il a le droit d'apprécier librement l'opportunité des mesures qui sont requises avant de les ordonner". De onderzoeksrechter zou echter ingeval hij zijn weigering een bepaalde daad van onderzoek te verrichten baseert op een reden die de grondslag van de strafvordering raakt, zoals in casu, het geschetste onderscheid tussen de vervolging en het onderzoek aantasten en zich met het vervolgingsbeleid inlaten, waarvoor het openbaar ministerie de volle verantwoordelijkheid draagt²⁸.

A. De Nauw

²⁵ J.M. CORSTENS, *Waarborgen rondom het vervolgingsbeleid*, Vermande, 1974, p. 42.

²⁶ A. MINKENHOF, *De Nederlandse strafvordering*, 3e druk, p. 114.

²⁷ F. HÉLIE, o.c., nr. 2078.

²⁸ H. BEKAERT, loc. cit.

HOF VAN BEROEP TE GENT

K.I. — 6 AUGUSTUS 1975

Voorzitter: de h. de Clercq

Raadsheren: de hh. De Wulf en Devos

Openbaar ministerie: de h. Verpaele

Onderzoeksrechter—Weigering een onderzoek in te stellen op grond dat er geen misdrijf is—Overschrijding van bevoegdheid—Bevoegdheid van het onderzoeksgerecht.

De onderzoeksrechter die een vordering van de procureur des Konings om wegens bepaalde feiten tegen een verdachte een gerechtelijk onderzoek in te stellen, afwijst op grond dat in de gegeven omstandigheden geen misdrijf voorhanden is, gaat zijn bevoegdheid te buiten.

Een onderzoeksrechter heeft immers niet de macht om over de publieke vordering te beslissen en het instellen

van een gerechtelijk onderzoek te weigeren. Hij is ten hoogste bevoegd om het geschil aan de raadkamer te onderwerpen. Behoudens het in art. 69 Sv. bedoelde geval is alleen het onderzoeksgerecht bevoegd om uitspraak te doen over de excepties of gronden van niet-ontvankelijkheid die uit de aard van de feiten voortvloeien of tegen de rechtsvordering worden opgeworpen.

O.M. t/ P.

Vordering

De Procureur-Generaal bij het Hof van Beroep te Gent;

Gezien de stukken van de strafrechtspleging ten laste van P...

Verdacht van te Oostende, op 23 juli 1975:

A) Aan minderjarigen beneden de achttien jaar oneerbare prenten of afbeeldingen, die hun verbeelding konden prikkelen te hebben verkocht of uitgedeeld of dergelijke prenten of afbeeldingen op of aan de openbare weg te hebben tentoongesteld en nl. de afbeeldingen op prenten voortkomende op 11 posters neergelegd ter griffie onder nr. OS/1251/75;

B) Met het oog op de handel of de verspreiding, afbeeldingen of prenten die strijdig zijn met de goede zeden vervaardigd te hebben, in voorraad te hebben gehad, te hebben ingevoerd of doen invoeren, te hebben vervoerd of doen vervoeren aan een vervoer of distributieagent te hebben overhandigd of door enig publiciteitsmiddel te hebben bekendgemaakt en nl. nader te omschrijven posters.

Gezien de vordering van de procureur des Konings te Brugge van 25 juli 1975 waarbij, wegens hogervermelde feiten een gerechtelijk onderzoek tegen voornoemde gevorderd werd;

Gezien de beschikking van de onderzoeksrechter van 25 juli 1975, waarbij de vordering van de procureur des Konings afgewezen werd;

Gezien het hoger beroep van de procureur des Konings van 28 juli 1975 tegen deze beschikking ingesteld;

Overwegende dat bedoeld hoger beroep ontvankelijk is en gegrond;

Overwegende dat de onderzoeksrechter om de vordering van de procureur des Konings af te wijzen, motiveert dat het niet te zijner kennis is dat de inbeslaggenomen afbeeldingen — in de huidige concepties — beschouwd worden als strijdig met de goede zeden en het dossier terugstuurt "gezien in deze omstandigheden derhalve geen misdrijf voorhanden is";

Overwegende dat zodoende de onderzoeksrechter zijn bevoegdheid is te buiten gegaan;

— dat een onderzoeksrechter immers niet gemachtigd is om over de publieke vordering te beslissen en het instellen van een gerechtelijk onderzoek te weigeren;

— dat hij hoogstens bevoegd was om het geschil aan de Raadkamer te onderwerpen (zie *Novelles - Instruction*, nr. 32);

— dat, behoudens het geval voorzien bij art. 69 van het Wetboek van Strafvordering, alleen de onderzoeksrechtsmacht bevoegd is om uitspraak te doen over de excepties of gronden van niet-ontvankelijkheid die uit de aard der feiten spruiten of tegen de rechtsvordering opgeworpen worden (zie arrest van de Kamer van

Inbeschuldigingstelling bij het Hof van Beroep te Gent van 5 maart 1957 met vordering van de procureur-generaal en de erin geciteerde rechtsleer en rechtspraak, R.W., 1957-1958, 1196).

Overwegende dat de onderzoeksrechter te Brugge vooraleer tot enige onderzoeksverrichting over te gaan zich in de bestreden beschikking onbevoegd heeft verklaard "ratione materiae" en dat die beslissing aldus strijdig is met de ter zake toepasselijke wetsbepalingen;

Overwegende dat de feiten waarvan het onderzoek werd gevorderd enerzijds in het arrondissement Brugge plaatsgrepen en anderzijds op grond van de vordering van de procureur des Konings van aard zijn een inbreuk uit te maken op de art. 38bis en 38ter van het Strafwetboek voor wat de tenlastelegging A. betreft en op de art. 383 eerste en derde lid en 386ter van het Strafwetboek voor wat de tenlastelegging B. betreft, waarbij correctionele straffen voorgeschreven zijn;

— dat volledigheidshalve dient opgemerkt te worden dat, bij vergissing, de vordering van de procureur des Konings van 25 juli 1975 voor wat de tenlastelegging B. betreft, tevens gewag maakt van het vijfde lid van art. 383 van het Strafwetboek;

Overwegende dat de onderzoeksrechter te Brugge derhalve zowel ratione loci als ratione materiae bevoegd was om het gevorderde onderzoek te doen;

Gelet op de artikelen 383 eerste en derde lid, 386bis en 386ter van het Strafwetboek, artikelen 9, 61, 62bis, 135, 218, 235, 539 van het Wetboek van Strafvordering, artikelen 13 en 24 van de Wet van 15 juni 1935 betreffende het gebruik der talen in gerechtszaken.

Vordert,

dat aan het Hof van beroep, Kamer van Inbeschuldigingstelling behage, het hoger beroep ontvankelijk en gegrond te verklaren, dienvolgens de bestreden beschikking van 25 juli 1975 van de onderzoeksrechter te Brugge te niet te doen en te bevelen dat voornoemde magistraat zal overgaan tot het instellen van het gerechtelijk onderzoek welke het voorwerp van de vordering van de procureur des Konings te Brugge van 25 juli 1975 uitmaakt.

Beschikking

Gezien de vordering van de procureur des Konings te Brugge van 25 juli 1975, waarbij wegens hogervermelde feiten een gerechtelijk onderzoek tegen voornoemde gevorderd werd;

Gezien de beschikking van de onderzoeksrechter van 25 juli 1975 waarbij de vordering van de procureur des Konings afgewezen werd;

Gezien het hoger beroep van de procureur des Konings van 28 juli 1975 tegen deze beschikking ingesteld;

Gezien de hiervorenstaande schriftelijke vordering van de procureur-generaal van 31 juli 1975;

Gehoord het verslag van (...)

Aannemende de beweegredenen aangehaald in de hiervorenstaande schriftelijke vordering van het openbaar ministerie;

Om die redenen,

Het Hof, Kamer van Inbeschuldigingstelling,

Ontvangt het hoger beroep, verklaart het gegrond;

Doet de bestreden beschikking van 25 juli 1975 van

de onderzoeksrechter te Brugge te niet en opnieuw wijzende, met éénparigheid van stemmen;

Beveelt dat voornoemde magistraat zal overgaan tot het instellen van het gerechtelijk onderzoek welke het voorwerp van de vordering van de procureur des Konings te Brugge van 25 juli 1975 uitmaakt.

NOOT—Zie in dit nummer ook Hof Antwerpen, 13 juni 1975 met noot van A. DE NAUW.

RECHTSPRAAK IN KORT BESTEK

Hof van Cassatie (1e Kamer), 2 mei 1975

Pacht—Bestaan—Verkoop van gras- en fruitopbrengst van een weide voor twee achtereenvolgende jaren aan dezelfde persoon, die voor het bemesten en omheinen moet zorgen.

Het Hof vernietigt het bestreden vonnis (Rb. Hasselt, 21 januari 1974) dat, na te hebben vastgesteld dat voor twee achtereenvolgende jaren de gras- en fruitopbrengst door de eigenaar van een weide aan eiser tot cassatie was verkocht, het aanbod van eiser om te bewijzen dat hij moest zorgen voor de gewone teelt- en onderhoudswerkzaamheden, verwierpt en beslist dat er geen pachtovereenkomst is;

"Overwegende dat, luidens artikel 2, 2°, van boek III, titel VIII, hoofdstuk II, afdeling 3, van het Burgerlijk Wetboek, houdende de regels betreffende de pacht in het bijzonder, de achtereenvolgende overeenkomsten waarvan het voorwerp de duur van minder dan één jaar gebruik in zich sluit, onder toepassing van de bepalingen van voormelde afdeling vallen, wanneer een zelfde gebruiker zich jegens een zelfde eigenaar verbindt om op een zelfde perceel gedurende meer dan één seizoen voor het gewone teelt- en onderhoudswerk te zorgen;

"Overwegende dat voormelde wetsbepaling een wettelijk vermoeden van het bestaan van een pachtovereenkomst instelt, wat de geschreven overeenkomst ook moge bepalen;

"Overwegende dat het ten bewijze aangeboden feit, namelijk dat eiser voor de gewone teelt- en onderhoudswerkzaamheden, zoals bemesten, omheinen of onderhouden van de bestaande afsluiting moet instaan, aan het door voormelde wetsbepaling gestelde vereiste beantwoordt;

"Overwegende derhalve dat door de ten bewijze aangeboden feiten als niet afdoende te verwerpen, op grond dat eiser gewone teelt- en onderhoudswerken verricht kan hebben bij het toegang nemen tot het terrein waarvan hem gras en vruchten waren afgestaan, dat het zelfs aannemelijk is dat hij, om zich een optimale oogst te verzekeren, bemestings-, onderhouds- of omheiningswerken heeft verricht, maar dat zulks best kon geschied zijn binnen het koop-verkoopcontract en op zichzelf er nog niet op wijst dat het uitdrukkelijke contract, zonder protest, in de kwijting omschreven, fictief zou zijn, de rechtbank haar beslissing niet wettelijk rechtvaardigt."

(Eerste voorzitter: de h. Louveaux—Raadsheer-rapporteur: de h. Gerniers—Eerste advocaat-generaal: de h. Dumon—Advocaten: mrs. G. van Hecke en H. Simont—In de zaak: Suelze t/ Follon en Vanhentenriek).

Hof Gent (6e Kamer), 23 oktober 1974

Valsheid in geschriften—Vervalsing van een echt getuigschrift van goed zedelijk gedrag is vervalsing van een openbaar geschrift, niet van een getuigschrift.

Beklaagde had een bewijs van goed zedelijk gedrag vervalst. Vervolgd op grond van art. 196 Sw. werd hij door de eerste rechter (Corr. Brugge, 15 maart 1974) veroordeeld op grond van art. 207 Sw. Het hof beslist:

"Overwegende dat de eerste rechter de aan de beklaagde ten laste gelegde feiten ten onrechte heromschreven heeft als

een inbreuk op de bepalingen van art. 207 Sw. en daarenboven een onwettige straf heeft uitgesproken door alleen een gevangenisstraf op te leggen, terwijl hij naar luid van art. 214 Sw. ook een geldboete moest uitspreken;

"Overwegende dat door het onderzoek en bij de behandeling van de zaak voor het Hof de feiten zoals zij in de dagvaarding zijn omschreven, bewezen zijn gebleken in hoofde van de beklaagde;

"Overwegende immers dat de beklaagde bekend, dat hij, om de betrekking van deurwachter in de speelzaal van het Casino-Kursaal te Oostende te bekomen, waarvoor een bewijs van goed gedrag werd geëist, en daar hij wegens opgelopen strafrechtelijke veroordelingen zulk getuigschrift niet meer kon overleggen, op een hem door de politiecommissaris te Oostende in 1969 afgeleverd getuigschrift van goed gedrag de datum van aflevering heeft vervalst; dat hij zich aldus schuldig maakte aan een vervalsing van een openbaar geschrift, en door het overhandigen van een fotocopie van

dit aldus vervalst getuigschrift van goed gedrag aan de diensten van het personeel van het Casino-Kursaal te Oostende, gebruik heeft gemaakt van een vals stuk, wetende dat het vals was;

"Overwegende dat de beklaagde hierbij gehandeld heeft met bedrieglijk opzet, aangezien hij door de vervalsing en het gebruik van het vervalste bewijs van goed gedrag de betrekking heeft bekomen en zich dus een voordeel heeft verschaft, dat hij zonder het plegen van de vervalsing niet had kunnen bekomen;

"Overwegende dat de vervalsing en het gebruik van het valse stuk gepleegd werden met een zelfde opzet en dus samen door één straf mogen worden beteugeld."

(Voorzitter-rapporteur: de h. De Brauwere—Raadsheren: de hh. Viaene en Mosselman—Advocaat-generaal: de h. Ely—Advocaat: mr. Evens—In de zaak: Denis).

NOOT—Vergelijk o.a. J. Vanhalewijn en L. Dupont, Valsheid in geschriften, A.P.R., 1975, nr. 243 v.

WETGEVING

De boekhouding en de jaarrekeningen van ondernemingen

In het Staatsblad van 4 september 1975 verscheen de Wet van 17 juli 1975, deels van toepassing vanaf 4 oktober 1975 en integraal vanaf 1 januari 1976.

Deze wet heft de artt. 16-19 van boek I, titel III, W.v.K. inzake de koopmansboeken op, en brengt dus een nieuwe basiswetgeving over de boekhoudingsverplichtingen van ondernemingen. Samengevat bepaalt de nieuwe regeling het volgende:

— Elke onderneming moet een aan haar omvang en aard aangepaste boekhouding voeren (art. 2), aan de hand van een stel boeken en rekeningen volgens de regels van de dubbele boekhouding (art. 4).

— Elke onderneming moet ten minste eenmaal per jaar met goede trouw en voorzichtigheid een volledige inventaris opmaken van activa en passiva, de gegevens daarvan samenbrengen met een indeling die het boekhoudkundig plan volgt, de rekeningen in de boekhouding aan de hand van die gegevens corrigeren, en de resultaten samenbrengen in een beschrijvende staat, de jaarrekeningen. Die jaarrekeningen en de inventarisstukken moeten worden ingeschreven (of samen-gevat) in een boek (art. 7).

— De wet bevat een aantal bepalingen over de vereiste gedetailleerdheid van de boekhouding, waarbij onder meer bepaald wordt dat een onderneming die verschillende van elkaar onderscheiden economische activiteiten uitoefent, voor elk van die activiteiten een afzonderlijk stel rekeningen moet houden (art. 3); over het ogenblik van de boekingen en het maandelijks centraliseren van de gegevens in de onderneming in één boek (art. 4); over de bewijsstukken en het parafieren en viseren en de wijze van invullen van de gebruikte boeken (artt. 6, 8, 9); en bepaalt dat de boeken tien jaar (drie jaar voor stukken die niet als bewijs tegenover derden hoeven te dienen) bijgehouden moeten worden (art. 6).

— De Koning kan volgens deze wet een als minimum norm geldend boekhoudkundig plan, de vorm en de inhoud van de jaarrekeningen voorschrijven (artt. 4 en 7). Hij kan ook de vorm en de inhoud van de volgens de wet neer te leggen of bekend te maken jaarrekeningen bepalen (art. 10), en ondernemingen verplichten tot het opstellen en bekendmaken van geconsolideerde jaarrekeningen volgens door hem bepaalde regels (art. 11). Die besluiten zijn nochtans niet van toepassing op ondernemingen met minder dan 50 werknemers, een omzet van minder dan 50.000.000 B.F. exclusief BTW, en een balans totaal van minder dan 25.000.000 B.F., maar die cijfers kan de Koning wijzigen (art. 12).

— De Koning kan natuurlijke personen, VOF's en commanditaire vennootschappen met een omzet die onder een nader te bepalen bedrag blijft, vrijstellen van het voeren van de in de artt. 3 en 4 geëiste boekhouding, op voorwaarde dat zij drie dagboeken houden: één voor de dagelijkse transacties met beschikbare middelen, één voor aankoop en gelijkaardige transacties, en één voor verkoop en gelijkaardige transacties (art. 5). De minister van Economische Zaken of Middenstand kan ook op advies van de verder te vermelden commissie voor boekhoudkundige normen sommige af-

wijkingen toestaan (art. 15).

— De Koning stelt een commissie in om regering en parlement te adviseren in boekhoudkundige aangelegenheden. Deze commissie heeft bovendien tot opdracht de beginselen van behoorlijk boekhouden te formuleren.

— De wet stelt strafbepalingen voor handelaars en vennootschapsorganen die de kernbepalingen in de wet overtreden, en voor experts die een boekhouding attesteren of goedkeuren, die niet aan de voorwaarden van de wet voldoet. Bij faillissement zijn ook overtredingen van minder centrale bepalingen strafbaar met de in de wet bepaalde straffen (gevangenisstraf van een maand tot een jaar en/of geldboete van 50 tot 10.000 B.F.).

Deze bepalingen zijn van toepassing op natuurlijke personen die handelaar zijn, handelsvennootschappen, burgerlijke vennootschappen in handelsvorm en openbare instellingen waarvan de verbintenissen worden gekwalificeerd door de wet. Deze groep wordt als ondernemingen aangeduid. Natuurlijke personen met een woonplaats in het buitenland en rechtspersonen naar buitenlands recht zijn alleen aan deze bepalingen onderworpen voor hun vestigingen (succursalen en bedrijfszetels) in België. Als zij hier verschillende vestigingen hebben worden die als één onderneming beschouwd. Zij moeten de boekhouding van hun Belgische vestigingen in België houden (art. 1). De wet is niet van toepassing op een aantal bedrijfssectoren waarvoor een bijzondere regeling geldt zoals banken en verzekeringsmaatschappijen (art. 1 b).

De wet wijzigt verder de artt. 20-24 van boek II, titel III, W.v.K. over de bewijskracht van de boekhouding in handelszaken, waarbij alleen de redactie aangepast werd aan de eerder besproken wijzigingen.

Enkele opmerkingen

De Wet op de boekhouding en de jaarrekeningen van ondernemingen brengt een lang verwachte modernisering van de bepalingen over de boekhoudingsverplichtingen. De oude regels over de koopmansboeken beschouwde vrijwel iedereen al sinds lang als volkomen achterhaald. Zij werden dan ook zelden bijgehouden zoals de wet het eiste, en zelfs een zorgvuldig naleven van de wettelijke bepalingen waarborgde geenszins een adequate informatie over de financiële positie van een onderneming, omdat de gegevens die zij toegankelijk maakten dikwijls weinig relevant waren (denk maar aan het correspondentieboek, voorgeschreven door art. 16, 2e lid, van boek I, titel III, W.v.K.).

De nieuwe wet regelt het houden van een stel rekeningen waarvan het plan soepel kan worden aangepast aan de behoeften van een onderneming en waaruit de gegevens voldoende dienen te worden gecentraliseerd om toch een minimum aan overzichtelijkheid te waarborgen. Ook de dagboeken waarvan het houden opgelegd kan worden aan kleine ondernemingen, lijken heel wat realistischer en relevanter dan de vroegere voorschriften. Bovendien brengt de nieuwe wet al iets scherper geformuleerde bepalingen over de zorgvuldig-

heid waarmee een boekhouding gehouden moet worden, en de verplichting het rekeningenplan zo op te stellen dat het werkelijk een inzicht geeft in de werking van een onderneming. Tot nu toe expliciteerde de rechtspraak alleen het algemeen beginsel van de goede trouw, door te stellen dat de schattingen moeten gebeuren met oprechtheid en te goeder trouw, en met voorzichtigheid om de resultaten voor het volgende boekjaar niet in het gedrang te brengen¹. Het duidelijker formuleren van deze beginselen vergemakkelijkt de controle op de boekhoudingsstukken en het beoordelen van de aansprakelijkheid van beheerders, commissarissen, handelaars en adviseurs.

De aandacht moet er nochtans op gevestigd worden dat de wet nog niet verder gaat dan het zorgvuldig voeren van een aangepaste boekhouding op te leggen. De wet concreetseert niet verder welke vermeldingen de jaarrekeningen moeten geven en de boekhouding dus beschikbaar moet maken. De wet bepaalt evenmin volgens welke regels de gegevens in die rekeningen gewaardeerd moeten worden. Dit is nochtans noodzakelijk wil men jaarrekeningen en andere boekhoudkundige stukken kunnen interpreteren en vergelijken. De wet geeft daarentegen wel de bevoegdheid aan de Koning om de vorm en de inhoud (dus ook de waarderingsregels) van de jaarrekeningen en het boekhoudkundig plan vast te stellen. De regering zou het voornemen hebben nog voor het einde van dit jaar uitvoeringsbesluiten ter zake uit te vaardigen².

In afwachting dat deze besluiten volgen, en vastgesteld kan worden of zij aan de behoefte van duidelijke boekhoudkundige normen voldoen, is het belangrijk dat de commissie voor boekhoudkundige normen zo scherp en gedetailleerd mogelijk uitwerkt wanneer een boekhouding zorgvuldig genoemd kan worden, rekening houdend met de aard van de onderneming en de verworvenheden van de bedrijfseconomie. Buitenlandse ervaringen wijzen uit dat een gezaghebbende commissie voor het uitwerken van regels van behoorlijk boekhouden, een zeer belangrijke bijdrage kan leveren tot het verbeteren van het peil van de boekhoudingen³. De in de wet ingestelde commissie wacht daarom een belangrijke taak, die er zeker niet lichter op wordt als de regering nog voor het einde van 1975 een advies verwacht om de uitvoeringsbepalingen vast te kunnen stellen wanneer ook de Centrale Raad voor het Bedrijfsleven geraadpleegd is (art. 13). Zij kan daarbij wel steunen op de vroegere ontwerpen en de ervaring van het Instituut voor Bedrijfsrevisoren⁴. Misschien is het ook mogelijk conclusies te trekken over de (niet onverdeeld gunstige) ervaringen met de meer uitgewerkte informatieregeling die nu al geldt tegenover de ondernemingsraden⁵.

Het kan ook worden betreurd dat de wet de opdracht van de commissarissen, revisoren en andere boekhoudkun-

dige adviseurs niet nader omschrijft. De wet stelt weliswaar strafbepalingen voor hen die boekhoudkundige stukken attesteren of goedkeuren van kleinere ondernemingen terwijl zij weten of dienen te weten dat de bepalingen over de boekhouding van kleinere ondernemingen (art. 5), de bewijs- of verantwoordingsstukken (art. 6), het centralisatieboek (art. 8) en de inschrijvingswijze (art. 9) niet werden nageleefd. Maar zij zijn in tegenstelling tot handelaars, beheerders of zaakvoerders, niet strafbaar wanneer zij boekhoudkundige stukken attesteren of goedkeuren die de meer principiële bepalingen miskennen. Ook het niet-toezien op het naleven van de uitvoeringsbepalingen wordt niet gesanctioneerd. Het wekt bovendien verwondering dat art. 17, derde lid, zo is geformuleerd dat het wegens de uitdrukkelijke verwijzing naar het tweede lid, alleen bij kleinere ondernemingen van toepassing kan zijn. Een uitdrukkelijke, en zeker een door een strafrechtelijke aansprakelijkheid gesanctioneerde opdracht om de goedkeuring te weigeren van elk boekhoudkundig stuk dat niet is opgesteld overeenkomstig de algemene beginselen of meer uitgewerkte normen van behoorlijk boekhouden, zou het naleven en zelfs het uitwerken van deze normen nochtans bevorderen⁶.

⁵ Zie K.B. van 27 november 1973, *Staatsblad*, 1973, p. 13352, en O. VANACHTER, "De economische en financiële inlichtingen te verstrekken aan de ondernemingsraad", R.W., 1972-73, 2463 e.v. In deze voorschriften wordt geen opsomming gegeven van de inlichtingen die de mee te delen stukken moeten verstrekken, maar van de elementen die erdoor beoordeeld moeten kunnen worden: financiële stabiliteit, liquiditeit, rentabiliteit, enz. Het kan daarom interessant zijn te onderzoeken wat er volgens de betrokkenen werkelijk toe bijdraagt een inzicht te krijgen in de aspecten van een onderneming waarvan de boekhouding enerzijds, en de jaarrekeningen anderzijds een beoordeling mogelijk moeten maken. Daarbij kan dan onderscheid worden gemaakt tussen gegevens die ten minste voor de bedrijfsleiding beschikbaar moeten zijn, en gegevens waarover ook schuldeisers en andere belanghebbenden buiten de onderneming moeten kunnen beschikken.

⁶ Zie over de mate waarin het uitwerken van concrete normen wordt bevorderd door een benadrukken van de aansprakelijkheid, om door het formuleren van gemakkelijker te controleren regels, het beroepsrisico te verminderen van hen die met het toezicht op het naleven ervan zijn belast: J. ROCHETTE, *l.c.*, *Rev. Banque*, 1974, p. 624. De wetgever heeft zo ook een gelegenheid verloren laten gaan om meer duidelijkheid te brengen in de betekenis van art. 3 van de Wet van 22 juli 1953 (*Staatsblad*, 2 september 1953) en art. 65, 3°, Venn. W. Art. 3 van de Wet van 22 juli 1953 belast de revisoren met het verbeteren (redressement), nazien (vérification), en waarmerken (certification) van de juistheid (exactitude) en echtheid (sincérité) van alle boekhoudkundige stukken. Terwijl het verbeteren en verifiëren wel een onderzoek en beoordeling maar geen gemotiveerde beoordeling zou vergen, zou het certificeren of waarmerken een controle van de opgegeven cijfers én een appreciëren van de waarderings- en voorstellingsmethodes inhouden (Centre d'études des sociétés, *Les reviseurs d'entreprises*, Brussel 1953, pp. 35-39, waar de voorbereidende teksten op dit punt geïntegreerd worden weergegeven). De mogelijkheden die deze opdracht opent, worden nochtans altijd ernstig beperkt door de interpretatie van art. 65, 3°, Venn. W., waarin gesteld wordt dat de commissarissen het resultaat van hun opdracht met de voorstellen die zij gepast achten dienen mede te delen aan de algemene vergadering. Hiermee zou het voorstel de jaarrekeningen al dan niet te aanvaarden worden bedoeld (zie o.a. Centre d'études des sociétés, *Le statut des commissaires et des commissaires-revisors*, Brussel, 1956, p. 54, nr. 65). Deze blijkbaar niet betwiste, interpretatie van de term "voorstellen", komt tegemoet aan de kritiek die een inneming van de revisoren in het beleid vreest. Praktisch holt deze interpretatie de controle door commissarissen nochtans sterk uit, en reduceert zij het certificeren vrijwel tot een louter nazien of verifiëren. Deze wet had de opdracht van alle boekhoudkundige adviseurs zo kunnen omschrijven dat enerzijds een dergelijke uitholling via de interpretatie van de vennootschapswet zou worden ondervangen, en anderzijds

¹ Cass., 22 april 1929, *Pas.*, 1929, I, 64.

² Zie over de uitdrukkelijke bedoeling van de regering om zo mogelijk nog voor het einde van dit jaar uitvoeringsbesluiten vast te stellen: verslag van senator FALLON, *Parl. Doc., Senaat*, 1974-1975, nr. 436/2, pp. 9 en 10. Daar wordt ook uitdrukking gegeven aan de bezorgdheid van enkele leden van de Senaatcommissies voor Economische Zaken en Justitie over de omvang van de volmacht die aan de uitvoerende macht wordt gegeven. Toch komt het indienen van het ontwerp zelf al deels tegemoet aan dergelijke opmerkingen, daar eerder werd overwogen de boekhoudingsvoorschriften bij koninklijk besluit uit te werken steunend op art. 2, § 4, 4°, van de Wet van 22 januari 1945 zoals aangevuld door de Wet van 30 juli 1971 (*Staatsblad*, 24 januari 1945, err. 11 februari 1945 en 31 augustus 1971) betreffende de economische reglementering en de prijzen.

³ Zie bv. over de boekhoudingsregels van het American Institute of Certified Public Accountants (AICPA): P. GRADY, "Accounting principles and accountants' opinions", in S. DAVIDSON (ed.), *Handbook of modern accounting*, New York, McGraw-Hill, 1970, pp. 2/2 tot 2/21.

⁴ Zie voor een kort overzicht: J. ROCHETTE, "Finalité et motivation de la promulgation de 'normes comptables'", *Rev. Banque*, 1974, p. 618.

Maar zie ook: G. KEUTGEN en M. HUY, "Vers la réforme du revisorat", *Rev. Banque*, 1973, p. 16.

De bevoegdheid die aan de Koning wordt gegeven om meer uitgewerkte boekhoudingsnormen te bepalen, zal ook het opnemen in het Belgische recht van de te verwachten Europese harmonisatieregeling van de jaarrekeningen vergemakkelijken, onder voorbehoud van wat verder over de kleinere ondernemingen zal worden vermeld. De bepalingen van het ontwerp van richtlijn hoeven alleen van toepassing te zijn op N.V.'s, P.V.B.A.'s en commanditaire vennootschappen op aandelen. Maar dit ontwerp bevat wel een gedetailleerde regeling van de gegevens die de jaarrekeningen moeten verstrekken en de manier waarop zij moeten worden voorgesteld en gewaardeerd. Wanneer de regering haar eigen timing voor het uitvaardigen van uitvoeringsbesluiten kan aanhouden, is het zelfs niet haar bedoeling te wachten tot het ontwerp goedgekeurd is door de Raad van Ministers⁷. Gehoopt mag worden dat deze bepalingen in de mate van het mogelijke rekening zullen houden met het ontwerp om indien het ontwerp niet verder gewijzigd wordt, een nieuwe aanpassing na de goedkeuring van de richtlijn te vermijden. Kan de timing niet aangehouden worden, dan is de besproken wet in het perspectief van de richtlijn voor de vennootschappen waarover de richtlijn handelt, misschien nog belangrijker wegens de vereenvoudigde aanpassingsprocedure, dan wegens de boekhoudingsvoorschriften die de wet zelf invoert.

In de vorige regels was altijd sprake van boekhoudingsvoorschriften en niet van publiciteitsvoorschriften. De wet regelt de publiciteit niet en verleent ook geen volmachten aan de Koning om de bestaande regeling uit de vennootschapswetgeving te wijzigen. Het invoeren van de bepalingen uit het ontwerp van richtlijn in het Belgische recht vereist dit niet omdat deze materie al geharmoniseerd werd in de eerste richtlijn van 9 maart 1968, ingevoerd in het Belgische recht door de Wet van 6 maart 1973. Toch kan dit worden betreurd. De behoefte van belanghebbende buitenstaanders aan informatie over een onderneming is immers niet afhankelijk van de rechtsvorm van die onderneming, maar veeleer van de omvang, de aard van de bedrijvigheid, de kapitaalstructuur, enz. Het had daarom aanbeveling verdiend ook de publiciteitsvoorschriften in deze wet te regelen, of althans de bevoegdheid te geven aan de Koning om bepalingen uit de vennootschapswetgeving van toepassing te verklaren op een nader te bepalen groep niet-geïncorporeerde ondernemingen, of vennootschappen waarvoor de vennootschapswetgeving zelf geen of geringere publiciteitsvoorschriften voorschrijft.

Tot slot kan misschien nog even worden stilgestaan bij enkele andere meer technische punten in de wet. Daarbij dient op de eerste plaats de omschrijving van het toepassingsgebied van de verschillende bepalingen te worden vermeld. De wet geeft meer inhoud aan het begrip *onderneming*, en zet ook een voorzichtige stap in de richting van het harmoniseren van de regels die gelden voor privé ondernemingen en ondernemingen in de publieke sector⁸. De wet gaat nog verder in het doorvoeren van een onderscheid tussen grote en kleine ondernemingen, dat dikwijls relevanter wordt beschouwd voor het toepassingsgebied van reglementeringen dan het onderscheid naar de rechtsvorm¹⁰, daar de rechtsvorm niet

noodzakelijk gekozen wordt in functie van de omvang van de onderneming¹¹. De wet opteert voor drie categorieën:

1. kleine ondernemingen, gekenmerkt door hun rechtsvorm en omzetcijfer, die een vereenvoudigde boekhouding mogen voeren (art. 5);

2. ondernemingen die aan alle bepalingen uit de wet zijn onderworpen, maar niet aan alle uitvoeringsbesluiten, gekenmerkt door hun aantal werknemers, omzetcijfer en balans-totaal; de Koning kan de bepaalde getallen wijzigen, en die wijziging kan volgens art. 12 o.a. verschillen volgens de rechtsvorm; daarbij moet de vraag gesteld worden of hij deze ook tot nul kan terugbrengen, wat noodzakelijk zal zijn om voor de kleine P.V.B.A.'s, N.V.'s en commanditaire vennootschappen op aandelen het Belgische recht bij koninklijk besluit te kunnen aanpassen aan de te verwachten richtlijn;

3. de andere vennootschappen.

In de marge bij deze opmerking kan nog worden vermeld dat de Raad van State opgemerkt heeft dat bij het uitbreiden van de boekhoudingsverplichtingen voor kleine ondernemingen de bestaansredenen van het bijzondere BTW-regime van de egalisatiebelasting wegvallen¹². Indien de wetgever deze wenk zou volgen zou dit een omkeren betekenen van de in België meer gebruikelijke redeneerwijze waarin boekhoudingsverplichtingen overwegend op hun fiscale implicaties beoordeeld worden. Een amendement om de aan de egalisatiebelasting onderworpen ondernemingen vrij te stellen van het houden van speciale dagboeken¹³, werd niet aangenomen. Dit is verheugend aangezien het ontbreken van een betrouwbare boekhouding nog altijd als een van de belangrijkste oorzaken van faillissementen wordt aangehaald¹⁴.

Andere punten die vermeld kunnen worden zijn:

— art. 3 beschouwt de tijdelijke verenigingen en verenigingen in deelneming als afzonderlijke rechtspersonen inzake hun boekhoudkundige verplichtingen;

— volgens het verslag van senator Fallon aan de Senaatscommissies voor Economische Zaken en Justitie hoeven de vennoten van VOF's ook al zijn ze handelaar, geen van de vennootschap onderscheiden boekhouding te voeren¹⁵, maar deze regeling is niet opgenomen in de tekst van de wet zelf;

— art. 11 maakt het de Koning mogelijk gestalte te geven aan het concernbegrip en dit begrip in het Belgische recht in te voeren door ondernemingen te verplichten geconsolideerde jaarrekeningen op te maken en bekend te maken;

— art. 1 bepaalt evenwel dat de wet alleen van toepassing is op de bedrijfszetels in België van buitenlandse rechtspersonen; de vraag rijst daarom of de Koning ook buitenlandse vennootschappen dwingen kan tot het opmaken en bekendmaken van geconsolideerde rekeningen; de tekst laat vermoeden dat het niet kan voor het geheel van de Belgische en buitenlandse vestigingen van een zelfde buitenlandse rechtspersoon, maar geeft geen duidelijke aanwijzing over de Belgische en buitenlandse ondernemingen met afzonderlijke rechtspersoonlijkheid die tot een zelfde groep behoren;

— ondanks een vraag van de Raad van State¹⁶ lijkt het ontwerp Belgische ondernemingen te verplichten in hun boekhouding ook de gegevens op te nemen betreffende hun buitenlandse vestigingen zonder eigen rechtspersoonlijkheid, maar in een afzonderlijk stel rekeningen indien die vestigingen een afzonderlijke economische activiteit uitoefenen; als de vestigingen wel eigen rechtspersoonlijkheid hebben, kan alleen een uitvoeringsbesluit bij art. 11 verplichten tot het opmaken van geconsolideerde rekeningen;

ook controlewaarborgen konden worden verkregen in ondernemingen waar zelfs geen orgaan van toezicht hoeft te bestaan.

⁷ Voorstel voor een vierde richtlijn van de Raad voor de jaarrekeningen van kapitaalvennootschappen van 10 november 1971, *Bull. E.G.*, suppl. 7/71. Vergelijk de periode die verlopen is tussen het van kracht worden van de eerste richtlijn van 9 maart 1968, *Publ. E.G.*, 14 maart 1968, op 14 september 1969 en de Aanpassingswet van 6 maart 1973, *Staatsblad*, 23 juni 1973.

⁸ Zie *Parl. Doc., Senaat*, 1974-1975, nr. 436/2, p. 8.

⁹ Zie voor verder in die richting uitgewerkte regelingen o.a. het Zweedse voorbeeld, waar dikwijls gewerkt wordt met het begrip dat in het Duits met "gewerbetreibende" wordt vertaald, en zowel overheidsondernemingen als ondernemingen uit de privé sector omvat: BERNITZ, "Verbraucherschutz in Schweden", *ZgHW*, 1974, 340.

¹⁰ Ook in het ontwerp vierde richtlijn wordt, zij het dan voor publiciteitsvoorschriften, een onderscheid gemaakt naar het balans-totaal, het omzetcijfer en het aantal werknemers. Het onderscheid tussen grote en kleine ondernemingen vond

ook al ingang in Duitsland (§ 4 HGB) in Italië (art. 2083 C.c.), en in het Belgische belastingrecht (forfaitair stelsel, art. 56, § 1, BTW, en egalisatie-belasting, K.B. nr. 19 van 20 juli 1970, BTW).

¹¹ Zie o.a. A.M. BRENNINKMEIJER, "De rechtsvorm van grote ondernemingen", *De N.V.*, 1975, 10 e.v.

¹² Zie *Parl. Doc., Senaat*, 1974-1975, nr. 436/1, p. 26.

¹³ *Parl. Doc., Kamer*, 1974-1975, nr. 621/3.

¹⁴ Zie o.a. J. VAN DER GUCHT, "Voorkoming van faillissementen", *R.W.*, 1973-1974, 1191.

¹⁵ *Parl. Doc., Senaat*, 1974-1975, nr. 436/2, p. 16.

¹⁶ *Parl. Doc., Senaat*, 1974-1975, nr. 436/1, p. 25.

— de wet coördineert wel de bepalingen in boek I, titel IV, W.v.K. met de nieuwe regeling, maar wijzigd niets aan de andere teksten waar sprake is van boekhoudingsverplichtingen of koopmansboeken.

Jacques STEENBERGEN,
assistent bij de afdeling economisch recht
van de K.U.Leuven

BALIELEVEN

Plechtige Openingszitting van de Vlaamse Conferentie bij de Balie te Antwerpen op 18 oktober 1975

In een sobere, maar uiterst stijlvolle welkomstrede, opende mr. Leo Dreessen, Voorzitter van de Vlaamse Conferentie bij de balie te Antwerpen, haar 91ste werkingsjaar.

Naast vertegenwoordigers van balies en conferenties uit nagenoeg alle E.E.G.-landen, de prominenten uit eigen land en stad, kon de Voorzitter voor het eerst in de geschiedenis van de Conferentie, de magistraten van het nieuwe Hof van Beroep en het Arbeidshof te Antwerpen begroeten. De assisenzaal blonk van trots over een zo luisterrijk gezelschap dat haar banken bezette. Zelfs de halsrechter op één der bloedige muurtaferelen legde er even de bijl bij neer.

"Grenzen aan de journalistieke vrijheid" was het delicate onderwerp, waarover de openingsredenaar, mr. Paul Dumez, in zijn toespraak handelde.

Met het probleem klaarblijkelijk grondig vertrouwd, viel vooral het constructieve op in de kritische woorden waarmee de spreker zijn onderwerp benaderde. In zijn inleiding wees hij op de moeilijk te onderschatten invloed, zowel politieke als culturele, van de massaproductie aan literatuur, die het lezerspubliek in onze tijd overspoelt. Om welomschreven redenen liet hij de radio- en televisiepers en de "entertainmentliteratuur" buiten beschouwing en werd alleen de geschreven opinievormende literatuur onder de loupe genomen.

Vertrekkend van de vaststelling dat de pers, als spreekbuis van de publieke opinie zelfs daadwerkelijk een grondwettelijk controlerecht uitoefent (verwezen werd naar de recente RTT-zaak, enz.), toonde mr. Dumez aan dat de persvrijheid een fundamenteel recht is, waarmee evenwel uiterst behoedzaam moet omgesprongen worden.

Het correlatief van een ongebreidelde vrijheid is ongetwijfeld een even onbegrensde mogelijkheid tot misbruik, of zoals de spreker het uitdrukte: "kan men aan de leugen dezelfde rechten verlenen als aan de waarheid?"

Misbruiken te voorkomen, waarborgen voor waarachtige informatie te hebben als gemeenschap enerzijds en anderzijds toch voldoende garanties aan de journalisten zelf te geven voor hun onafhankelijkheid, dit zijn de problemen, die de grenzen uitmaken van de persvrijheid en waarnaar de spreker op zoek trok in zijn rede, die in een der volgende nummers van het Rechtskundig Weekblad zal verschijnen.

Profetisch voorzag de openingsredenaar de contestatie van zijn uiteenzetting door de pers zelf, maar hij loofde nog vlug haar liefde voor het beroep om op voorhand de vinnigste penneridders op het gemoed te werken.

Een meer dan formeel applaus uit de zaal gaf bovendien de spreker moed genoeg om later de eerste recensies der vrije pers over zijn schitterend betoog door te lezen.

Stafhouder J. de Cooman loofde de verantwoordelijkheidszin, de waarheidsliefde en het initiatief van de redeenaar met een vaderlijke vermaning de rol van een op te richten Orde van Journalisten niet te overschatten. De grenzen aan de journalistieke vrijheid zouden door een Orde wellicht nog scherper getrokken worden naast de reeds bestaande onderworpenheid aan politieke partijen of vakbonden, aan economische belangengroepen en de censuur van de eigen directie, terwijl ook de subsidiëring van de pers, rechtstreeks of onrechtstreeks, tot een zekere vorm van censuur kan leiden. Een Orde zou een morele druk meer kunnen betekenen, die alle zin voor initiatief, durf en risico kan doen verdwijnen bij de journalist.

De stafhouder zag het probleem van de pers als het probleem van onze tijd: het ongebreideld verlangen naar

winst en naar sensatie zonder de correlatieve rem van de "plicht". Wellicht hebben wij de pers die wij verdienen, was het filosofisch besluit.

Zeër ontroerd schetste de stafhouder daarop de persoonlijkheid van de elf in de loop van het jaar 1974-75 overleden confraters, mrs. René Henricot, Luc Era, Charles de Coster, Werner Koelman, Louis Musing, Gustaaf Wegge, Carlo Van den Bosch, Philo De Tiège, Patricia Teller, André Vaes, A. Hens.

In zijn welkomstwoord tot de stagiaires legde de stafhouder de nadruk op de noodzakelijke en menselijke eerlijkheid en correctheid, die een juridische bagage moet vergezellen om advocaat te kunnen zijn. Zijn citaat van een Indisch dichter zal allicht de meest prozaïsche onder hen nog bijblijven:

"Ik sliep en droomde dat het leven vreugde was;
ik ontwaakte en zag: het leven is plicht;
ik werkte en zie: de plicht werd vreugde".

Het Museum voor Schone Kunsten zag nooit zoveel prominenten en confraters bijeen, als op de onovertroffen receptie, die de voorzitter en mevrouw L. Dreessen hun gasten er in de namiddag aanboden.

De feestdag werd voor de meesten besloten tijdens het jaarlijks banket, waarop zelfs naar tafelredes geluisterd werd. De "grote" revuïsten ontloopten zich tenslotte eens te meer als ware ras-artiesten, wier prachtig Antwerps zelfs door de aanwezige Deense confrater verstaan werd. De vermaardheid van uitvoerders mrs. B. De Roeck, H. De Winter, H. Lange, F. Maes, C. Masson, J. Stevens, met M. De Hondt en P. Wuyts als muzikanten, verspreid zich in de E.E.G.

H. Callens

Plechtige Openingszitting van de Vlaamse Conferentie bij de Balie te Gent op 25 oktober 1975

Op zaterdag 25 oktober 1975 hield de Vlaamse Conferentie van de Balie te Gent in de zittingszaal van het Hof van Assisen haar plechtige openingsvergadering voor het gerechtelijk jaar 1975-1976.

In treffende bewoordingen begroette de voorzitter van de Vlaamse Conferentie mr. Geert Baert, de stafhouder van de Balie, mr. De Sutter, de talrijke aanwezige prominenten uit de politieke, juridische en academische wereld, de stafhouders van de bevriende balies en de voorzitters en vertegenwoordigers van de zusterconferenties uit binnen- en buitenland.

Vervolgens stelde hij de openingsredenaar, mr. Arsène Rijckaert, voor, specialist op het gebied van de wetgeving betreffende de Polders en Wateringen, verwoed vrije-tijds-visser, die als onderwerp van zijn rede "Vissen en recht" had gekozen.

Na onderscheid gemaakt te hebben tussen het vissen in de hoge zee, in de territoriale wateren en in de binnenwateren, beperkte de spreker zijn uiteenzetting tot dit laatste. Het belang ervan is niet gering: voor het jaar 1975 werden in België naar schatting 300.000 visverloven uitgereikt.

Systematisch behandelde de spreker het begrip vissen, de juridische aard van het visrecht in zijn historische evolutie, de onderscheiden juridische implicaties van het vissen in bevaarbare en niet bevaarbare waterlopen, in polders en wateringen en in krekken. Hij eindigde met een poëtische beschouwing over de rust en de ontspanning in de weidsheid en stilte van de krekken in de polders, of de eenzaamheid van de zee.

Hierna nam de stafhouder, mr. De Sutter, het woord. Hij richtte zich tot de voorzitter, dankte de gewezen stafhouder, mr. Blomme, voor de bewezen diensten aan de Balie en verwelkomde de nieuwe stagiaires. Vervolgens prees hij de openingsredenaar en beklemtoonde het belang van het bestudeerde onderwerp, daarbij de bedenking makend dat, een uiteenzetting zoals die van de feestredenaar haar zin zou verliezen, indien zou blijken dat de geïrbaniseerde wereld geen plaats meer zou bieden voor de natuur en er geen sprake meer zou zijn van waterlopen maar enkel nog van riolen.

Na een bloemenhulde vol piëteit aan de in de twee wereldoorlogen gesneuvelde confraters begaf het gezelschap zich naar de in de St.-Pietersabdij door de stafhouder en mevrouw De Sutter aangeboden receptie.

De dag werd besloten met een banket in de Raadskelder waar in een gezellige sfeer de leden van de verschillende de-

legaties van binnen- en buitenland met de Gentse confraters verbroederden. Veel later werd in het gebouw van de VTB een spetterende revue opgevoerd, waarin de draak werd gestoken met de "Paleisrevolutie" onder het motto "Stag mag".
Frank Francken

MEDEDELINGEN EN BERICHTEN

Algemene Vergadering van de Belgische Vereniging voor Europees Recht

De Belgische Vereniging voor Europees Recht (Nederlandstalige en Franstalige afdeling) houdt haar jaarlijkse algemene vergadering op vrijdag 28 november 1975 om 18.15 uur in de Universitaire Stichting, Egmontstraat 11, 1050 Brussel.

De heer Paul Leleux, juridisch adviseur van de Commissie der Europese Gemeenschappen en docent aan de Université Libre de Bruxelles, spreekt er over: "La société anonyme européenne selon la proposition modifiée de la Commission".

De toegang is vrij.

Universitaire Instelling Antwerpen Vacatures akademisch personeel

Er wordt tot de aanwerving overgegaan van onderwijzend personeel dat speciaal bevoegd is in:

Departement Rechten

Zakenrecht (1 jaaruur aanvang 1.4.76) met seminarie (1 1/2 jaaruur aanvang 1.10.76).

Kandidaatstelling: om zich kandidaat te stellen wordt men verzocht gebruik te maken van de daartoe bestemde formulieren en deze aangetekend vóór 30 november 1975 te zenden aan de Universitaire Instelling Antwerpen - directie Personeel-Administratie, Universiteitsplein 1, 2610 Wilrijk. Bedoelde formulieren dient men aan te vragen bij deze directie.

Drugs: een internationaal probleem

Op 2 en 3 december organiseren het *Centrum voor Internationaal Strafrecht* van de Vrije Universiteit Brussel en de *Ecole des Sciences Criminologiques* van de Université Libre de Bruxelles, in samenwerking met de *Informatie- en verbindingsdiensten van de Verenigde Naties* te Brussel een informatiecycclus met als thema: "Drugs: een internationaal probleem".

Het opzet van deze informatiecycclus is niet louter academisch. België is een draaischijf van het internationaal drugverkeer geworden. De enorme stijging van het aantal inbeslagnameingen is daarvan een onrustwekkende aanduiding. Deze cycclus richt zich dan ook tot alle milieus. Het is de bedoeling tot een eerlijke en open dialoog te komen over deze problematiek die ons door specialisten van de *Narcotics Division* van de Verenigde Naties zal toegelicht worden.

De Belgische Vereniging voor de Verenigde Naties, het Centrum voor de studie van het recht der Verenigde Naties en de Gespecialiseerde Organisaties van de Vrije Universiteit Brussel en de School voor Criminologische Wetenschappen Léon Cornil (V.U.B.) verlenen hiertoe hun medewerking.

PROGRAMMA

Dinsdag 2 december

- 9.30 - 9.45 Openings toespraken
- 9.45 - 10.45 Dhr Sotiroff: De drugs onder controle en hun uitwerking: het internationaal standpunt.
Gevolgd door debat.

- 10.45 - 11.00 Pauze.
- 11.00 - 12.30 Dhr Sotiroff, mevr. L. Waldheim-Natural en dhr. Noll: Film «Gale is Dead».
Gevolgd door debat.
- 14.30 - 15.45 Dhr. Noll: Het internationaal controlesysteem overeenkomstig de verdragen betreffende de verdovende middelen en de psychotropische stoffen.
Gevolgd door debat.
- 15.45 - 16.00 Pauze.
- 16.00 - 17.30 Dhr. Sotiroff: De onwettige drughandel.
Gevolgd door debat.
- 15.45 - 16.00 Pauze.

Woensdag 3 december

- 9.30 - 11.00 Dhr. Sotiroff en Noll: Film: «Illicit Traffic».
Gevolgd door debat.
- 11.00 - 11.15 Pauze.
- 11.15 - 12.15 Mevr. L. Waldheim-Natural: Het Fonds der Verenigde Naties ter bestrijding van het drugmisbruik en de gefinancierde projecten.
- 14.30 - 15.30 Mevr. L. Waldheim-Natural, dhr. Sotiroff en Noll: Film: «La Source».
Inleiding en gevolgd door debat.
- 15.30 - 15.45 Pauze.
- 15.45 - 17.00 Mevr. L. Waldheim-Natural: Twee audiovisuele programma's.
Inleiding en gevolgd door debat.
- 17.00 - 17.30 Mevr. L. Waldheim-Natural, dhr. Sotiroff en dhr. Noll: Sluiting der besprekingen.

Dhr. Sotiroff is assistant to the Director of the Narcotics Division, mevr. Waldheim-Natural Programma Officer-Operations Unit en dhr. Noll: Legal Officer and Secretary of the Commission on Narcotic Drugs.

Plaats: Campus U.L.B., Sciences Humaines, Paul Hegerlaan 6 - Auditorium nr. 2215.

De uiteenzettingen zullen gebeuren in het Frans. De debatten kunnen in het Nederlands, het Frans en het Engels verlopen.

Inlichtingen: Centrum voor Internationaal Strafrecht. Directeur: Prof. Dr. B. De Schutter, A. Buyllaan 105, 1050 Brussel. Tel. 649.9830 / 3201.

TIJDSCHRIFTEN

Data juridica—jg 3

nr 7, juli 75

Korte inhouden: Algemeen, rechtstheorie, rechtsfilosofie—Auteursrecht, Industriële eigendom—Belastingrecht—Bestuursrecht—Burgerlijk procesrecht—Burgerlijk recht—Europees recht—Handelsrecht, ondernemingsrecht—Internationaal privaatrecht—Internationaal recht—Sociaal recht—Staatsrecht—Strafrecht, Strafprocesrecht—Verkeersrecht, Vervoersrecht—Varia.

Journal des Tribunaux—90e jg

nr 4920

Henry Anrys, Les directives médecins, cas test ou acte politique—Rechtspraak—Chronique judiciaire.

Revue du notariat belge—101e jg

nrs 2629-2630, juli-aug. 75

Albert Kebers, La loi du 29 juin 1973 instituant la minorité prolongée des arriérés mentaux—Wetgeving—Revue de la jurisprudence belge—Boekbespreking.

Recueil général de l'enregistrement et du notariat—t. 124

sept. 75, nrs 21949-21964

M. Donnay, La représentation des sociétés anonymes et des s.p.r.l. dans les actes donnant lieu à une formalité hypothécaire—Rechtspraak—Boekbespreking.

Revue de droit pénal et de criminologie—55e jg
nr 10, juli 75

Christian Debuyst, Les nouveaux courants dans la criminologie contemporaine. La mise en cause de la psychologie criminelle et de son objet—Ch. Ed. Henrion, Amendes administratives en droit social—Chronique—Boekbespreking.

Recueil de jurisprudence du droit administratif et du Conseil d'Etat—30e jg
nr 2

Ch. Huberlant, Le problème du sursis à exécution des décisions administratives en Belgique—J.J. Masquelin, Procédure tendant à prévenir et à régler les conflits de compétence en matière culturelle—Rechtspraak—Bibliografie.

Revue internationale des sciences administratives—vol. XLI, 1975, nr 2

E.N. Gladden, F.A. Bland: pionnier de l'administration publique en Australie—La formation des fonctionnaires de la Commission des Communautés Européennes par la C.E.E.—A. Baccigalupo, Le protecteur du citoyen et la société québécoise—D.A. Roy, L'administration du développement dans les pays arabes du Moyen-Orient—J. Khan, Le changement et le développement administratifs à la Barbade—R. Markovic, Le rôle du droit dans le travail de l'administration publique—avec un aperçu spécial sur la Yougoslavie et l'U.R.S.S.—Bibliografie.

Recueil Dalloz Sirey—1975, 28e cahier
Législation.

Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie—vol. 1975, LXI/3

Holger Rust, Methodologie und Geschichte, Ansätze problemorientierter Gesellschaftsanalysen—William Twining, The contemporary Significance of Bentham's Anarchical Fallacies—Melvin T. Dalgarno, The contemporary Significance of Bentham's Anarchical Fallacies. A Reply to William Twining—William J. Winslade, Aspects of Leon Green's Tort Theory. Causation and the Role of the Judge—William H. Bruening, The Death Penalty and the U.S. Supreme Court—Karl Ludwig Kunz, Der "labeling approach", Ein Paradigmawechsel in der modernen Kriminalsoziologie—Claudio Souto, Constitutional System and Social Change, Concerning a Publication by Frank Rotter—Informationen—Rezensionen.

Common Market Law Report—Vol. XV, juni 1975, Part 94
Rechtspraak.

Advocatenblad—55e jg, nr 7

Verdediging van verdachten—Taak en functie van de advocaat in het eerste stadium van het strafproces—Stellingen van D. van Ooijen—Discussiestukken van A.N.A. Josephus Jitta en H.W.R. Beerling—Positie, taak en werkwijze van het College van Afgevaardigden—Dick H.W. de Jong, Politieke agitatie of wetenschappelijk werk?

S.E.W. Tijdschrift voor Europees en economisch recht, 23e jg, nr 9

Berichten van de redactie—In memoriam prof. mr. J. Valkhoff—L. Neels, Belgisch "anti-trust"-recht "in actie"—H. Swennen en J. Verougstraete, Kroniek van Belgisch economisch recht (1 juli 1973 - 31 december 1974)—S.A.W. Cramer-Van Nievelt en K.J. Mortelmans, Wetgevingskroniek Europese gemeenschappen—Jurisprudentie—Boekbespreking.

T.V.V.S. Maandblad voor ondernemingsrecht—18e jg, nr 9

C.R.C. Wijckerheld Bisdom, Bij de derde versie van hoofdstuk I van de Fusiegedragsregels—C.P.A. Bakker, De geschiedenis van de coming-backservice—L. Timmerman, De beslotenheid nader beschouwd—Actualiteiten—Rechtspraak—Boekbespreking.

De Gerechtsdeurwaarder—85e jg, nr 7

J. van der Heide, Conservatoir derdenbeslag en vreemdelingenbeslag—P. van Gorkum, Waarop heeft een eiser recht?—W.L.H. van Bremen, Van het hoofdbestuur—P.A. Neve,

Een nieuwe ontwikkeling in de rechtshulp—P.A. Neve, Wijzigingen huur bedrijfsruimte—I.M.A.R., Nationale reclasingsactie—Uit het Staatsblad—Nieuw verschenen.

Journal des Tribunaux—90e jg, nr 4921

Jacques Verhaegen, La tentation de la torture—Jean Eeckhout, La pension après divorce ou les avatars de l'art. 301 du C.C.—Jurisprudence—Chronique judiciaire.

nr 4922

Francis Delpérée, Au nom de la loi—Jurisprudence—Chronique judiciaire.

nr 4923

Jean Van Ryn, Responsabilité aquilienne et contrats—Jurisprudence—Chronique judiciaire: Jean Eeckhout, Du droit de réponse au journal sans papier—Bibliographie.

Revue critique de jurisprudence belge—29e jg, 2e trim. 1975

Cassation, 3 mai 1974, Ordre des médecins, Lois et arrêtés, Traités internationaux, Contrôle juridictionnel de la constitutionnalité des lois, Note de André Mast—Cassation, 15 février 1974, L'obligation "in solidum" dans la responsabilité contractuelle, note de J.L. Fagnart—Cassation, 21 juin 1974, Simulation, Preuve contre le contenu d'un acte, Inopposabilité de la contre-lettre aux tiers, Note de Marc Van Quickenborne—Examen de jurisprudence: Contrat de travail et contrat d'emploi par Micheline Jamouille.

Mouvement Communal—57e jg, nr 501

Editorial—La rationalisation de l'enseignement primaire—Compte-rendu de l'Assemblée générale de l'Union des villes et communes belges—J.M. Leboutte, La loi du 9 juin 1975 modifiant les lois relatives à la police de la circulation routière coordonnées le 16 mars 1968—L. Spaute, Sur quelques aspects de la responsabilité du receveur communal—Pratique administrative—Législation—Jurisprudence.

Recueil Dalloz Sirey—1975, 29e cahier

Jean Carbonnier, Le code civil des Français a-t-il changé la société européenne? Programme pour une recherche sociologique sur l'influence du Code de 1804—Législation.

30e cahier

René Savatier, Le régime des récompenses au regard de l'indivision post-communautaire—Jurisprudence avec notes—Législation.

Revue de droit public et de la science politique en France et à l'étranger—nr 3, mai-juin 1975

Martine Lombard, La responsabilité du fait de la fonction juridictionnelle et la loi du 5 juillet 1972—Yves Pittard et Jaume Rossinyol, La responsabilité de l'Etat et des communes du fait des dommages subis par leurs agents—Chronique constitutionnelle—Analyse de jurisprudence—Bulletin bibliographique.

nr 4, juillet-août 1975

Bernard Clérigny, Le devoir de désobéissance à l'ordre illégal dans le contentieux disciplinaire de la fonction publique civile—Gerard Marcou, La délégation générale à l'information et la politique de l'information—Chronique constitutionnelle—Analyses de jurisprudence—Bulletin bibliographique.

Revue française de science politique—Vol. XXV, nr 4

William R. Schonfeld et Marie-France Toinet, Les abstentionnistes ont-ils toujours tort? La participation électorale en France et aux Etats-Unis—Denis Martin, La houe, la maison, l'urne et le maître d'école. Les élections en Tanzanie 1965-70—Jean Noël Jeanneney, Sur la vénéralité du journalisme financier entre les deux guerres—Anne Cauquelin et Lucien Sfez, Un trajet: de la demande sociale à l'économie libidinale—Notes bibliographiques.

Verzameling der arresten van de Raad van State—sept.-dec. 1974

Rechtspraak.